

T.C.
MANİSA CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

TÜRKİYE’DEKİ MİLLİYETÇİ VE MUHAFAZAKÂR PARTİLERDE
“MİLLÎ İRADE” SÖYLEMİ VE DEĞİŞİM SÜRECİ

Ömer KAYA
(171146008)

Danışman
Doç. Dr. Halil ERDEMİR

MANİSA-2021

T.C.
MANİSA CELÂL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

TÜRKİYE’DEKİ MİLLİYETÇİ VE MUHAFAZAKÂR PARTİLERDE
“MİLLÎ İRADE” SÖYLEMİ VE DEĞİŞİM SÜRECİ

Ömer KAYA
(171146008)

Danışman
Doç. Dr. Halil ERDEMİR

MANİSA-2021

TEZ SINAV SAVUNMA TUTANAĞI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Türkiye’deki Milliyetçi ve Muhafazakâr Partilerde Millî İrade Söylemi ve Değişim Süreci” adlı çalışmanın, tarafımdan ilmî ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2021

Ömer KAYA

171146008

ÖZET

TÜRKİYE'DEKİ MİLLİYETÇİ VE MUHAFAZAKÂR PARTİLERDE “MİLLÎ İRADE” SÖYLEMİ VE DEĞİŞİM SÜRECİ

Egemenlik kavramı, günlük hayatta sık sık kullanılan iktidar, siyasî iktidar ve otoriteden daha farklı ve daha geniş bir anlam ihtiva eder. Egemenlik, toplumu yöneten devlet mekanizmasının ayırt edici bir özelliğidir. İnsanların kalabalıklardan topluma evrildiği dönem boyunca egemenlik, dönüşüm içine girmiştir. Başlarda egemenliğin, kaynağını Tanrı'dan alan ve onun adına bu yetkiyi kullanan bir kral ile özdeşleştiği görülürken ilerleyen dönemde egemenliğin kaynağı (auctoritas) ve kullanılışı (potestas) insanların tekeline girmiştir.

Fransız Devrimi'yle birlikte beşeri ölçüler nispetinde ifade bulmaya başlayan egemenlik, halk egemenliği ve ulus egemenliği gibi iki farklı teorinin konusu olmuştur. Halk egemenliği teorisi, egemenliği somut olarak, tek tek vatandaşlara ait kabul ederken millî egemenlik teorisi ise egemenliği soyut olarak halkı işaret eden, geçmiş, şimdi, gelecek köprüsündeki ulusa ait görür.

Batı'da egemenliğin dönüşümü arz-talep sürecinin ürünüyken Türkiye'de süreç, tepeden inme politikalar sayesinde işlemiştir. Bu süreç, esasen Osmanlı-Türk modernleşme süreciyle birebir ilişki içindedir. Osmanlı-Türk modernleşmesi Batı'daki ekonomik, siyasî, hukukî ve kültürel gelişmeleri hayatın olağan akışı içinde geçirememiş toplumun, elitler vasıtasıyla süreci yakalama uğraşdır. Bu noktada modernleşme, Batı'ya benzeme hevesinin içinde bulunduğu ancak taklit kurum ve uygulamaların Batı'daki içeriğinden farklılaştığı bir sonuca ulaşmıştır. Böylece topluma hâkim olan ayırım çizgisi ya da sağ-sol kutuplaşması da sınıf yerine modernleşme uygulamalarına bakış açısı temelinde anlam kazanmıştır. Toplumun bir kesimi, dayatılan değer kalıpları karşısında kendi öz değerlerinden uzaklaşarak yabancı konumuna düştüğüne kanaat getirdiğinden siyasa sürecine katılmanın yollarını aramıştır.

Çalışmanın benimsediği, literatürde merkez-çevre şeklinde belirlenen ayırım çizgisinin çevre tarafı, dayatmacı elitist modernleşme uygulamaları karşısında seçimlere ve dolayısıyla seçimler sonucunda ortaya çıkan duruma büyük önem vermiştir. Millî irade ismiyle efsaneleştirilen bu durum Türkiye siyasî tarihinde sıkça başvurulan bir referans noktasıdır. Millî irade yoluyla oy devşirme ve popülist politikalarını millî irade vasıtasıyla perdeleme, çalışmanın ana konusunu teşkil eden DP-AP-ANAP-AK Parti çizgisinin sıkça başvurduğu bir yoldur.

ABSTRACT

THE DISCOURSE OF "NATIONAL WILL" AND CHANGE PROCESS IN THE NATIONALIST AND CONSERVATIVE PARTIES IN TURKEY

The concept of sovereignty that we frequently use in daily life involves a different and broader meaning than the power, political power and authority. Sovereignty is a lineament feature of the state mechanism of the governing society. During the period when people evolved from crowds to society, hegemony has entered into a transformation. In earlier, it was seen that the origin of sovereignty (auctoritas) was determined with a king who acquired it from God and exercised on his behalf (potestas), but in the forthcoming period, the origin and exercise of sovereignty has entered into a monopoly of the individuals.

With the French Revolution, sovereignty that led to be enounced in proportion to humane dimentions, has been the issue of two different theories for instance popular sovereignty and national sovereignty. The popular sovereignty theory acknowledges concretely that sovereignty belongs to citizens one by one while the national sovereignty theory regards the individuals abstractly as belonging to the nation on the bridge of past, present, future.

While this period is the product of the supply-demand process in the West, it has committed through top-down policies in Turkey. Essentially, this process is closely associated with the Ottoman-Turkish modernization process. Ottoman-Turkish modernization is the struggle of the society that has not been able to experince the economic, political, legal and cultural developments in the ordinary pace of life with regard to capturing the process through the elites in the West. Herein, modernization has come to a conclusion that it eagers to resemble the West, but imitative institutions and implementations differentiate from the content in the West. Thereby, the separating line or right-left polarization that dominates the society has reached significance on the foundation of the perspective of modernization practices instead of class. Because of the fact that, part of the society is convinced they have become stranger from imposed value patterns by drifting apart their basic values, they have been looking for ways to participate in the policymaking process.

The periphery of the separating line determined as center-periphery in the literature by the study has place great deal to the elections and therefore to the condition that emerged as a result of the imposing elitist modernization practices. The case which is become legendary by the national will referred frequently as a reference point in the political history of Turkey. The DP-AP-ANAP-AK Party line which was seen as the rapporteur of center-periphery tension, tried to convert the masses of the people who excluded by the center into an actor of the political process.

Yokluğuna alışamadığım Babam ve varlığına minnet duyduğum Anneme

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi aşamasında, bilgi ve deneyimleri ile bana yol gösteren değerli danışman hocam Sayın Doç. Dr. Halil ERDEMİR'e, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme, görüş ve önerileriyle bana fikir veren, beni cesaretlendiren başta İzmir Vergi Dairesi Başkanlığı bünyesindekiler olmak üzere bütün arkadaşlarıma, son olarak bu çalışmayı yürütebilecek kabiliyete ve olgunluğa erişmemi, bugünkü Ömer olmamı sağlayan, hayatıma dokunan herkese teşekkür ederim.

Ömer KAYA

Manisa, 2021

TÜRKİYE’DEKİ MİLLİYETÇİ VE MUHAFAZAKÂR PARTİLERDE “MİLLÎ İRADE” SÖYLEMİ VE DEĞİŞİM SÜRECİ

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İTHAF	viii
TEŞEKKÜR	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xiv
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	xv
TABLolar LİSTESİ	xvi
ÖNSÖZ	xvii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. KAVRAM SETİ: İKTİDAR, SİYASÎ İKTİDAR, OTORİTE, EGEMENLİK, DEVLET	4
1.2. EGEMENLİK KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI	7
1.2.1. Egemenliğin Teokratik Zemini -Tanrısal Hak-	8
1.2.1.1. Tabiatüstü Tanrısal Hak	9
1.2.1.2. Dolaylı Tanrısal Hak	9
1.2.2. Egemenliğin Demokratik Zemini	10
1.2.2.1. Ortaçağ’da Toplum ve Siyaset	11
1.2.2.2. Feodalizm	11
1.2.2.3. Ortaçağ’da Din	13
1.2.2.4. Ortaçağ’da “Yeni İnsan”	15
1.2.2.5. Egemen Devlete Doğru: Machiavelli-La Boétie-Bodin	17
1.2.2.5.1. Machiavelli	17

1.2.2.5.2. La Boétie	18
1.2.2.5.3. Bodin	19
1.2.2.6. Sözleşmeci Teorisyenler: Hobbes-Locke-Rousseau	20
1.2.2.6.1. Thomas Hobbes	20
1.2.2.6.2. John Locke	23
1.2.2.6.3. Jean Jacques Rousseau	26
1.2.2.7. Devrimden Önceki Son Durak: Emmanuel Sieyès	30
1.2.2.8. Fransız Devrimi: Yurttaşın Doğum Sancısı	32
1.2.3. Demokratik Egemenlik Teorileri	35
1.2.3.1. Halk Egemenliği Teorisi	37
1.2.3.2. Millî Egemenlik Teorisi	38
1.2.4. Demokratik Egemenlik Teorilerinin Günümüzdeki Durumu	38

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKLERDE EGEMENLİK KAVRAMININ GELİŞİMİ VE TÜRKİYE'DE SAĞ

2.1. İSLAMİYETTEN ÖNCE TÜRKLERDE EGEMENLİK ANLAYIŞI	41
2.2. İSLAMİYETTEN SONRA TÜRKLERDE EGEMENLİK ANLAYIŞI	44
2.3. TÜRK ANAYASALARINDA EGEMENLİK	45
2.3.1. Osmanlı Pratiği	45
2.3.1.1. Sened-i İttifak	46
2.3.1.2. Tanzimat Fermanı	48
2.3.1.3. Islahat Fermanı	49
2.3.1.4. Kanun-u Esasi	50
2.3.2. Türkiye Anayasalarındaki Durum	53
2.3.2.1. 1921 Anayasası	55
2.3.2.2. 1924 Anayasası	58
2.3.2.3. 1961 Anayasası	59
2.3.2.4. 1982 Anayasası	60
2.4. TÜRK MODERNLEŞMESİNE KISA BİR BAKIŞ	62
2.5. TÜRKİYE SİYASETİ VE AYRIM ÇABASI	65
2.6. SAĞ VE SOL ÜZERİNE	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİR FETİŞ MESELESİ: MİLLİYETÇİ-MUHAFAZAKÂR PARTİLERDE MİLLÎ İRADE SÖYLEMİ

3.1. DEMOKRASİ LİMANINDA BİR GEMİ: DEMOKRAT PARTİ	76
3.1.1. Çok Partili Hayata Geçiş	76
3.1.2. Seçmene Bir Alternatif: Demokrat Parti ve Parti Programında Millî İrade	77
3.1.3. Muhalefette Demokrat Parti	79
3.1.4. Demokrat Parti İktidarda	81
3.1.5. Agresifliğin Zirvesi: Vatan Cephesi ve Tahkikat Komisyonu	84
3.1.6. Demokrat Parti ve Millî İrade Söylemi	85
3.2. “NEO-DEMOKRAT BİR PARTİ”: ADALET PARTİSİ	91
3.2.1. Darbeden Sonra	91
3.2.2. Demokrat Partinin İlk Mirasçısı: Adalet Partisi, İlk Parlamento Deneyimi ve Parti Programında Millî İrade	92
3.2.3. İktidar Yılları ve Demirel’li Adalet Partisi	95
3.2.4. Adalet Partisi’nde Bölünmeler	98
3.2.5. Adalet Partisi ve Millî İrade Söylemi	102
3.3. ÇAĞ ATLAMA RETORİĞİ: ANAVATAN PARTİSİ	107
3.3.1. Siyaset ve Ekonomiyi Yeniden Ayarlama Enstitüsü: Milli Güvenlik Konseyi	107
3.3.2. Dört Eğilimin Partisi: Anavatan Partisi ve Parti Programında Millî İrade	109
3.3.3. Anavatan Partisi İktidarda	111
3.3.4. Eski Kurtların Sahneye Dönüşü, Baskın Seçim ve ANAP İktidarının İkinci Devresi	113
3.3.5. Parti İçi Hizipler Arası Denge ve Cumhurbaşkanı Özal	115
3.3.6. Anavatan Partisi ve Millî İrade Söylemi	117
3.4. KAZANANLAR KULÜBÜ: ADALET VE KALKINMA PARTİSİ	121
3.4.1. Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Doğuşu ve 2002 Seçimleri	121

3.4.2. İlk İktidar Dönemi ve AK Parti Programında Millî İrade	123
3.4.3. 2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve AK Parti İktidarında İkinci Devre	126
3.4.4. Gülen Cemaati-FETÖ, Gezi Parkı ve AK Parti İktidarında Üçüncü Devre	132
3.4.5. 15 Temmuz Askerî Darbe Girişimi ve AK Parti İktidarında Dördüncü Devre	136
3.4.6. Adalet ve Kalkınma Partisi ve Millî İrade Söylemi	143
SONUÇ	153
KAYNAKÇA	159

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AK Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
BTP	Büyük Türkiye Partisi
CGP	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP	Cumhuriyetçi Millet Partisi
DP	Demokrat Parti
DP	Demokratik Parti
DSP	Demokratik Sol Parti
DYP	Doğru Yol Partisi
FETÖ	Fetullahçı Terör Örgütü
FP	Fazilet Partisi
GP	Genç Parti
HDP	Halkların Demokratik Partisi
HSYK	Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
HP	Halkçı Parti
HP	Hürriyet Partisi
MÇP	Milliyetçi Çalışma Partisi
MDP	Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK	Milli Güvenlik Konseyi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MİT	Milli İstihbarat Teşkilatı
MSP	Milli Selamet Partisi
RP	Refah Partisi
SODEP	Sosyal Demokrasi Partisi
SP	Saadet Partisi
SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
YTP	Yeni Türkiye Partisi

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1: Leviathan	22
Fotoğraf 2: İzmir Cumhuriyet Mitinginden Bir Kare	126
Fotoğraf 3: Kazlıçeşme’de Millî İradeye Saygı Mitingi	134
Fotoğraf 4: Erdoğan Ve Kürtçe Kur’an- 1 Kerîm	137
Fotoğraf 5: Erdoğan Şehit Cenazesinde	139
Fotoğraf 6: Milletin Adamları	146
Fotoğraf 7: Milletin Adamları: Astınız; Zehirlediniz; Yedirmeyiz...	146
Fotoğraf 8: HDP Kayyum Raporu	151

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: 15 Ekim 1961 Genel Seçimleri	94
Tablo 2: 10 Ekim 1965 Genel Seçimleri	97
Tablo 3: 12 Ekim 1969 Genel Seçimleri	98
Tablo 4: 14 Ekim 1973 Genel Seçimleri	100
Tablo 5: 5 Haziran 1977 Genel Seçimleri	101
Tablo 6: 6 Kasım 1983 Genel Seçimleri	111
Tablo 7: 25 Mart 1984 Yerel Seçimleri	113
Tablo 8: 29 Kasım 1987 Genel Seçimleri	114
Tablo 9: 26 Mart 1989 Genel Seçimleri	115
Tablo 10: 3 Kasım 2002 Genel Seçimleri	124
Tablo 11: 22 Temmuz 2007 Genel Seçimleri	128
Tablo 12: 12 Haziran 2011 Genel Seçimleri	131
Tablo 13: 30 Mart 2014 Yerel Seçimleri	135
Tablo 14: 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri	138
Tablo 15: 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri	140
Tablo 16: 24 Haziran 2018 Genel Seçimleri	141
Tablo 17: 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri	142

ÖNSÖZ

Devlete devlet olma vasfını kazandıran egemenlik kavramı ülkedeki en üstün iktidar olarak devlet gücünün ülke içi ve ülke dışında uygulama alanı bulmasıdır. Devletin ayırt edici bir özelliği olan egemenliğin kaynağı ve kullanılışı yüzyıllar süren gelişmeler sonucunda beşerileşmiştir. Fransız Devrimiyle birlikte egemenliğin sahibi olan yığınların serbest seçimler sonucunda ortaya koydukları iradeye yüklenen anlam Batı’da olduğu gibi Türkiye’de de önemli bir atıf noktası olmuştur.

Çalışma, birinci bölümde egemenlik kavramını etimolojik anlamda inceledikten sonra kavramın teorik ve siyasî tarih bağlamında Batı’daki gelişimine değinmektedir. Egemenlik kavramının kaynağının ne olduğu ve kullanılışının kime ait olduğu alandaki düşünürler temelinde incelenmiştir. Son olarak Fransız Devrimiyle birlikte halk egemenliği ve millî egemenlik olarak beliren iki teori ve bu teorilerin günümüzdeki durumları da çalışmanın birinci bölümde üzerinde durulan hususlardır.

İkinci bölümde egemenlik kavramının Türkler’deki gelişim çizgisi üzerinde durulmuştur. Bu anlamda İslam öncesi ve sonrası arasında bir sentez olup olmadığı ve tüm bunların Osmanlı ile Türkiye Cumhuriyeti anayasalarına yansımaları ele alınmıştır. Bunun yanında Türkiye’de siyaset ve topluma hâkim olan ayrım çizgisinin ne olduğu araştırılmış ve sağ-sol kutuplaşmasının bu ayrım çizgisiyle olan ilişkisi incelenerek modernleşme olgusunun bu duruma etkisi ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise çalışmanın ana faaliyet konusu olarak belirlediği DP-AP-ANAP-AK Parti çizgisinin millî irade söylemine odaklanılmıştır. Demokratik yönetimlerin olmazsa olmaz unsuru olan serbest seçimler yoluyla ortaya çıkan duruma yüklenen anlam Batı’da olduğu kadar Türkiye’de de önem atfedilen bir konudur. Millî irade kavramıyla efsaneleştirilen bu durumun Türkiye’de daha çok Edward Shills’in merkez-çevre gerilimindeki taraflardan çevrenin talep ve eğilimlerini temsil eden milliyetçi-muhafazakâr partilerce sahiplenildiğini gösteren emareler vardır. Çalışma bu bölümde DP-AP-ANAP-AK Parti çizgisinin ürettiği millî irade söylemini, söyleme yüklenen anlamı ve tarihi süreçteki değişimini inceleyerek ortak ve ayırt edici hususları belirlemeyi amaçlamaktadır.

GİRİŞ

Kalabalıkların topluma evrilmesiyle birlikte insanlar arası ilişkileri düzenleyen yeni kurumlar ve iletişim kanalları doğmuştur. Bu kurumlar arasında devlet, insanları bir düzen dâhilinde yeni bir forma sokması açısından çok önemlidir. Adına devlet denilen organizasyona bu niteliğini kazandıran unsur nedir? Çalışma bu noktada egemenlik kavramını esas almıştır. Gerçekten de egemenlik, iktidar, siyasi iktidar ya da otorite kavramlarının da üstünde bir güç yetkesini ifade eder. Zira kavramın Fransızcadaki karşılığı olan “*souveraineté*” kelimesi de Latincedeki en üstün iktidar anlamına gelen “*superanus*” kelimesinden türemiştir. Bu çerçevede egemenlik, devlet gücünün ülke içinde ve dışında ülke yararına uygulama alanı bulmasını ifade eder.

Egemenlik önceleri ilahî kaynaklı iken zamanla beşeri temelde ifade bulmaya başlamıştır. Bu ilerlemede önemli rolleri bulunan düşünürler içinde bulundukları çevre ve yaşadıkları yüzyılın etkisiyle kavramın gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Bu çerçevede Rousseau ve Sieyès önemli dönüm noktalarıdır. Rousseau’nun egemenliği kesin olarak halkla bütünleştirmesi ve genel iradenin işleyiş mantığını egemenlik kavramıyla açıklamaya çalışması Sieyès’e de ilham olmuş ve Tiers État, ulus özdeşliği doğmuştur.

Bir illüzyon ya da Anderson’un ifadesiyle “*hayalî bir cemaat*” olan ulus, insanların ortak çıkar yönünde hareket etmesini sağlayarak siyasî toplumun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Fransız Devrimi sırasında uygulama imkânı bulan bu fikirler sayesinde egemenlik artık bir krala değil bütün ulusa ait olmuştur. Devrimle birlikte egemenliğin kaynağı ve kullanılışı ulusun tekeline girerek kişilerüstü bir hâl almıştır.

Egemenlik, Fransız Devrimiyle birlikte rasyonel, laik ve demokratik unsurlar nispetinde ifade bulmaya başlasa da egemenliğin siyasî zeminde nasıl ifade bulacağı konusunda halk egemenliği ve millî egemenlik olarak iki teori belirlemiştir. Halk egemenliği teorisi egemenliği somut olarak, tek tek vatandaşlara verirken aynı zamanda genel oy ilkesini de bir hak durumuna getirir. Bütün vatandaşlar ayrı ayrı egemenin bir parçası olduğuna göre siyasî temsil bu teoriyle bağdaşmaz; bunun yerine doğrudan demokrasi araçları (plebisit, referandum) uygulama alanı bulur. Bununla birlikte halkın istek ve şikâyetlerini yerine getirmeyen yöneticiler azledilebilir. Millî egemenlik teorisinde ise egemenlik soyut halka işaret eden,

geçmiş, şimdi, gelecek örüntüsündeki ulusa aittir. Bu soyut varlığın iradesini ortaya koyması için halk egemenliğindeki durumun aksine siyasî temsile ihtiyaç vardır. Ulusun iradesini temsilcileri eliyle kullandığı bu teoride, seçilenler sadece kendilerini seçenleri değil, geçmiş-şimdi-gelecek köprüsündeki bütün vatandaşları temsil ettiğinden emredici vekâlete kapalıdır. Ayrıca bu teori, oy vermeyi hak değil görev olarak kayda aldığından zorunlu oy ilkesini de içinde barındırır.

Egemenliğin kaynağı ve kullanım hakkı Batı'da hâkim aktörler ile halk arasındaki çatışmalar sayesinde beşeri temellere otururken Türklerde bu durum tepeden inme politikalar sayesinde olmuştur. Öyle ki tek bir kişinin elinde bulunan egemenlik, Osmanlı'da yönetici elit içindeki bir grubun yönlendirmesiyle beşerileşmeye başlamıştır. Osmanlı mirası üzerine inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti'nde ise anayasa çalışmaları zamanla dönüşümü tamamlamış ve egemenlik-halk bütünleşmesi kesinleşmiştir. Bu bütünleşme yukarıda bahsedildiği gibi Batı'dakine benzer bir çatışmanın ürünü olmamakla birlikte teorik tartışmalar bağlamında Batı'daki durumla benzer özellikler gösterir. Zira seçimler sonucunda ortaya çıkan irade olarak millî iradenin mahiyeti Türkiye siyasî tarihini de hayli meşgul eden bir durum olarak göze çarpar.

Çalışmanın Amacı, Kapsamı ve Argümanı

Çalışmanın amacı millî irade kavramının Türkiye siyasî hayatında milliyetçi ve muhafazakâr olarak nitelendirilen siyasî partilerdeki kullanımını, söyleme yüklenen anlamı ve söylemin tarihi süreçteki değişimini inceleyerek daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmaktır. Çalışmanın argümanı ise Türkiye'de millî irade söyleminin daha çok Edward Shills'in merkez-çevre gerilimindeki taraflardan çevrenin talep ve eğilimlerini temsil eden milliyetçi-muhafazakâr partilerce sahiplenildiğidir. Gerçekten de Kemalist/laik merkez karşısında çevrenin hassasiyetlerini temsil eden milliyetçi-muhafazakâr partiler, merkezin seçkinci bürokratik elitleri karşısında meşruiyetlerini sağlamak için kitle desteğini olmazsa olmaz unsur olarak addetmişlerdir. Bu noktada millî irade kavramı kullanılarak devletin ve egemenliğin asıl sahibi hatırlatılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte çalışma, Türkiye siyasî tarihinde milliyetçi-muhafazakâr çizgideki bütün partileri inceleme konusu yapmamıştır. Bunun yerine bu partiler arasından araştırmaya değer gördüğü ve siyaset süreçlerini daha fazla etkilediğine kanaat getirdiği Demokrat Parti, Adalet Partisi, Anavatan Partisi ve Adalet Ve Kalkınma Partisi çalışmanın kapsamı olarak belirlenmiştir.

Çalışmanın Yöntemi ve Kullanılan Kaynaklar

Çalışma egemenlik, millî irade ve Türkiye siyasî hayatını konu edinen kaynakların taranmasıyla oluşturulmuştur.

Birinci bölümde egemenlik kavramı, tanımı, tarihî süreçteki gelişimi, egemenlik hakkındaki teoriler ve bu teorilerin günümüz anayasalarındaki yansımaları incelenmiştir. Burada yerli ve yabancı siyasî düşünceler tarihi kitapları ile düşünürlerin kendi yapıtlarından faydalanılmıştır. Seçilen kaynaklardaki Fransız ekolünün ağırlığı egemenlik kavramının Kıt'a Avrupası'nın bir ürünü olması nedeniyledir.

İkinci bölümde egemenlik kavramının Türklerdeki gelişim aşaması ve Türk anayasalarındaki durumu irdelenmiştir. Anayasalarda değişen egemenlik anlayışının çalışmanın ana konusunu teşkil eden siyasî partilerin söylemini de şekillendirdiği görülecektir. Ayrıca Türkiye'de modernleşme olgusunun yanında siyaset ve topluma hâkim olan ayırım konusuna değinilmiş ve sağ-sol ayrışmasının köken itibariyle merkez-çevre ayırımı ile ilişkisi incelenmiştir. Bu bölümde Türklerin tarihine odaklanan yerli ve yabancı kaynaklar kullanılmıştır. Bununla birlikte Türk anayasa gelişmeleri ve Türkiye'de siyasetin ayırım çizgisi konularında ağırlıklı olarak hukuk ve siyaset bilimi formasyonu olan yazarlardan faydalanılmıştır. Çalışma bu tutumuyla anayasa metinleri ve pratik siyaset alanı arasındaki bağın gelişim çizgisinin anlaşılmasında önemli bir rol oynadığını savunmaktadır.

Üçüncü bölümde ise DP-AP-ANAP-AK Parti çizgisinin millî irade söylemi incelenmiştir. Partilerin millî irade söylemi, eğilimleri ve hâkim ideolojileri ile yerel ve uluslararası gelişmelere göre farklılık göstereceğinden faaliyette bulundukları dönemler itibariyle önemli görülen gelişmelere de yer verilmiştir. Bu çerçevede yerli ve yabancı yazarların Türkiye siyasî tarihi konusundaki yapıtları, partilerin programları, parti ileri gelenlerinin söyleşileri ve Mecliste yaptıkları konuşmalar kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. KAVRAM SETİ: İKTİDAR, SİYASİ İKTİDAR, OTORİTE, EGEMENLİK, DEVLET

İnsanlar tek başlarına ya da küçük öbekler halinde yaşamayı bırakıp toplumu oluşturmaya başladıkları vakit farklı sorunların ortaya çıkabileceğini öngörememiş olmalıdır. Daha önceleri yalnızca kendi hayatlarını ya da çevrelerindeki mikro yapıların (kendi aileleri ya da birkaç aile toplamı halindeki yapılar) yaşamlarını düzenlemek için kurallar oluşturabilme yetisine sahip insan, makro yapılar –toplum- karşısında farklı çareler aramaya koyulmuştur. Daha büyük sayıdaki insan gruplarıyla birlikte yaşamak durumunda kaldığında ise kural koyma ve bu kuralları uygulama konusunda yeni bir örgütlenmeye ihtiyaç duymuştur. Bu çerçevede devlet olarak adlandırılan siyasî yapılanmanın başlangıcı insanların beraber yaşayabilme denemelerinin bir birikimidir denebilir.

Birlikte yaşamak zorunluluğu içindeki insanlar için kurallar koyma ve birbirlerini bu kurallara uymaya zorlama devletin üstün gücü aracılığıyla olur. İnsanları devletin koyduğu kurallara uyma ya da sınırlamaları kabul etmeye zorlayan bu gücün mahiyeti nedir? Aslında çalışmanın kavram seti oluşturma ihtiyacı da buradan kaynaklanmaktadır. Devletin üstün yetkesini ifade eden iktidar, siyasî iktidar, otorite, egemenlik gibi kavramlar birbirini çağrıştıran hatta bazen birbiri yerine de kullanılan kavramlardır (Akyılmaz, 1997: sayfa numarası yok). Dolayısıyla çalışmanın temel konusunu teşkil eden Türkiye’deki milliyetçi-muhafazakâr partilerde millî irade algısına geçmeden önce mevzu bahis kavramların araştırılması ve doğru tanımlar yapılması gerekmektedir.

İktidar konusunda önemli bir referans kaynağı olan Foucault, iktidarı bir töz olarak kabul etmeyerek onu yalnızca bireyler arasındaki bir ilişki yumağı olarak tasvir eder. Ona göre *“iktidarın karakteristik özelliği bazı insanların başka insanların davranışlarını az çok bütünüyle belirleyebilmeleridir”* (Foucault, 2014: 55). İktidarın, bir kimsenin çevresindekilerin davranışları üzerinde etkide bulunabilme ve kendi isteği doğrultusunda yönlendirebilme, kontrol edebilme imkânı

üzerinde duran Foucault buna ek olarak ısrarla “*iktidar*” kavramından ziyade “*iktidar ilişkileri*” kavramını yeğlediğini ifade eder:

“Böylece tekrar ‘iktidar’ derken neyi kastettiğim sorununa geliyoruz. Oysa ben ‘iktidar’ sözcüğünü pek kullanmıyorum ve bazen kullandığımda da her zaman kullandığım iktidar ilişkileri deyimini kısaltmak için kullanıyorum. Ancak birtakım ısmarlama kalıplar da vardır: ‘İktidar’dan söz edildiği zaman, insanların aklına hemen bir siyasî yapı, bir hükümet, hâkim bir toplumsal sınıf, kölenin karşısındaki efendi, vb. gelir. ‘İktidar ilişkileri’ terimini kullandığımda düşündüğüm şey bu değil. Demek istiyorum ki, ne olursa olsun bütün insan ilişkilerinde -ister şu anda birlikte yaptığımız gibi sözlü bir iletişim sağlama, ister bir aşk ilişkisi ya da kurumsal veya ekonomik bir ilişki söz konusu olsun- iktidar hep vardır: Bir kişinin başkasının davranışlarını yönlendirmeye çalıştığı ilişkiyi kastediyorum” (Foucault, 2014: 235).

İktidar kavramı bu haliyle kabul edilirse onu toplumun her kesiminde aramak gerekecektir. Ancak siyaset bilimi ölçüsünde bunun gerekli olmadığı açıktır. Çünkü bir aile babasının çocukları üzerindeki iktidarı veya bir patronun çalışanları üzerindeki iktidarı, iktidar olgusunu siyaset bilimi nispetinde içinden çıkılmaz bir noktaya getirir. O halde siyaset biliminin ana konusunu teşkil eden “*iktidar*” değil “*siyasî iktidar*” kavramıdır denebilir. Çünkü siyaset bilimi, toplumun herhangi bir ögesinde (arkadaş grupları, aile, vb.) salt bir kişi çevresindekileri yönlendiriyor diye bu gruplardaki iktidar ilişkileriyle ilgilenmez (Kapani, 2010: 49-51). Esasen Foucault da bu durumu kabul eder ve siyasî iktidarın yukarıda ifade ettiği “*iktidar ilişkileri*”nden farklı bir mahiyette olduğuna dikkat çeker:

“İktidar ilişkileri insan ilişkilerinde son derece geniş bir alanı kaplar. Ancak bu, siyasî iktidarın her yerde olduğu anlamına değil; insan ilişkilerinde, bireyler arasında, aile bünyesinde, eğitim ilişkisinde, siyasî yapıda, vb. etkili olabilecek bütün bir iktidar ilişkileri ağının var olduğu anlamına gelir” (Foucault, 2014: 224).

Nedir bu siyasî iktidar? Öncelikle siyasî iktidara siyasî olma niteliğini katan unsurun bu iktidarın siyasî bir karakter taşımasında değil toplumun bütünü üzerinde etkili olmasında yattığını belirtmekte fayda var. Diğer sosyal iktidar türlerinden ayrı olarak toplumun bütünü kapsayan siyasî iktidar aynı zamanda diğer iktidarlardan hiyerarşik anlamda daha üstündür. Diğer sosyal iktidarların temel gayesi kendi çevrelerinde düzen ve disiplin sağlamak iken siyasî iktidar bütün toplum ve devlet düzenini gaye edinir. Dolayısıyla diğer sosyal iktidarlar kendi çevrelerini disiplin etmek ve kararlarına uyulmasını sağlamak için basit disiplin araçları (disiplin cezası, ikna) kullanmak durumunda kalırken siyasî iktidar “*ülkedeki tek meşru güç kullanma tekeli*”ne sahip olan iktidar olarak karşımıza çıkar. Yani siyasî iktidar toplumda düzeni sağlamak için maddi kuvvete başvurabilir. Toplumun bütünü üzerinde etkili,

kapsam yönünden en geniş, hiyerarşik olarak en tepede ve ülkedeki tek meşru güç kullanma tekeline sahip olan siyasî iktidar sadece bu özellikleriyle diğer sosyal iktidarlardan ayrılabilir mi? Kapani'nin de isabetle belirttiği gibi bu hususlara bir de “rıza” ve “itaat” unsurlarının eklenmesi gerekir. Çünkü her ne kadar yukarıda siyasî iktidarın güç kullanma tekeli üzerinde durulsa da yönetilenler çoğunlukla bu tarz uygulamalara gerek kalmaksızın siyasî iktidara rıza gösterirler. Yönetilenleri bilinçli ya da bilinçsiz olarak rıza göstermeye iten nedenler “*gelenek ve görenek, alışkanlık, çevrenin etkisi, eğitim, şartlandırılma, menfaat umudu, ceza korkusu ve nihayet çaresizlik duygusu*” olarak sıralanabilir. Siyasî iktidar, kuvvet kullanma tekelinin yanında yönetilenlerin rızasına da muhtaçtır (Kapani, 2010: 51-55).

Otorite kavramı da tıpkı iktidar kavramı gibi siyasî iktidardan daha geniş manalar taşımaktadır. Zira temel olarak otorite, bir iradenin güce veya zorlamaya başvurmaksızın insanların davranışları üzerinde etkide bulunma gücüdür. Örneğin bir kişi aşçılık konusunda otorite kabul edildiğinde bu durum, o kişinin güce başvurmaksızın kendi alanında söz sahibi olduğu anlamına gelir. Ancak siyasî iktidar bunun da ötesinde güç kullanma tekeli elinde tutar. Burada sınıf içindeki öğretmenin otoritesi düşünülüp öğrencilerine sözünü geçirebilmek için güç kullanma yetkisini saklı tuttuğu savunulabilir. Ancak bu yetkinin sınırları da yine siyasî iktidarın sınırlarına bile yaklaşamaz. Siyasî iktidar otorite kavramına kıyasla “*daha teknik*” bir terimdir (Kapani, 2010: 56-57).

İnsanların küçük gruplar halinde yaşadığı dönemlerdeki basit iktidar ilişkileri toplumun oluşmaya başladığı dönemde siyasî zemine oturmuş ve devlet ortaya çıkmıştır. Bir topluluğun devlet olarak kabul edilebilmesi, bazı temel öğelerin o toplulukta bulunmasına bağlıdır. Bu öğeler; “*egemenlik*”, “*ülke*” ve o ülke üzerinde yaşayan belli bir “*insan topluluğu*”dur. İktidar artık siyasî iktidar olarak ülke sınırları çerçevesinde toplumu düzene sokmaya elverişli kurallar koyma, kararlar alma kisvesine bürünmüştür. O halde devleti oluşturan iki unsur, insan topluluğu ve ülkedir. Ancak bu iki maddi unsur devleti oluşturmaya yetmez. Bunlara bir de çalışmanın ana konusunu teşkil eden -manevi unsur olarak- egemenlik kavramının eklenmesiyle üçlü sacayağı tamamlanmış olur. Egemenlik yukarıda sözü geçen kavramlarla yakın ilişki içinde olmasına rağmen bunların da üzerinde bir güç yetkesini ifade eder. Kavramın Fransızcadaki karşılığı olan “*souveraineté*” kelimesi, kökünü Latince “*en üstün iktidar*” anlamına gelen “*superanus*” sözcüğünden alır. Egemenlik, devlet gücünün gerek ülke sınırları içindeki insanlar üzerinde gerekse de

ülke menfaati doğrultusunda dış ilişkilerde uygulama alanı bulmasıdır (Kapani, 2010: 59-60).

Yukarıda bahsi geçen, devleti; egemenlik, ülke ve insan topluluğunun bileşimi olarak gören kavrayış biçimine karşı çıkan Kapani'ye göre:

“Devlet ne sadece ülkedir, ne sadece insan topluluğudur, ne iktidardır, ne siyasal ve hukuki düzendir, ne de bunların bir toplamı ve sentezidir. Devlet bunların dışında ve ötesinde gözle görülemeyen, elle tutulamayan soyut bir kavramdır.” (Kapani, 2010: 38).

Buna benzer bir başka kavrayış biçimi de Carl Schmidt'te göze çarpar. Ona göre:

“Devlet içinde geçerli olan hiyerarşik düzen, yetkilerin ve hakların merkezi bir noktadan en alt basamağa doğru yayılması üzerine kuruludur. En üstün güç, bir kişide veya sosyo-psikolojik bir güç kompleksinde değil, aksine, yalnızca norm sistemi birliğinde içkin olan egemen düzenin kendisindedir. Hukuki perspektiften bakıldığında ne gerçek ne de kurgusal kişiler vardır, var olan yalnızca atıf noktalarıdır. Devlet, atfın sona erdiği noktadır; hukuki düşüncenin özünü oluşturan atıfların noktalanabileceği nokta.” (Schmitt, 2005: 26).

Egemenlik dediğimiz olgu bu bakış açısıyla soyut bir zemine oturtulan devletin bir niteliği ve ayırt edici bir özelliği olarak onun varlık nedenini oluşturur. Devletin varlık nedenini oluşturan egemenlik kavramının ortaya çıkışı ise 16. ve 17. yüzyıllara denk gelmektedir.

1.2. EGEMENLİK KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI

Devletin ortaya çıkışı uzun ve karmaşık bir süreci de beraberinde getirmiştir. Çünkü insanların ilkel yaşamın ötesinde daha büyük topluluklar oluşturup tarım gibi yeni faaliyet alanları ortaya çıkarması yeni iktidar şekillerini de doğurmuştur. Bu yeni iktidar şekillerinin devletin başlangıç noktası olduğu ve ona toplumu düzene sokma, yönlendirme konusunda bir güç bahsettiği kabul edilebilir. Tabi yalnızca bu kriterlere bakılarak devletin çok eski zamanlara kadar götürülebileceği gözden kaçırılmamalıdır. Devletin kökeni sorunu (örneğin Ortaçağ'da devlet denen siyasî kurumun var olup olmadığı) akademik yazında uzun tartışmalara sahne olmakta (Mairet, 2013: 215) ve esasen bugün anlaşıldığı şekliyle modern devletin doğuşu - egemenlik kavramının ortaya çıkışına paralel olarak- 16.-17. yüzyıllara rastlamaktadır. Bununla birlikte devlet, yukarıda anlatıldığı şekliyle belirli bir

bölgede düzen tahsis eden iktidar kavramı çerçevesinde düşünülürse egemenlik kavramının öncelediği modern devletten çok daha önce böyle bir siyasî yapılanmanın mevcut bulunduğu sonucuna varılacaktır. Çalışmanın yaptığı bu ön kabul egemenlik kavramının ortaya çıkışı konusunda sistemli bir kronoloji kurmaya imkân verecektir.

Siyasî düşünce tarihine kısa bir göz atılırsa, Eski Yunan dışında Ortaçağ düşünürlerinden bu yana en önemli tartışma alanlarından birinin devlete bahşedilen gücün kaynağı ya da ilkesi (*auctoritas*) ve kullanılışı (*potestas*) üzerine yoğunlaştığı görülür. Eski Yunan'da devletin üstün gücünün kaynağı polis olmakla birlikte bu gücün kullanımı yani potestas ise halka aittir (Hakyemez, 2004: 19). Auctoritas ve potestas ayrımına kitabında geniş bir bölüm ayıran Agamben, bu ikisi arasında hem karşıtlık hem de tamamlayıcılık ilişkisi olduğuna dikkat çeker. Özellikle Roma hukukunda ifadesini bulan auctoritas Senato'ya, potestas ise halka aittir (Agamben, 2018: 98-102). Görüldüğü üzere ne Eski Yunan'da ne Roma'da ne de Ortaçağ'da auctoritas ve potestas bir araya gelmemiştir. Çalışma, bu noktada Eski Yunan siyasî ortamını pas geçecek ve Ortaçağ tarihi boyunca devlete bahşedilen gücün konumu ve salınımı konusunda araştırmasına devam edecektir. Çalışma, takındığı bu tavırla Eski Yunan'daki gelişmeleri küçümsememekle birlikte auctoritas ve potestas kavramlarını Ortaçağ siyasî tarihinin temel problemi olarak görmüş ve egemenlik kavramının şekillenmesinde bu siyasî ortamın doğrudan etkisinin bulunduğunu savunmuştur.

1.2.1. Egemenliğin Teokratik Zemini -Tanrısai Hak-

Egemenlik kavramının sistemli bir şekilde ortaya çıkması her ne kadar Ortaçağ'ın sonlarına denk gelse de bu üstün devlet gücünün geçmişte farklı yansımalar ve isimlerle var olduğu görülmektedir. Örneğin Duguit, Romalıların egemenlik kavramını bilmediğini bununla birlikte ast iradeler üzerinde hüküm süren bir üstün kudret fikrini ilk önce onların ortaya attığını belirtmiştir. Bu noktada "*Imperium*" kavramı, Roma'da üst yöneticilerin ve ilerleyen dönemde imparatorların yetkisini ifade etmiştir (Duguit, 1954: 56). O halde Ortaçağ öncesi ve Ortaçağ boyunca -ilerleyen dönemde Bodin'in sistemleştirip tanımını yapacağı- egemenlik kavramı görünmez, ifade edilmez ama varlığı da kuşku götürmez bir kavramdır.

Ortaçağ siyasî ortamında dikkat çeken ilk durum Papa ve monarkların iktidar savaşıdır. Bu savaş bir egemenlik savaşı olarak yorumlanırsa hataya düşülür. Çünkü bu dönemdeki iktidar anlayışı teokratik bir nitelik taşır. Ortaçağ'a hâkim olan bu

teokratik nitelik gereği birbirine üstünlük sağlamaya çalışan iki taraf da iktidarının kaynağını dinî temellere oturtmaya özen gösterir. Ancak egemenlik kavramı bunun tersine “*laik ve dindışı*” bir zemin arar (Mairet, 2013: 216-217).

Tanrısal hak öğretisini daha iyi kavrayabilmek için De Vareilles-Sommières’in yaptığı “*Tabiatüstü tanrısal hak*” ve “*Dolaylı tanrısal hak*” ayrımı dikkatli şekilde incelenmelidir (Duguit, 2013: 388).

1.2.1.1. Tabiatüstü Tanrısal Hak

Tabiatüstü tanrısal hak kuramında ülkede iktidarı kullanan kişi bu göreve Tanrı tarafından atanmıştır. Atanma yoluyla göreve gelen bu kişi atanmış olmanın verdiği güvenle yalnızca Tanrı’ya hesap verir (Duguit, 2013: 388). Saint Paul’ün “*Omnis Potestas A Deo*” (Bütün İktidarlar Tanrıdan Gelir) ve “*Non Est Enim Potestas Nisi A Deo*” (Tanrıdan Kaynaklanmayan İktidar Yoktur) (Ağaoğulları-Köker, 2011: 127) sözlerinde ifadesini bulan bu yaklaşım auctoritas’ı yani iktidarın meşruiyet zeminini Tanrı’ya dayandırmaktadır. Saint Paul her ne kadar Ortaçağ’dan önce yaşamış olsa da bu yaklaşımı özellikle Ortaçağ Avrupası’nda kralların Papalık karşısında verdiği iktidar savaşında temel rol üstlenmiştir. Ancak yine de bu yaklaşımı Ortaçağ ile sınırlamak yanlış olur. Zira ilkel toplumlardan yakın tarihteki birçok siyasî aktöre kadar iktidarını ilahî temellere oturtmaya çalışan nice yönetici vardır. Eski Türklerdeki Hakan’ın gücünü “*Gök-Tengri*”den aldığını iddia etmesi, Osmanlı padişahlarının “*Allah’ın yeryüzündeki gölgesi olduklarına*” inanmaları, İspanyol diktatör Franco’nun bir dönem paraların üzerine “*Franco, Tanrının lütfuyla Caudillo*” yazdırması ya da Alman diktatör Hitler’in kendisini “*Takdiri İlahinin milletin başına getirdiğini*” sık sık yinelemesi bunlara örnek olarak gösterilebilir (Kapani, 2010: 75-76).

1.2.1.2. Dolaylı Tanrısal Hak

Saint Paul’ün “Bütün İktidarların Tanrıdan Geldiği” yönündeki düşüncesinin deyim yerindeyse bir süzgeçten geçirildiği bu öğretiye göre ise bu süreçte toplum da söz sahibidir. Aquinolu Thomas’ın görüşlerine dayanan bu öğreti “*Omnis Potestas A Deo Per Populum*” yani “Bütün İktidarlar Tanrıdan Halk Aracılığıyla Gelir” temeline dayanır. Thomas’a göre iktidarlar tanrıdan gelir ancak iktidarın uygulandığı

farklı siyasî örgütlenmeler ve bu örgütlenmelerin özneleri toplum tarafından belirlenir (Ağaoğulları-Köker, 2011: 252). İktidar tanrıdan geldiği için de tanrısal bir lütuf barındırır ve sırf bu tanrısal lütuf gereği ona itaat edilmelidir (Duguit, 2013: 391). İtaatle görevli, kendilerine uygun olan yönetim biçimini seçme konusunda bir tür iktidar süzgeci rolü gören toplumun bu mahiyeti demokratik egemenlik anlayışına geçişte önemli bir köşe taşı vazifesi görür.

1.2.2. Egemenliğin Demokratik Zemini

Çalışmanın yukarıda izlediği yolun da destekleyeceği üzere auctoritas yavaş yavaş beşeri temellere yaklaşmıştır. Öyle ki egemenliğin kaynağı olarak da ifade edilebilecek olan auctoritas, önceleri gökyüzüne ya da kutsal kaynaklara dayandırılmışken (Kapani, 2010: 74) Ortaçağ'ın sonlarına doğru artık laik bir düzlemde ifade bulmaya başlamıştır. Ortaçağ'daki egemenlik anlayışını Yeniçağ'dakine kıyasla geleneksel kılan ve hatta bu anlayışın çalışmanın dikkat çektiği şekliyle egemenlikten çok uzakta olmasının sebebi budur. Ortaçağ'da bu anlayışa sahip düşünürler auctoritas'ı sürekli ilahi temellere dayandırmış ve daha çok potestas'ın üzerine yoğunlaşmışlardır. Ancak modern anlamda egemenlik anlayışı mümkün mertebe laik bir yaklaşım sergileyerek auctoritas ve potestas'ı beşeri bir temelde bütünleştirmiştir. Egemenlik cübbesi kesin kes kendisini din dışı iktidar olarak tanımlayan ya da başka bir ifadeyle auctoritas'ı ilahi temele dayandırmayan bir iktidara uyar. Sonuç olarak gerçek egemenlik anlayışı tamamıyla rasyonel, laik ve din dışı bir düzlemde ifadesini bulmalıdır (Mairet, 2013: 217).

Çalışma bu kısa girişten sonra artık egemenlik kavramının modern devlete özgü bir durum olduğu kabulünü yapacaktır. Egemenlik, auctoritas ve potestas'ın dindışı bir temelde bütünleşmesi, iktidarın rasyonalize edilmesi ve insanların hayatı anlamlandırma noktasında artık beşeri kabuller peşinde koştuğu ilişkiler bütünü yoluyla modern devletin kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır (Kapani, 2010: 60). Modern devletin ortaya çıkışı özellikle Ortaçağ'ın son dönemlerine tekabül etmekle birlikte yine de yeryüzüne “*gökten zembille inmiş*” değildir. Çalışma, hem egemenlik ve modern devletin bir oldu bitti şeklinde ortaya çıkmadığını hem de bu ikisi arasındaki sıkı ilişkinin mahiyetini daha iyi kavrayabilmek için Ortaçağ toplum ve siyasetine bir bölüm ayıracaktır.

1.2.2.1. Ortaçağ'da Toplum ve Siyaset

Çalışmanın bu bölümündeki ana düstur egemenlik kavramının analizi ve tarihî gelişimi olduğuna ve egemenlik kavramının gelişimi de modern devletle paralellik gösterdiğine göre bu noktada Ortaçağ'daki gelişmeler dikkatle incelenmelidir. Zira modern devletin –dolayısıyla egemenlik kavramının- gelişim çizgisi Ortaçağ'daki gelişmelerle birebir bağlantılıdır. Bütünüyle Ortaçağ'daki siyasî aktörler (monarşiler, feodal senyörler, Papalık ve Roma-German İmparatorluğu) arasındaki mücadelelerin ürünü olan bu iki olgu merkezîyetçi anlayışın yerleşmesi ve iktidarın rasyonelleşmesi yolunda önemli roller üstlenmiştir. Örneğin egemenlik kavramı bu güç mücadeleleri esnasında Fransız kralları tarafından hem ülke içinde hem de ülke dışında kendilerinden daha üstün bir güç tanımadıklarını ifade etmek için kullanılmıştır (Kapani, 2010: 59).

Ortaçağ olarak nitelenen tarihi dönemin bu şekilde kavramsallaştırılma nedenine de değinmek gerekiyor. Alkan, makalesinde “*Eskiçağ-Ortaçağ-Yeniçağ/Yakınçağ*” şeklinde yapılan üçlü ayrımın Avrupa merkezli bir yaklaşım olduğunu belirtmiş ve böyle bir ayrımın Avrupa dışındaki medeniyetleri “*tarihsizleştirmek*” anlamına geldiğini ifade etmiştir. Yine bu ayrımda Hristiyanlığın rolüne eleştiri getiren Alkan, Türk-İslam gerçeklerine uygun yeni bir taksim uygulanması önerisinde bulunmuştur (Alkan, 2009: 35-39). Şüphesiz bu tartışma, çalışmanın konusu dışında kalmakla birlikte çalışmanın böyle bir ayrım kullanmasının tam da Alkan'ın eleştiri getirdiği hususlarla örtüştüğü belirtilmelidir. Öncelikle egemenlik kavramı ve modern devlet hususları Avrupa menşelidir. Avrupa menşeli olan bu iki olgunun gelişimine Hristiyanlığın da önemli etkileri olduğu eklenince çalışmanın neden üçlü ayrımı tercih ettiği anlaşılabilir.

1.2.2.2. Feodalizm

Ortaçağ'ın başlangıcı konusunda farklı hadiselerin dile getirildiğini ve bunların arasında metodolojik hatalar bulunduğunu ifade eden Alkan'ın zikrettiği olayların merkezinde kavimler göçü yer alır (Alkan, 2009: 37). Ortaçağ Batı toplumunun Roma toplumu ve göç yoluyla Avrupa'ya ulaşan German kabilelerinin sentezi sonucu oluştuğu (Şenel, 1999: 208) nazara alınır başlangıç noktası olarak bu göç dalgasının kabul görmesinde herhangi bir beis olmadığı kabul edilecektir. Bu

sentezle yerleşik olarak tarımla uğraşan, Roma'nın köleci sisteminden nispeten farklı ve kendine has aidiyet duyguları geliştiren bir toplum tipi meydana gelmiştir. Feodal toplum da denen bu toplum biçimi yeni toplumsal kurumlar yoluyla uzunca bir dönem Avrupa'daki gelişmelere yön vermiştir.

Poggi, *Çağdaş Devletin Gelişimi* kitabında Batı'da feodalitenin doğuşunu şu gelişmelere dayandırmıştır (Poggi, 1991: 32):

“1. Hem merkezi bir yönetimi, hem de yerel yönetimleri içeren bir sistem olarak Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü.

2. Völkerwanderungen'deki nüfusun büyük çapta yerinden olması

3. Batı Avrupalıların hem kendi aralarında hem de başkalarıyla olan ilişkilerinde önemli rol oynayan temel ulaşım ve ticaret yollarının Akdeniz'den kayması.”

Bu gelişmelerin etkisiyle Batı Avrupa'da oluşan ve adına “*Feodalizm*” denen yeni siyasî örgütlenme, Roma siyasî kurumlarının, German kabilelerinin geleneksel ilişki biçimlerinin ve Hristiyan dünya görüşünün genel bir toplamı olarak ortaya çıkar (Ağaoğulları-Köker, 2011: 171).

Sabine'nin Vinogradoff'tan aktardığı gibi Eskiçağ toplumları nasıl şehir devletinin belirleyiciliği altındaysa Ortaçağ toplumları da feodal kurumların belirleyiciliği altındadır. Ancak feodalizm, tanımı kolayca yapılabilecek bir olgu değildir. Bunun en büyük nedeni feodalizme özgü kurumların bir örnek zaman ve mekânlarda görülmemesidir. Örneğin serflik kurumu 5. yüzyılda ortaya çıkmışken feodalizmin bütün kurumlarının topluma sirayet edip en belirgin halini alması 11. yüzyıl ile 12. yüzyıla rastlar (Sabine, 1969a: 210-211). Bir tanımını vermek yerine çalışmanın konusu itibarıyla feodalizmin belli özelliklerine değinmek Ortaçağ Avrupası'nı anlamlandırma hususunda daha yararlı olacaktır.

German kabilelerinin getirdiği huzursuzluk ve kargaşa ortamında merkezî bir güvenlik gücünün olmadığı da hesaba katılırsa toprağını işleyen basit çiftçi (vassal) onu koruyabilecek güçlü birinin (süzeren) himayesini kabul etmek mecburiyetinde kalır. Burada kurulan ilişki (sözleşme) mahiyeti itibarıyla iki tarafa da belli yükümlülükler getirmektedir (Sabine, 1969a: 213). Fief adı verilen bu sözleşmeyle vassal, mülkiyet haklarını süzerene teslim ederek bir bağlılık göstergesi olarak savaş durumunda süzerenin yanında asker olarak bulunma ve belli durumlarda süzerene vergi ödeme yükümlülüğü altına girer. Bununla birlikte ekip biçtiği topraktaki hasattan yararlanma ve bu topraklar üzerinde yaşayan köylüler (serfler) üzerinde efendilik etme, onları yargılama gibi hakları elde etmiş olur. Süzeren ise vassalının

can ve mal güvenliğini sağlama ve ona hakça davranma yükümlülüğü altına girer (Şenel, 1999: 215).

Vassal-Szeren ilişkisinin piramit biçiminde toplumun bütününe yayıldığı hesaba katılırsa kralın da vassalları bulunduğu ve onlar üzerinde hakları olduğu kadar onlara karşı süzeren sıfatıyla yükümlülükleri olduğu da göze çarpar. Ancak iktidarın rasyonelleştiği modern bir devlette varlığı elzem olan merkezî ordu-vergi-yargı üçlemesinin bu tarz bir sözleşme yoluyla parçalı bir hâl alması kralı son derece güçsüz bir duruma sokar. Çünkü bu sözleşme bütününde vassallar yükümlülüklerini yerine getirmeyi reddedince ortaya gerçekten de güçsüz monarşilerin çıktığı görülecektir. Vassal ve süzeren arasında var olan bu ilişki modern devletteki uyruk ve kral arasında görülmez (Sabine, 1969a: 213-214).

1.2.2.3. Ortaçağ'da Din

Nasıl ki Ortaçağ'ın Batı toplumuna feodalizmin kurumları etki etmiş, yn vermişse bu dönemdeki Batı düşünüşüne de “din” yani “Hristiyanlık” yön vermiştir. şüphesiz bunun en önemli nedeni German g sırasında örgütlü varlık gösteren ve okuryazarlıkla ilgilenen tek kurum olarak “Kilise”nin bulunmasıdır. German beylerinin göçebe kültürünün bir getirisi olarak genelde askeri konularla ilgilenip okuryazarlıkla pek ilgili olmaması Ortaçağ Batı düşünüşüne Hristiyanlığın dolayısıyla da kilisenin damgasını vurmasına vesile olmuştur (Şenel, 1999: 230). Hristiyanlık ve kilise bu üstünlüğü hangi aşamalardan geçerek elde etmiştir?

Roma İmparatorluğunu ikiye ayrılmaya götüren süreç; onun tek bir merkezden yönetilemeyecek kadar büyük bir alana yayılması, German saldırıları ve toplum içinde eşitsizlikçi düzenden hoşnut olmayan kesimlerin belirmeye başlamasıyla doğrudan ilgidir. Roma İmparatorları imparatorluğun bozulan birliğini tekrar sağlamak üzere bir zamanlar yasaklarla yeraltına ittiği Hristiyanlığa sarılmıştır. Hristiyanlığı 378'de devlet dini yapmaya kadar götürecek olan İmparator Theodosius belki de kilisenin kendilerine karşıt bir g oluşturabileceğini dşnememiş olacaktır. Theodosius bununla da yetinmemiş yönetilemeyecek kadar geniş olan toprakları iki oğlu arasında paylaştırmıştır. Ancak ne dağılmayı önlemek amacıyla gidilen bilinçli ayrışma ne de Hristiyanlığın hayal edilen birleştirici g çare olmamış ve German akınları sonucu Batı Roma İmparatorluğu yıkılmıştır (Şenel, 1999: 218-219).

Roma İmparatorluğunun son döneminde kapalı kapılar ardında kalmaktan kurtulan Hristiyanlık, gitgide toplumun geneline nüfuz etmiş ve kilisenin örgütlü yapısı sayesinde İmparatorluk yıkıldıktan sonra Avrupa toplumunu birleştiren, onu ayakta tutan bir özne haline gelmiştir. Bu uğurda dünya işlerine karışmaktan da geri durmayan kilise, Roma İmparatorluğunun bir nevi mirasçısı sıfatıyla hareket etmiş ve toplum üzerindeki dinî otoritesi sayesinde ekonomik olarak çok büyük bir servet biriktirmiştir. Feodal düzen pastasından nasibini alan dinî liderlerin ellerindeki toprakları işletmeleri için feodal beylere vermesiyle kendileri de süzeren durumuna gelmişlerdir (Şenel, 1999: 219).

Avrupa, Batı Roma İmparatorluğunun yıkılıp Kutsal Roma German İmparatorluğunun kurulması arasında (yaklaşık 500 yıl) büyük bir otorite boşluğu ile karşılaşmış ve papalar kendilerini Roma İmparatorluğunun gerçek varisi olarak gören Doğu Roma (Bizans) İmparatorlarıyla çatışmışlardır. Bu çerçevede papalar, dünyevî otorite ve ilahî otorite olarak birbirinden ayrı egemenlik sınırları çizmeye çalışmışlardır. Kilisenin dünyevî otorite karşısındaki özerkliğini temellendiren görüşler ileri süren Papa Gelasius'a (492-496) göre din ve dünyevî işler farklı alanlardır. “İki Kılıç Kuramı” olarak da bilinen bu anlayışta birbirlerinin egemenlik alanlarına müdahale etmeyen taraflardan Papa, Tanrı'nın dinî konularda dünyadaki temsilcisi, İmparator ise Tanrı'nın din dışı konularda dünyadaki temsilcisi olarak varlık bulur (Şenel, 1999: 248). 10. yüzyıla gelindiğinde ise kilisenin, hem dünyevî alana hem de dinî alana hükmedecek kılıçları elinde tuttuğu yolunda görüşler kabul görmeye başlar. Bunun yanında kilise, dünyevî alanı idare etme görevini (kılıcını) krallara vermiştir. Ancak krallar, bu görevlerini yerine getirirken kesin kes kilisenin buyrukları dışına çıkamaz. Bu anlayış ile Gelasius öğretisinden farklı olarak kilisenin kralların üzerinde bir noktada konumlandırıldığı görülecektir (Ağaoğulları-Köker, 2011: 200-201).

Ekonomik anlamda büyük bir servet biriktiren böylece halk yığınları üzerindeki sömürü mekanizmasına dâhil olan ve “İki kılıç kuramı” gibi düşünceler sayesinde dünyevî iktidarın karşısında bir güç odağı haline gelen kilise, tepkilerin odağı olur. Bununla birlikte kilise de 14. yüzyıldan itibaren kendi içinde çalkantılı bir dönem geçirmiş ve eleştirel sesler yükselmeye başlamıştır. Kilisenin kendi içindeki bunalımı, kralların kilise ile olan mücadeleleri ve halk yığınları arasında kiliseye karşı oluşan hoşnutsuz hava Avrupa'da adı “Reform Hareketi” olarak anılacak olan bir dinî ve siyasî harekete zemin hazırlamıştır (Ağaoğulları-Köker, 2013: 91). Bu

m¼cadeleler genel olarak “*Reform Hareketi*” olarak anılsa da temelde m¼cadele veren özne gruplarına göre farklılık göstermiştir.

Monarklar kendi toprakları üzerindeki dinî otorite tekeli ve kilisenin ekonomik kaynaklarının peşine d¼şm¼ş ve krallıklara baēlı ulusal kiliseler kurulmasını amaçlamışlardır. rneēin İngiltere kralı Roma kilisesinden ayrılarak dini denetimi altına almıştır. Ülkede kurulan Anglikan Kilisesi kralın otoritesi altına girmiş ancak dini yeniden yorumlama gibi bir yenilik peşinde koşmamıştır. Bunun aksine dinin yeni bir yorumunu da gerektiren halk yığınlarının talepleri ise kiliseyi Tanrı’yla kul arasından çıkarma m¼cadelesini de içerir (Sander, 2011: 84-85). Dinin yeniden yorumlanması gerektiēi noktasında Luther, Calvin ve M¼nzer farklı sınıflara hitap eden gr¼şler ileri s¼rm¼şlerdir. Luther kent burjuvazisinin çıkarlarına hizmet eden gr¼şler ortaya atmışken; Calvin, dini, k¼¼k kasaba burjuvazisinin çıkarlarına hizmet edecek şekilde yorumlamıştır. Son olarak M¼nzer ise kyl¼ yığınlarının sesi olmuş ve dinin yeniden yorumlanması yoluyla onları feodal baskıdan kurtarma hevesi içine girmiştir (Şenel, 1999: 290).

Monarkların ve halk yığınlarının talepleri-Luther, Calvin, M¼nzer’in fikirleri-temelde kilise iktidarını zayıflatmış ve d¼nyevî iktidarın g¼lenmesine katkıda bulunmuştur. Öyle ki kilisenin otoritesinden kurtulmak, dini reforme etmek ancak d¼nyevî iktidarın daha da g¼lenmesiyle m¼mk¼n olacaktır. Böylece siyasî iktidarın merkezileşmesine giden s¼rete bir taş daha döşenmiş olur (Aēaoēulları-Köker, 2013: 88-89).

1.2.2.4. Ortaaē’da “Yeni İnsan”

Feodal kurumların toplumu parçalı bir organizasyona evirdiēi gibi toplum içindeki sm¼r¼ mekanizmasına yön vermesi ve siyasî iktidar yn¼nden de parçalaması, kilisenin sm¼r¼ mekanizmasına dâhil olup insanlar arasındaki eşitsizliēi destekleyici bir rol üstlenmesi ve kral ile giriştiēi iktidar m¼cadelesi Batı Avrupa’nın Ortaaē’da kaydettiēi ilerleme konusunda çalışmanın buraya kadar incelediēi hususlardır. Ancak b¼t¼n bunlara bir de Ortaaē’daki ekonomik gelişmelerin etkisiyle insan profilinde yaşanan deēiřimleri de eklemek gerekiyor.

İtalyan kent devletleri 11. y¼zyıldan 15. y¼zyıla kadar Akdeniz’deki hâkimiyeti sayesinde b¼y¼k bir servet birikimine ve ticaret aēına sahip olmuştur. Denizaşırı ticareti sayesinde Hıristiyan olmayan toplumlarla girdiēi ekonomik ilişki

İtalyan kent devletlerinde laik bir yaşam anlayışının filizlenmesine zemin hazırlamıştır. Bütün bu zenginlik ve ekonomik genişlemeyle birlikte farklı kültürlerle girilen ilişkiler sonuç olarak İtalyan kent devletlerinde “Rönesans” denen hareketin gelişmesi için uygun şartları sağlamıştır. Kimileri (Sander, 2011: 81) “*Yeniden Doğuş*” anlamına gelen Rönesans (*renaissance*)’ı, zenginliklerinin kaynağı ticaret olan, toplum nezdinde bir soylu sınıfı ya da din adamları ölçüsünde hâkimiyet kuramadıkları için daha çok kazanmaya ve kazandıklarını sanat ve endüstriye yatırmaya odaklanmış tüccarların eski Yunan ve Roma kültürlerinin yeniden canlandırılması sürecine yaptığı katkıların ürünü olarak görmektedir.

Ağaoğulları ve Köker ise bu tarz bir bakış açısının hatalı olacağını belirtir. Onlara göre Rönesans’ı Eski Yunan ve Roma kültürlerinin yeniden doğuşu olarak kavramak ve aynı zamanda Rönesans’ı ilerici bir hareket olarak algılamak birbiriyle çelişir. Rönesans “*süreklilik içinde değişim*” anlamında “*kopuş*” ve “*geçiş*”ten farklı anlamlar ihtiva eder. Rönesans dinî yönü pek de ağır basmayan bir “*özgürlük*” kavramı etrafında oluşan “*bireycilik*” anlayışının gelişmesine ön ayak olmuştur (Ağaoğulları-Köker, 2013: 154-156).

Rönesans insanın kendisini ve çevresini algılaması-yorumlaması hususuna yeni bir soluk getirir. Hristiyanlığın dünyevî nimetlerden ve toplumun karmaşasından uzak, sakin ve arzusuz bir hayat yaşama konusundaki “*erdemli*” görüşleri bu dönemde değişmeye başlamıştır. Zira “*yeni insan*”a göre dünya ilgi çekici bir yerdir ve olabildiğince faal olunmalı, dünyanın zenginliklerinden yararlanılmalıdır (Sander, 2011: 82).

“*Yeni insan*”ın iradesi nispetinde katettiği bu ilerleme aslında zaman anlayışında da farklılıklara neden olmuştur. Öyle ki zaman artık insanın kendi dışındaki güçlerin (burada kastedilen ilahi güçlerdir) bir organizasyonu değil insanın iradesi ölçüsünde gelişen bir oluşturdur. Bu anlamda “*zamanın akışı*” ile “*insanın iradesi*” arasında bir bağlantı kurulmuş olur (Ağaoğulları-Köker, 2013: 159). Eskiden ilahi güçlere; daha net bir ifade kullanmak gerekirse Tanrı’ya ait olan zaman artık insana aittir. Dinî hayat ile dünyevî hayat arasında yapılan ayırım sayesinde kendi kaderine ve eylemlerine sahip “*yeni insan*” artık yeni bir tarih anlayışına da sahiptir. Bu anlayışa göre geçmiş-şimdi-gelecek; aslında mantıklı ve tek çizgili bir süreçtir (Akal, 1995: 44).

1.2.2.5. Egemen Devlete Doğru: Machiavelli-La Boétie-Bodin

16. yüzyıla gelindiğinde Batı Avrupa’da kralların iktidar mücadelesinde karşılarında buldukları odaklar farklılık gösterir. Siyasî yetke mücadelesinde kent burjuvazisi kralların yanında yer almış karşılarındaysa kilise ve feodal beyleri bulmuşlardır. Yaşanan çatışmalar farklı ülkelerde farklı durumlar ortaya çıkarmış ve bu çatışmalar üzerine kafa yoran düşünürlerin amaçları da farklılık göstermiştir. Örneğin Machiavelli, İtalya’da şehir devletlerinin yarattığı parçalanmışlığın kaldırılarak siyasî birliğin kurulması, Bodin ise Fransa’da ardı arkası kesilmeyen din savaşlarının önüne geçilmesi için iktidarın merkezileşmesi ve kralın tek yetkili özne haline gelmesi gerektiğini savunmuştur (Şenel, 1999: 302). La Boétie ise bu iki düşünürden farklı olarak siyasî yetke mücadelesi içindeki taraflardan birini destekleme amacı gütmemiş esasen insanların neden gönüllü olarak kulluk etmeyi arzuladıklarını araştırırken belki de farkında olmadan egemenlik üzerine bir söylev kaleme almıştır (Ağaoğulları, 2019: 67).

1.2.2.5.1. Machiavelli

Teorik çerçeve itibariyle bakıldığında Machiavelli, *”Hükümdar”* ve *”Söylevler”* adlı yapıtlarında Ortaçağın *”yeni insan”*ının sözcülüğünü yapar vaziyette geçmiş ve şimdi arasında bağlantı kurar. Buna göre geçmişten çıkarılacak dersler sayesinde bugüne yön verilebilir. Tarihin kilise boyunduruğundan kurtarılacak insan iradesine ait olmasıyla dünyevî iktidar da güçlenmiş olur. Geçmiş yorumlama kabiliyetine sahip hükümdar, kilise veya feodal güç odaklarına karşı yeni bir söylem geliştirir (Akal, 1995: 44-45).

Pratik çerçevede ise İtalyan siyasî birliğinin sağlanması yolunda mutlak monarşiyi çıkar yol olarak gören Machiavelli, kilise ve feodal beyleri bunun önündeki en büyük engeller olarak görür. Hükümdarın baskı, hile, kuvvet gibi araçlarla kilise, feodal beyler ve halkın üzerinde *”Bir”* olması gerekir. Bunun yanında her ne kadar İtalyan parçalanmışlığını destekleyen kiliseye karşı olsa da dine karşı değildir. Dinî duyguların halkı kontrol etmedeki gücünün farkında olan Machiavelli yöneticinin dindar olmasa bile dindar görünmesini ister. İktidarın kaynağının ilahî değil beşeri temelli olduğunu savunan Machiavelli modern

egemenlik kavramına giden yolu açmış ve siyasî düşüncüsü “laikleştirmiştir” (Şenel, 1999: 306-308).

Machiavelli hükümdarın siyasetini, “*iktidarının ele geçirilmesi ve korunması*” olarak formüle etmenin yanında egemenlik kavramının doğrudan bir tanımlamasını yapmak için çaba sarf etmez. Odak noktası olarak hükümdarı seçen Machiavelli devleti soyut bir çerçevede incelemeyi. Devletin soyut bir zeminde ifade edilmesi egemenlik kuramı için bir ön koşul olduğundan yalnızca hükümdar ve siyasetine odaklanan Machiavelli yerine Bodin görece sağlam temellere oturan bir kuram geliştirecektir (Mairet, 2013: 233).

1.2.2.5.2. La Boétie

Kısa yaşamına rağmen iktidar ilişkilerine farklı bir bakış açısı getirebilmeyi başarmış La Boétie “*Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*” adlı yapıtında insanlardaki kulluk arzusuna odaklanır. Devletli toplumdan devletsiz topluma nasıl geçildiği hususuyla ilgilenmeyen La Boétie bunun olsa olsa bir “kaza” ile gerçekleştiği sonucuna varır. İnsan bir kere itaat etmeye görsün böylece özgürlük nedir unuttur ve doğasını yitirir. Özgürlük nedir unutmış olan insanlar, gelenek, görenek, alışkanlık, eğitim, çıkar ilişkileri çerçevesinde gönüllü olarak kulluk etmeye hazır hale gelirler. Machiavelli’ye göre siyasî iktidarın işleyebilmesi için hükümdarın baskı, kuvvet, hile gibi araçlara ihtiyacı vardır. La Boétie ise –“*siyasî iktidar kavramını kullanmamakla beraber*”- bunların itaat ettirmeye yetmeyeceğini yukarıda sayılan araçlar sayesinde oluşturulan “*iktidar piramidi*”nin insanları gönüllü olarak kul olmaya sevk edeceğini ileri sürer. Bu öyle bir iktidar ilişkisidir ki insanlar artık bunu reddedemez (Ağaoğulları, 2019: 67-89).

Burada dikkat edilmesi gereken husus insanların itaat ettikleri “*Bir*”dir. Çünkü La Boétie’nin düşünce sistematğinde bu “*Bir*” yalnızca tiran değildir. Tiran kendi başına değil; kendisinden çıkar sağlayan yancılarıyla birlikte “*Bir*”dir. Böylece La Boétie’nin kilise veya herhangi başka bir güç odağından bağımsız olarak auctoritas ve potestas’ı kendi özünde birleştirmiş bir egemen devlet tasavvur ettiği görülür (Ağaoğulları-Köker, 2013: 303). Ancak onun amacı bir egemenlik kuramı veya tanımı oluşturmak değildir. Bu, onun düşüncesindeki egemenliğin niteliğidir:

“Söylev Tiranın ya da “Bir”in iktidarından yola çıkarak 16. yüzyıl Fransasında artık açıkça belirginleşmeye başlayan modern devletin gerçeğine

ulaşır. Bu bakımdan Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev gerçekte devlet iktidarının özü üzerine, (kavram La Boétie tarafından kullanılmamış da olsa) devlet egemenliğinin niteliği üzerine yapılmış bir söylevdir” (Ağaoğulları, 2019: 67).

1.2.2.5.3. Bodin

Bodin 16. yüzyılın sonlarında yayımladığı “*Devletin Altı Kitabı*” adlı eserinde devletin kaynağını aileye dayandırmış ve babanın aile içinde ihtiva ettiği rolü devletin içinde krala vermek istemiştir. Esasen Fransız din savaşlarının etkisi altında kaleme alınan bu kitap ülkede tek iktidar odağı olarak kralı güçlendirme amacını güder. Bunun yanında egemenlik kavramını dinî zeminden uzaklaştırıp ilk defa olarak tanımını yapan ve onu sistemleştirerek bir teori haline getiren Jean Bodin’dir (Sabine, 1969b: 75).

Bodin, devletin büyük bir aile olarak ifade edilmesi halinde kralın da bu ailenin babası olacağını ve böylece onun egemenliğinin mutlak, sürekli, bölünmez ve devredilmez nitelikte olacağını belirtmiştir. Ona göre bir ülkede yalnız bir egemen olabilir ve bu egemen de bütün tebaanın üzerindedir, egemenlik hakları bölünemez. Egemenlik kavramının ortaya çıktığı zaman dilimi göz önüne alındığında Avrupa’daki irili ufaklı feodal düzen kalıntılarının ortadan kalktığı ve merkeziyetçi devlet düzeninin filizlendiği bir dönem olduğu görülecektir. Ülke içinde dağılmış ve bölünmüş olan iktidar, egemenlik kavramı sayesinde bütünleştirilmiş ve kabaca merkeziyetçi devletin ortaya çıkmasına ön ayak olmuştur (Şenel, 1999: 311-317).

Bodin’e göre egemenlik siyasî topluma içkindir; yani egemenlik devleti devlet yapan, onu diğer toplumsal organizasyonlardan ayıran öğedir. Bodin kendinden önceki hukukçuların ya da siyaset bilimcilerin devleti devlet yapan bu öğenin tanımını yapmadıklarını söyler. Bunun yanında egemenlik konusunda kendi yaptığı çalışma her ne kadar hukukî bir anlam içermekteyse de gerçekte döneminin ve yaşadığı coğrafyanın pratik gerekleri sonucu siyasî bir amaca hizmet eder. Bu çerçevede Bodin’in siyasî amacı iktidarın merkezî ve rasyonel bir zemine oturduğu egemen bir devlet iken onu böyle bir kuram oluşturmaya iten pratik neden ise Fransız din savaşlarıdır. 16. yüzyılın sonları merkezî krallıkların ülke içindeki hâkimiyetlerini arttırmaya başladıkları bir dönemdir. Fransa’da da benzer bir durumun yaşandığı görülür ve Fransız din savaşlarının kendisinde yarattığı travmanın etkisiyle –en önemlisi 1572 yılında St. Barthélemy Günü’nde Katoliklerin binlerce Protestanı katletmesi- Bodin, mutlak monarşiye kapsamlı bir egemenlik

kuramı armağan eder. Devlet ya da egemenlik auctoritas ile potestas'ın birleşimi olarak kabul edildiğinde egemenliğin süreklilik ilkesi sayesinde siyasî iktidar onu kullanan kişi ya da kişilerden soyutlanır ve devlet ortaya çıkar (Ağaoğulları-Köker, 2018: 12-34).

1.2.2.6. Sözleşmeci Teorisyenler: Hobbes-Locke-Rousseau

1.2.2.6.1. Thomas Hobbes

Hobbes, İspanyol donanmasının İngiltere'ye saldırmak üzere olduğu söylentilerinin dolaştığı korku ve dehşet ortamında yedi aylıkken dünyaya gelmiştir. Aslında “*Korku ve ben ikiz doğmuşuz*” diyerek, bu korku ve dehşet duygularının hayatı boyunca ileri süreceği fikirlerde belirleyici olacağı ön kabulünün yapılmasına olanak tanır. Bunlara ek olarak babasının ailesini Hobbes daha bebekken terk etmesi ve İngiliz İç Savaşının da Hobbes'un benliğinde vücut bulan güvensizlik ve korku halinin temel dayanakları olacağı ileri sürülebilir (Tannenbaum, Schultz, 2011: 221-223). İngiliz İç Savaşını görmüş ve çocukluğundan beri korku ve güvensizlik içinde yaşamış olan Hobbes'un fikirlerinin monarşiye ısmarlama giysi gibi uyacağı bir gerçektir. Bununla birlikte Hobbes'un kralın tek yetkili özne haline gelmesi gerektiğini savunduğunu öne sürmek pek de doğru olmasa gerektir. Esasen Hobbes'un temel gayesi yeni bir iç savaşın ortaya çıkmaması için iktidarın merkezileşmesidir (Şenel, 1999: 325-327).

Ortaçağ'da merkezi dünya olan statik bir evren düşüncesi hâkimken (Akal, 1995: 119) 17. yüzyılda merkezi güneş olan dinamik bir evren fikri ortaya atıldı. Buna göre basit hareketlerine indirgenerek bir cismi incelemek sonuçların karşılaştırılması yoluyla daha karmaşık hareketleri açıklamaya yardımcı olacaktır. Yeryüzü ve gökyüzündeki fizikî cisimlerin gözlemlenmesi yoluyla elde edilen bu hareket halindeki evren anlayışı Hobbes'un siyaset felsefesini de derinden etkilemiştir. Öyle ki ona göre bütün hayat (örneğin insanlar, hayvanlar, üretilen eşyalar vb.) hareket halindeki bir maddedir ve en küçük hareketlere varıncaya dek yapılacak araştırmalar toplumu ve siyasî davranışı anlamlandırmaya yardımcı olacaktır (Tannenbaum, Schultz, 2011: 223-224).

Çağının bilimsellik furyasından nasibini alan Hobbes, Aristoteles'in ereği anlayışına karşı çıkmış ve insanı harekete geçiren şeyin “*neden*” olduğunu ileri

sürerek insan davranışlarına materyalist bir bakış açısı getirmiştir. Bu mekanik tasarıma göre duyular insanı yararlı olan şeye yönlendiriyorsa “*haz*”; zararlı olan şeye maruz bırakıyorsa “*elem*” söz konusudur. Esasen Hobbes’un ulaşmaya çalıştığı nokta insanın davranışlarının temelinde “*yaşamını sürdürmek arzusu*” başka bir ifadeyle “*ölüm korkusu*” olduğudur (Şenel, 1999: 321-322).

Hobbes’un buraya kadar ifade edilen düşünce yapısı onu, toplumu ya da devleti açıklama noktasında bir tür varsayım evreni oluşturmaya iter. Çünkü bilimsellik tutkusu ve materyalist yaklaşımı insan ve doğaya karşı giriştiği bu mekanik tutumun dayanak noktalarını belirleme konusunda kendisini zorlar. Söz gelimi egemenlik kuramını oluşturabilmek -devletin oluşumunu açıklayabilmek- ve sivil-siyasî topluma geçişi açıklayabilmek için böyle bir varsayım evrenine ihtiyaç duyar. Bu konuda şunları söyler: “*Yukarıda belirttiğim (devlete ilişkin) düşüncemi sürdürebilmem için, ilk doğa durumuna doğru geri gitmemiz ve insanları, sanki şimdi doğuyorlarmış, sanki balkabaklarını andırırcasına birdenbire topraktan çıkıyorlarmış gibi ele almamız gerekir.*” (Thomas Hobbes De Cive, 1981, s. 180-181’den aktaran Ağaoğulları-Köker, 2018: 192).

Leviathan’ın 13. bölümünde bu varsayım evreni üzerine açıklamalar getiren Hobbes, doğa durumu dediği bu durumda insanların eşit olduğunu ve bu eşitliğin de amaçlara ulaşmada bir güvensizlik ortamı doğuracağını ileri sürer. Bu güvensizlik ortamında aynı anda aynı şeyi arzulayan kişiler birbirlerine düşman olurlar. Devletin bulunmadığı böyle bir ortamda da herkesin herkese karşı savaş hâli mevzu bahistir. Öyle ki bu durumda insanda “*şiddetli ölüm korkusu ve tehlikesi vardır; insan hayatı yalnız, yoksul, kötü, vahşi ve kısa sürer*” (Hobbes, 2012: 99-103). Ancak insan aynı zamanda akıllı da bir varlıktır. Çünkü Hobbes’a göre insanlar, doğa durumunun güvensizlik ortamından kurtulmak için kendilerini savunma hakkını bir başka kişiye ya da kurula devretme zorunluluğunun farkındadır (Tannenbaum, Schultz, 2011: 227). İnsanlar bu meziyetleri gereği kendilerine elem veren durumlardan –“*ölüm korkusu, savaş hali, güvensizlik ortamı*”- uzaklaşmak için sözleşme (ahit) yoluyla sivil toplumu oluştururlar. Yani doğa durumunda uzlaşmaz görünen “*güç tutkusu*” ve “*ölüm korkusu*” duyguları insanları bir sözleşme aracılığıyla Leviathan’ı oluşturmaya iter (Akal, 1995: 108-109).

Tıpkı Bodin’de olduğu gibi Hobbes da egemenliğin kaynağını beşeri bir temele oturtmuştur. Ancak Hobbes’un bu noktada getirdiği yenilik insanların rızasını (sözleşme yoluyla) da teorisine eklemesidir. Bunun yanında sözleşme, mahiyeti

gereği iki tarafa borç yüklese de Hobbes'un egemeni herhangi bir yükümlülük altına girmez. Çünkü insanlar sözleşmeyi "*kendi aralarında*" yaparlar. Sözleşmeye taraf olmayan egemeni bağlayan hiçbir şey yoktur; dilediği yasayı yapar, bunlara uyulması için kuvvet kullanma tekelini saklı tutar ya da istediği zaman bu yasaları değiştirir (Akal, 1995: 111-115).

Hobbes egemen üzerine düşünürken her ne kadar erkek ("*HE*") göndermesini yapsa da aslında bu terim tek bir kişi veya bir kurulu da akla getirebilecek düzeyde belirsiz bir terminolojiyi ifade eder. Egemen, burada bir kişi ya da kurul değildir: Egemen, devletin kendisi ya da devletin içindeki "*nihai karar verme gücünün kaynağıdır. Egemen, Leviathan'ın bize söylediği unvanla ölümlü tanrıdır: ölümlüdür, çünkü resmi görevi, tamamen rıza gösteren bireylerin yapay bir yaratımıdır, Tanrı gibidir (Godlike), çünkü, ona devredilen zorunlu güçler, mutlak, bölünmez ve ebedidir*" (Tannenbaum, Schultz, 2011: 228-229).

Fotoğraf 1: Leviathan

Kaynak: <https://www.libraryofsocialscience.com/ideologies/resources/hobbes-leviathan/>

Sözleşmeden önce basit bir kalabalık olan insanlar bundan sonra toplum sıfatına haiz olabilecektir. Auctoritas da insanların kendi aralarında yaptıkları bu sözleşme yoluyla artık kesin olarak beşeri bir zemine oturacaktır. Çünkü insanlar tek tek değil ancak sözleşme ile devleti kurar, Leviathan'ın gövdesini oluştururlar ve temsil yoluyla temsilciye değil kendi kurdukları "*Ölümlü Tanrı*"ya yani "*Bir*"e tabi olurlar. Artık egemenin iradesi dışında bir irade, dolayısıyla da insanların bu iradeye,

sözleşmeye karşı direnme hakları yoktur (Şenel, 1999: 326). Auctoritas'ın kaynağı Tanrı veya başka bir aşkın güç olmadığı için egemene itaat ancak bu yolla sağlanabilir: *“Toplunun aynası olarak insansızlaştırılmış Bir”* (Akal, 1995: 115-117).

1.2.2.6.2. John Locke

Hobbes'un fikir dünyasına hâkim olan korku ve güvensizlik duygularına zemin oluşturan hususlardan biri olan İngiliz İç Savaşına çocukluk döneminde rastgelen Locke, bu ortamdan Hobbes gibi olumsuz yargılar çıkarmamıştır. Belki de bu nedenle Hobbes'un çizdiği yol kaçınılmaz olarak mutlak monarşiye çıkarken Locke'un çizdiği yol ise meşruti monarşiye çıkar. Zira en önemli çalışması olan *“Hükümet Üzerine İki İnceleme”* kralların tanrısal hakkı kuramı ve Hobbes'un fikirlerinin sonucu olan mutlak monarşiye karşı hususlar içerir. Locke özellikle anayasacılık, sınırlı hükümet ve devrim hakkı gibi konular üzerinde durur (Tannenbaum, Schultz, 2011: 241-242).

Locke, sanayi devriminin erken dönemlerine denk gelen yaşamı boyunca insanın madde ve dış dünya ile giderek daha fazla etkileşim içinde olduğuna şahit olur ve sanayideki bu ilerlemeyi uzun deneyimlerin sonucu olarak görür. Kimsenin doğuştan bilgiye sahip olmadığını ileri süren Locke, insanın bilgilerinin kaynağı olarak dış dünyayı ve duyu organları aracılığıyla elde edilen deneyimleri gösterir. Bilgi doğuştan gelmediği için insan zihni başlangıçta boş bir beyaz kâğıt (*“tabula rasa”*) gibidir (Şenel, 1999: 336).

Hobbes gibi auctoritas'ı halka dayandıran Locke da bunu sistemleştirmek için sözleşmeye başvurur. Ancak bunun için de sözleşmeden önce insanların durumunu açıklaması gerekecektir:

“Siyasal iktidarı doğru biçimde anlamak ve onu kökeninden türetmek için, bütün insanların doğal olarak ne durumda olduklarını düşünmeliyiz. Bu durum, insanların başkasından izin istemeksizin ya da başkasının iradesine bağlı olmaksızın doğa yasasının sınırları içinde eylemlerini düzenleyebilecekleri ve sahiplikleriyle kişilikleri üzerinde uygun olduğunu düşündükleri biçimde tasarrufta bulunabilecekleri yetkin bir özgürlük durumudur” (Locke, 2012: 9).

Locke doğrudan doğruya Hobbes'u eleştirmese de doğa durumunun barış, karşılıklı güven ve doğa nimetlerinden yararlanma noktasında insanların birbirleriyle eşit ancak aynı zamanda birbirlerinin mülkiyetlerine saygı duyduğu bir ortam

olduğunu öngörerek Hobbes'dan farklı bir yol çizer. Görüldüğü üzere Locke, sözleşmeden önce yani doğa durumunda hem ortak mülkiyet hem de kişisel mülkiyet durumlarından bahsetmektedir. Bu bir çelişki olarak görülse de Locke'un mantığı basittir: İnsanın emeğiyle harmanlayıp ortaya koyduğu şeyler üzerinde kişisel mülkiyet hakkı vardır. Örneğin Locke'a göre insanın etrafını çitleyip sürdüğü toprak üzerinde mülkiyet hakkı vardır. O halde Locke, tıpkı “yaşam ve özgürlük” gibi “mülkiyeti” de bir hak olarak görmektedir (Sabine, 1969b: 212-215). Burada dikkat edilmesi gereken husus Locke'un mülkiyeti iki farklı anlamda kullanmasıdır. Öyle ki Locke, mülkiyeti, birinci anlamıyla sadece sahip olunan mallar, ikinci anlamıyla ise yaşam, özgürlük ve sahip olunan mallar şeklinde tanımlamıştır (Ağaoğulları-Zabcı-Ergün, 2017: 174-175).

Locke, her ne kadar Hobbes'a kıyasla daha ılımlı bir doğa durumu tasviri yapsa da kendi tasviri de er ya da geç oluşabilecek olan bir “savaş haline” gebedir. Şöyle ki doğa durumunda kendisini korumak konusunda da özgür olan insan, kendisine karşı yapılan (gerek fizikî varlığına gerekse de mülkiyeti üzerindeki mallara) bir saldırı karşısında saldırganı cezalandırma hakkına da sahiptir. Herkesin birbirinin yargııcı olduğu bir durumun kaçınılmaz olarak bir savaş durumu yaratacağı aşikârdır. Sözleşmenin nedenlerinden biri budur (Şenel, 1999: 340): “... birbirleriyle mücadele edenler arasında karar verecek bir otoritenin olmadığı bu savaş durumundan kaçınmak, insanların kendilerini topluma koymalarının ve doğa durumunu terk etmelerinin önemli bir nedenidir” (Locke, 2012: 20).

Hobbes'un teorisinde insanların tek bir sözleşmeyle haklarını egemene devrederek devlet düzeni içinde yaşamak üzere anlaştıklarını öne süren Şenel;

“Dolayısıyla bir doğa durumu dışında bir toplulukta birleşmek isteyen herkesin, içinde birleştiği toplumun amaçları için gerekli iktidarının tümünü, açıkça çoğunluktan daha büyük bir sayı üzerinde anlaşmamışlarsa, topluluğun çoğunluğuna bıraktığı kabul edilmek zorundadır. Bu işlem bir devlete giren ya da devleti oluşturan bireyler arasında sadece tek siyasal toplumda birleşme konusunda uzlaşılarak yapılır; sözleşmenin tümü bundan ibarettir ya da bundan ibaret olması gerekir. Böylece herhangi bir siyasal toplumu başlatan ve fiilen kuran şey bir çoğunluk oluşturmaya muktadir belli bir sayıdaki özgür insanın bu tür bir toplumda birleşme ve bütünleşmeyi onaylamalarından başka bir şey değildir. Bu nedenle dünyada herhangi bir meşru yönetimin başlangıcına olanak veren/verebilen şey sadece ve sadece budur” (Locke, 2012: 66)

diyen Locke'un teorisinin tek sözleşmeli mi yoksa çift sözleşmeli mi olduğunun belirsiz olduğuna dikkat çeker (Şenel, 1999: 341).

Sabine ise “Yönetimin çözülmesi üzerine herhangi bir düzeydeki açıklıkla konuşacak birinin, ilk olarak, toplumun çözülmesi ile yönetimin çözülmesi arasında

ayrım yapması gerekir.” (Locke, 2012: 138) sözlerine gönderme yaparak Locke’un bu kafa karışıklığını körüklediğini öne sürer (Sabine, 1969b: 219). Ancak Locke’un kuramında siyasî topluma tek sözleşmeyle mi yoksa çift sözleşmeyle mi varılacağı esasen sözleşmenin sonuçları konusunda bir farklılık yaratmayacaktır. Çünkü Locke’a göre insanlar sözleşmeyi, yaşam, özgürlük ve mallarının (yani Locke’un geniş anlamıyla mülkiyet dediği hakkın) doğa durumuna kıyasla daha iyi korunacağını düşündükleri için tercih ederler (Ağaoğulları-Zabcı-Ergün, 2017: 189).

Locke’a göre insanlar sözleşme aracılığıyla her ne kadar iyimser bir durum olsa da yine de savaş haline gebe ve mülkiyet haklarının korunması noktasında görece daha savunmasız olan doğa durumundan kurtulup uygar topluma geçtiklerinde yargılama ve cezalandırma hakları ile yasalar yapıp bu yasaları uygulama yetkilerini topluluğa devretmişlerdir. Böylece Locke’da devlet, topluma hem dışarıdan gelecek tehditlere karşı (savaş ve barış yapma yetkisi) hem de toplum üyelerinin birbirlerine oluşturabilecekleri tehditlere karşı (yasa yapma, uygulama ve uymayanları cezalandırma) yetkilerle donatılmıştır. Yasama, yürütme ve yargı erkleri ile donatılan devlet yine de belli kurallarla sınırlanmıştır. Şöyle ki yönetim, insanların doğa durumundaki yaşam, özgürlük ve mallarına (mülkiyet hakkına) gaspederse sözleşme bozulmuş olur ve halkın devrim hakkı doğar (Şenel, 1999: 343):

“Yasamanın kuruluşu toplumun ilk ve temel eylemidir; bu eylemle - olmadığı takdirde aralarındaki hiçbir insanın geriye kalanları bağlayan yasalar yapma yetkisine sahip olamayacağı- halkın onayı ve atamasıyla yetkilendirilmiş şahıslar tarafından yapılmış yasaların sınırları ve söz konusu şahısların idaresi altında halkın birliğinin sürekliliğine de karar verilir. Halkın, yasa yapmak üzere atamamış olduğu halde yasa yapımını üstlenen bir ya da daha çok sayıda kişi, halkın uymakla yükümlü olmadığı, yetkiye dayalı olmayan yasalar yapmış olurlar. Bu sayede de kendisine herhangi bir şeyi yetkiye dayalı olmaksızın dayatmaya kalkanların gücüne karşı tam bir -direnme hürriyeti- içinde olduğundan, yeniden tabiiyet (uyrukluk) dışına çıkar ve kendisine uygun olduğunu düşündüğü yeni bir yasama kurabilir” (Locke, 2012: 139).

Locke’un devlete bahsedilen gücün kaynağını ya da ilkesini (auctoritas) ve kullanılışını (potestas) yukarıdaki sözleriyle halka dayandırması şüphesiz Hobbes’dan farklı düşündüğünü gösterir. Çünkü her ne kadar Hobbes’da da insanların rızaları önem kazanıp auctoritas ilahî bir zeminden uzaklaşıp beşeri bir zemine otursa da iç savaş korkusu onu direnme hakkını düşünmekten alıkoymuştur. Ona göre egemen, doğa yasasına aykırı hareket etse dahi sadece Tanrı’ya karşı sorumludur. Locke’da ise tamamen yeni bir durum vardır. Bunu (mülkiyet hakkına müdahale edildiği takdirde insanlara direnme hakkını vermenin) sınırlı, keyfi

olmayan bir iktidara yani meşruti monarşiye temel teşkil etmesi için öne sürdüğü kabul edilebilir (Ağaoğulları-Zabcı-Ergün, 2017: 194-196).

1.2.2.6.3. Jean Jacques Rousseau

Yaşamı boyunca farklı tabaka ve şehirlerden insanlarla etkileşim içinde olan Rousseau'nun siyasî fikirleri, hayatı boyunca deneyimlediği farklı tecrübelerinin ürünüdür. 1712 yılında bir kent devleti yönetiminin hüküm sürdüğü Cenevre'de doğan Rousseau, annesinin kendisini doğururken ölmesi ve on yaşına geldiğinde babasının Cenevre'den kaçmasıyla zor bir çocukluk geçirmiştir. Çeşitli mesleklerde (noter, mühendis, oymacı) çıraklık yapan ancak yeteneği ve belki de ilgisi yönünde devam sağlayamayan Rousseau on altı yaşına geldiğinde Cenevre'den ayrılır. Zengin çevrelerdeki kadınlarla kurduğu arkadaşlıklar ona burjuva kültürünü tanıma imkânı sunar. Ancak o, kendisini her daim bir avam olarak görür ve yaşamının yegâne amacının sıradan insanların amaçlarını savunmak olduğunu düşünür (Tannenbaum, Schultz, 2011: 261-262). Örneğin 1750 yılında Dijon Akademisi'nin açtığı "*Bilimlerin ve Sanatların İlerlemesi Törelerin Bozulmasına Mı Arınmasına Mı Yardım Etmiştir?*" konulu yarışmayı kazandığı "*Bilimler ve Sanatlar Üzerine Konuşma*" adlı yazısında uygarlığın eşitsizliği körükleyen alevlerine karşı aşağı sınıfların tepkisini dile getirdiği ifade edilebilir. Bilimlerin ve sanatların gelişmesinin yani "*uygarlığın*" erdemi yok ettiğini ve böylece de köleliğe dayanak teşkil ettiğini savunan Rousseau, "*Aydınlanma Hareketi*"nin akli yücelten bakış açısı yerine duyguları savunan bir tavır ortaya koymuştur (Şenel, 1999: 357).

Hobbes ve Locke'un doğa durumu tasvirleri kaçınılmaz olarak sözleşmeyle bir kurtarıcı (Leviathan veya Devlet-Hükümet) yaratırken Rousseau'da ise durum böyle değildir. Bu çerçevede Hobbes ve Locke'un bulundukları konjonktürün siyasî davranışını meşrulaştıran doğa durumu tasvirleri yaptıkları, Rousseau'nun ise insanlar arasındaki adaletsizliğin kökenini açıklamak ve bunu eleştirmek için daha farklı bir tasvir verdiği görülür. Burada en önemli farklılık Rousseau'nun insan doğasını değişmeyen bir olgu olarak kabul etmemesi; aksine insan doğasının ilkelikten medeniyete doğru belli aşamalarının olduğunu varsaymasıdır (Tannenbaum, Schultz, 2011: 263).

Rousseau'ya göre modern devlet, doğa durumunun güçlüklerine karşı bir sözleşme yoluyla ortaya çıkan yapay bir bütündür. Diğer taraftan Rousseau'nun

tercih ettiği toplum ve insan biçimi, bu sözleşme yoluyla ortaya çıkan yapaylıktan uzaktır. Bunun nedeni de Rousseau'nun doğa durumu tasvirinde insan, bağımsız ve iyi bir hayat sürmektedir. Bu doğa durumu bir rastlantı sonucu geride kalmıştır. Artık bu doğa durumuna geri dönmek imkân dâhilinde olmadığı için yapılması gereken buna en yakın düzenin kurulmasıdır. Böylece Rousseau'nun yapay duruma karşı doğa durumunu, yapay insana karşı da vahşi insanı yeğlediği sonucuna ulaşılır (Strauss, 2013: 293-311).

Doğal durumdaki ilkel insan, doğa zaten her şeyi ona bahşettiği için herhangi bir işte çalışmaz, temel ihtiyaçları dışında bir derdi yoktur; hatta rastlantısal cinsellik dışında başkasına ihtiyacı da yoktur. Bu durum açık bir şekilde rekabetin ve ahlaki ilişkilerin olmadığı bir durumdur; çünkü doğa durumu, insanın iyi-kötü ayırımına ihtiyaç duymadığı bir durumdur. Bu fikirler, doğa durumunu bir tür savaş durumu olarak betimleyen Hobbes'un tam zıddıdır. Rousseau'nun doğa durumunda betimlediği insanın Hobbes'un betimlediği insandan farkı *“acıma duygusu”*dur. Rousseau'ya göre acıma duygusu doğa durumu insanında diğerlerinin canına kastetmemeleri konusunda tampon görevi görür. Ancak doğa durumu yine de bir savaş durumuna gebedir ki bunun sorumlusu da tartışmasız *“mülkiyet”* kavramıdır. Mülkiyetin ortaya çıkmasıyla eşitsizlik, yasalar yoluyla insan ilişkilerinde yer etmiş, yapay tutkular, yapay insanlar yaratılmıştır (Akal, 1995: 133-146). Burada akla gelen bir soru mülkiyete giden sürecin nasıl işlediğidir?

Ne zaman olduğu belli olmamakla birlikte bir dönüşüm içine giren ilkel insan, gerek sosyallik gerekse de hayatta kalma ihtiyaçları gibi çeşitli sebeplerle çekirdek aileleri oluşturmuş ve basit baraka tarzı yapılara yerleşmişlerdir. Aileler kurulduktan sonra medeniyete evrim için gereken tek şey tarım ve madencilik alanlarındaki iş bölümünün yerleşmesi olacaktır. İşbölümünün yerleşmesiyle kurulan medeniyet, kitleleri manipüle etmek için hükümeti ve yasaları oluşturur ve özel mülkiyeti yücelterek insanlar arasındaki eşitsizliğin ve bencilliğin kaynağı durumuna gelir (Tannenbaum, Schultz, 2011: 264-268). Mülkiyet konusunda şunları söyler Rousseau:

“Bir toprak parçasının etrafını çitle çevirip ‘Bu bana aittir.’ diyebilen ve buna inanacak kadar saf insanlar bulabilen ilk insan, uygar toplumun gerçek kurucusu oldu. ... ‘Bu sahtekârlara kulak vermekten sakınınız. Meyvelerin herkese ait olduğunu, toprağın ise kimsenin olmadığını unutursanız, mahvolursunuz’ diye haykıracak olan adam insan türünü nice suçlardan, nice savaşlardan, nice cinayetlerden, nice yoksulluklardan ve nice korkunç olaylardan esirgemiş olurdu” (Rousseau, 1990: 135).

Rousseau'nun yukarıda ifade edilen görüşlerinin daha çok *"İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı"* adlı çalışmasındaki 'Uygar topluma nasıl geçildi?' sorusu üzerine yaptığı tarihî bir çalışma olduğunu öne süren Şenel, Rousseau'nun *"Toplum Sözleşmesi"* adlı çalışmasında ise bir kuram dâhilinde aynı soruna eğildiğini ifade eder. Uygar topluma, mülkiyetin ortaya çıkması ve uygarlığın insanlar arasındaki eşitliği geri dönülmeyecek şekilde bozması sonucunda geçildiği biçimindeki yukarıdaki fikirlerinin aksine Toplum Sözleşmesi'nde geçişin insanların rızası sonucu yani bir sözleşmeyle olduğunu savunur. Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi'nde ortaya koyduğu kurama göre uygar topluma geçiş mülk sahiplerinin manipüle edici araçları yoluyla değil rızayla gerçekleşir. Öyle ki kendi kendine yetebilen ilkel insan evrim geçirerek ilkeliliğinden uzaklaşınca gereksinimlerini tek başına karşılayamaz hale gelir. Mülkiyeti de doğuran bu evrim aynı zamanda bir kavga-savaş ortamına da davetiye çıkarır. Her ne kadar bu kavgaları önlemek için kaba kuvvet uygulansa da bu kalıcı bir çözüm olmayacaktır (Şenel, 1999: 359-361): *"En güçlü olan, eğer gücünü hakka ve itaati de göreve dönüştüremezse her zaman efendi (yani egemen) olarak kalabilmek için asla yeterince güçlü olmaz"* (Rousseau, 2007: 31).

Akal ise Rousseau'nun İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı Üzerine Söylev'deki düşüncelerinin onun fikirlerinin *"tarihi"*; Toplum Sözleşmesi'ndeki düşüncelerinin ise onun fikirlerinin *"kurgu"* yönüne işaret ettiğini kabul etmekle birlikte, Söylev'in bir giriş mahiyetinde olduğunu ve dolayısıyla bu iki yapıttaki düşüncelerin birbirinin devamı olduğunu savunur. Şöyle ki insanın yaşamını devam ettirmek için başkasının yardımına ihtiyaç duyduğu, ihtiyacından fazla ürüne sahip olmanın kendisine farklı yararlar sağlayabileceğine kanaat getirdiği anda mülkiyet doğar ve işbölümü yoluyla eşitsizlik insanlar tarafından kanıksanır. İnsanlar tarafından kanıksanan eşitsizliğin bir yanında kölelik ve yoksulluk diğer yanında ise zenginlik vardır. Bu iki zıt kutbun oluşturduğu güvensizlik ortamında toplumun savaş durumuna sürüklenmesi içten bile değildir. İnsanlar işte bu savaş durumunu sonlandırmak ve kendilerini güvence altına almak için bir sözleşme yapacaklardır. Ancak bu sözleşme herkesin üstündeki yasalar yoluyla insanları manipüle eden, eşitsizliği ve köleliği meşrulaştıran ihtivası nedeniyle *"kötü bir sözleşme"* olacaktır. Rousseau ilerleyen yıllarda Toplum Sözleşmesi'nde bu sorunu çözer (Akal, 1995: 135-138). Rousseau şunu önerir:

“Ortak gücünün bütünüyle her ortağın kişiliğini ve varsılıklarını savunan ve koruyan ve o güç sayesinde, her bir kişinin herkesle bütünleşirken yine de yalnızca kendi kendisine itaat ettiği ve daha önce olduğu kadar özgür kaldığı bir ortaklık biçimi bulmak. Toplum Sözleşmesinin çözümünü sunduğu temel problem işte budur” (Rousseau, 2007: 41).

Toplum sözleşmesi sonucu ortaya çıkan yapay insan kendi yargı hükümlerini kendi veremediği için şüphesiz vahşi insandan daha az özgürdür ancak aynı zamanda başkasının iradesine boyun eğmek zorunda kalmadığı, kendisi gibilerin de iradelerini topluma teslim etmeleri hasebiyle sadece topluma boyun eğdiği için vahşi insana kıyasla daha fazla özgürdür. O halde bu öyle bir sözleşmedir ki hem insanlar arasındaki kavgalara son verilecek hem de insanların doğa durumundaki özgürlükleri korunacaktır. Böyle bir sözleşmeyle bütün insanların haklarını topluma devrettiği düşünüldüğünde aslında hiç kimse haklarını devretmemiş olacak, kendilerine yabancılaşan insanlar, haklarını devrettikleri toplumun boyunduruğu altına girmekle esasen kendilerinin boyunduruğu altına girmiş olacaklardır (Strauss, 2013: 313-314).

Rousseau, *“Her birimiz kişiliğini ve olanca gücünü beraberce genel istencin (genel iradenin) en üstün yönetimi altına bırakıyor; ve yine her üyeyi bütünün bölünmez parçası olarak kabul ediyoruz.”* (Rousseau, 2007: 42) diyerek sözleşmeye her yerde kullanabileceği bir giysi hediye eder: *“Genel İrade”*. Aslında Rousseau, genel irade kavramının temelini 1755 yılında yazdığı *“Ekonomi Politik”* adlı makalesinde siyasî beden ile insan bedeni arasında bir benzerlik kurarak atmıştır. Burada tıpkı Hobbes gibi her ikisinin de organları ve uzuvları bir arada tutmaya yarayacak şekilde ortak bir benliğe sahip olduklarını belirtir. Buna göre: *“Siyasî beden bir iradesi olan moral bir varlıktır; her zaman bütünün ve parçaların korunması ile iyiliğine yönelen ve yasaların kaynağı olan bu genel irade, devletin tüm üyeleri için haklı ile haksız belirleyen kuraldır”* (Jean Jacques Rousseau, Ekonomi Politik, 1986, s. 87’den aktaran Ağaoğulları, 2010: 87-88).

Rousseau’ya göre *“Sözleşme yapanlardan her birinin tikel kişiliği yerine, bu ortaklık bağıtı, bir anda, meclisin sahip olduğu oy sayısınca üyelerden kurulu ahlaki ve kolektif bir beden yaratmakta...”* (Rousseau, 2007: 43) ise bu kolektif bütünün toplumu yönetme noktasında kendine özgü bir iradesi olduğu kabul edilecektir ki bu da genel iradedir (Ağaoğulları, 2010: 79). Genel irade yasaların ve hükümet faaliyetlerinin tek kaynağıdır. Tamamıyla toplumun yararına olan, ortak yarara dayanan ve hiçbir zaman bundan şaşmayan genel iradenin içinde özel çıkarlara yer yoktur. Genel irade başlangıçta yani toplum sözleşmesi yapılırken herkesin iradesini

teslim etmesi ön koşulu gerektiği için bir oybirliği durumudur. Sözleşmeyle genel irade oluşturulduktan sonra iş ülkeyi yönetmeye gelince nasıl bir durum ortaya çıkacaktır? Bu noktada Rousseau genel iradenin yurttaşların mecliste yaptıkları tartışma ve mutabakat sonucunda ortaya çıktığını savunur. Ancak artık oy birliği şart değildir. Hatta oyçokluğu da önemli değildir (Tannenbaum, Schultz, 2011: 270-271): *“Böylece istenci genelleştiren şeyin oyların sayısından çok onları birleştiren ortak çıkar olduğunu anlamak gerekir”* (Rousseau, 2007: 65).

O halde bazı durumlarda oy birliği, bazı durumlarda da oy çokluğu sağlansa dahi bu, genel iradeye uygun olmayabilir. Çoğunluğun özel çıkarlarını düşünerek karar verme ihtimalinin de hesaba katıldığı bu durumlarda azınlıktaki kimselerin görüşleri bu mantıkla düşünülecek olursa ortak çıkara fayda sağlayabilir; dolayısıyla da genel iradeye uygun olabilir (Şenel, 1999: 363). Genel iradenin sadece genel çıkara odaklandığı için asla yanılmayacağı doğrudur ancak genel iradeyi çoğunluğun iradesi şeklinde formüle etmek yanlış olacağı gibi halkın iradesi şeklinde formüle etmek de yanlış olur. Çünkü halk, neyin kendisi için yararlı olduğunu her zaman bilemeyebilir. Bu noktada halkı kendisi için yararlı olanı kabul etmeye sevk edecek birileri (aydınlar-yöneticiler) devreye girer. Böylece sadece kendi özel çıkarını değil toplumun çıkarını düşünmeyi öğrenen ve bunu içselleştiren birey artık bir uyruk değil yurttaş haline gelir (Strauss, 2013: 314-315).

Rousseau, *“... egemenlik, genel istencin (iradenin) icrasından ibaret olduğundan, onun asla kendinden vazgeçemeyeceğini, ve de, kolektif bir varlıktan başkaca bir şey olmayan egemenin ancak kendi kendisi tarafından temsil edilebileceğini söylüyorum: iktidar pekala aktarılabilir, ama istenç, hayır.”* (Rousseau, 2007: 57) diyerek egemenliği mutlak surette halkın himayesine alır ve onu genel iradenin işleyişi olarak görür. Bu çerçevede genel iradenin özellikleri aynı zamanda egemenliğin özellikleri durumuna gelir: Egemenlik bölünemez, devredilemez, temsil edilemez ve o hiçbir zaman yanılmaz (Ağaoğulları, 2010: 100-105).

1.2.2.7. Devrimden Önceki Son Durak: Emmanuel Sieyès

Orta halli bir burjuva ailesine mensup Sieyès 1748 yılında Fransa’da doğmuştur. Askerlik mesleğinin hayalleri ile yanıp tutuşmasına rağmen zayıf bünyesi buna elvermeyince din adamlığı mesleğine yönlendirilir. Dini, hayatının merkezine

koymamakla birlikte başarıyı arzulayan mizacı sayesinde kilise hiyerarşisi içinde önemli mevkilerde bulunur. Ancak soylular sınıfına mensup olmadığı için daha fazla ilerleyemez. Belki bu yüzden belki de gerçekten içinden çıktığı toplum tabakasına gerçek bir bağlılık duyduğundan hayatı boyunca Fransa'nın bu tabakalı yapısını (soylular-din adamları-üçüncü sınıf) eleştirecektir (Ağaoğulları, 2010: 189).

Devrimin arefesinde Etats Généraux'ların kapatılmasından hemen sonra kaleme aldığı ünlü eserine şöyle başlar (Sieyès, 2005: 7):

“Bu yazının planı oldukça basit. Sorulacak üç sorumuz var:

1.Tiers État (Üçüncü Sınıf) nedir? – HER ŞEY.

2.Şimdiye dek siyasal düzen içinde ne olmuştur. – HİÇ.

3.Ne istemektedir? BİR ŞEY OLMAK.”

Buradaki üçüncü sınıf deyiminin günümüz sosyal yapısıyla ilgisi olmayan, dönem Fransa'sındaki soylular ve din adamları dışında kalan kitleyi ifade eden bir kavram olduğunu belirtmekte fayda var. Zira bu kitlenin içinde burjuvalar, köylüler ya da emeğini satarak yaşamak zorunda olan insanlar vardır. Bu kişilerin tek bir ortak noktası vardır; o da ayrıcalıklarının bulunmayışıdır. İşte Sieyès'nin kuramının özü burada yatar: Üçüncü sınıf, burjuvalar yoluyla toplumun ekonomik zenginliğini, köylüler yoluyla tarımsal çeşitliliğini ve emekçiler yoluyla da ayak işlerini kotarma konusundaki başarısını sağlarken soylular ve din adamları gibi herhangi bir ayrıcalık kümesine sahip değildir (Sarıca, 1987: 99-100).

Görüldüğü gibi Sieyès'nin esas problemi toplumdaki tabakalı yapı ve belli sınıflara ayrıcalık sağlanmasıdır. Bunları aşmak için ise yapılması gereken bütüncül bir yaklaşımla topluma yeni bir anlam yüklemektir. Bu noktada teorisinde yer verdiği ulus (millet) kavramının önemli bir yeri vardır. Ona göre toplumda üreten, tüketen, bu zincirde aracılık yapan kısacası toplumun her anlamda işlerliğini sağlayan kesim olan “*Tiers État (Üçüncü Sınıf) bütün bir ulustur*” (Sieyès, 2005: 9-10). Bu durum tersten okunduğunda ulusun doğrudan Tiers État ile özdeşleştirildiği görülecektir. Ulus, Tiers État; Tiers État da her şey olduğuna göre egemenliğin sahibi de yine ulustur (Ağaoğulları, 2010: 197). Bu algı, auctoritas'ın beşeri bir zeminde ifade bulması açısından önemlidir.

Egemenliğin ulusa ait olduğunu kayıt altına almanın yolunun onu parçalara ayırarak incelemek olduğunu savunan Sieyès toplumların geçirdikleri üç aşama olduğunu söyler (Göze, 2017: 243). Buna göre bireylerin iradelerinin onlara hâkim olduğu ilk aşamada bireyler tabiri caizse kalabalıkları oluştururlar. Bu kalabalıklar

ulusun bütün haklarına sahip olduğu için bir ulustur; geriye yalnızca bu hakları kullanabilmek kalmıştır. Ortak iradenin belirleyiciliğine dayanan ikinci aşamada ise bireyler kamu ihtiyaçlarını tanımlama ve bunlara karar verme konusunda ortak kararlar alma yetisini kazanırlar. Birey iradeleri yine önemlidir ancak tek başlarına ortak irade karşısında değersizdir. Son dönem olan üçüncü dönemde ise insanlar basit kalabalıkların da ötesinde büyük sayılarda birlikler oluşturdukları için ortak iradeyi her seferinde belirlemek güçleşir. Bunun çözümü ise temsil sistemidir. Artık ortaya konan şey saf ortak irade değil, temsili ortak iradedir. Bu irade, ulusal iradenin bir parçası olarak sınırlı olmakla birlikte aynı zamanda yetki sahiplerinin başlarına buyruk bir şekilde kullanabilecekleri bir yetki değildir (Sieyès, 2005: 69-70). Fransız Devrimi'ni bizzat deneyimleyen hatta devrimde gerek fikirleri gerekse de eylemleriyle önemli roller üstlenen Sieyès'nin bu görüşlerinin millî egemenlik ve temsil sistemini öncelediğine dikkat edilmelidir.

1.2.2.8. Fransız Devrimi: Yurttaşın Doğum Sancısı

18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde artık egemenlik konusunda keskin dönüşümler yaşanmaya başlamış ve yukarıda sayılan filozofların fikirleri eyleme geçecek düzeyde halk arasında yayılma imkânı bulmuştur. Öyle ki bu durum Fransa'da bir devrim vesilesiyle kralın egemenlik yetkilerini elinden almış ve egemenlik-halk bütünleşmesi belirmiştir.

Yukarıda ifade edilen fikirlerin halk arasında yayılması ve kitleleri peşinden sürükleyen bir eylem hareketi oluşturup devrimle taçlandırması feodal düzen içinden sıyrılıp kendine has bir dünya görüşü sunan burjuvazi sayesinde olacaktır (Sarica, 1981: 7). Feodal düzen içindeki gelişim çizgisi neticesinde ekonomik ve sosyal alanlarda üstünlük sağlayan burjuvazinin siyasî iktidar adaylığı yeni bir dünya görüşü gerektirecektir ki buna "*Aydınlanma Felsefesi*" denir. Aydınlanma Felsefesi aklı yücelten, insan belirleyiciliğine dayanan ve kabaca eskiye dair her şeye karşı çıkan bir fikir akımıdır. Hristiyanlığın Katolik yorumunun öne sürdüğü ön kabullere ve dolayısıyla dönemin siyasî ön kabullerine de karşı olan bu fikir akımı "*hürriyet*", "*ilerleme*" ve "*insan değeri*" gibi ilkelerle aslında bütün insanlığı hedef alır. Tüm insanlığı hedef alır çünkü bu ilkeler, tüm insanların mutluluğunu amaç edinmiş görünürler. İnsanları mutluluğa kavuşturacak yönetim biçimi bizzat insan aklı tarafından bulunabilir. İnsan aklını yücelten bu bakış açısı egemenliğin kaynağını

gökyüzünden yeryüzüne indirmiş olur (Sarıca, 1987: 91-92). Böylece Aydınlanma Felsefesinin egemenliğin kaynağını yeryüzüne indiren, eskiye ve ön kabullere karşı olan bu yenilikçi tutumunun hürriyet, ilerleme ve insan değeri gibi ilkelerle halk arasında yayılması ve bir devrimi örgütleyecek düzeye gelmesi kaçınılmazdır.

Entelektüel köklerinin Aydınlanma Hareketi içinde yer aldığını kabul etmekle birlikte Fransız Devrimini gerçek anlamda kavrayabilmenin yolunun devrimle ilgili basmakalıp düşüncelerden sıyrılmakla mümkün olduğu konusunda ısrarcı bir tavır sergileyen Kılıçbay'a göre ise Fransız Devrimi bir burjuva devrimi değildir. Ona göre Fransız Devrimi -bu bölümün başında da belirtildiği gibi- Ortaçağ'dan itibaren Avrupa entelektüellerinin geliştirdikleri bütün düşüncelerin bir sentezi ya da kendi ifadesi ile bu düşüncelerin "*billurlaşması*"dır. Dolayısıyla devrime burjuvaların başını çekmesi başka şeydir, devrimin burjuvalara mâl edilmesi başka şey (Kılıçbay, 2001: 162-163).

18. yüzyıl Fransa'sına bakıldığında yukarıda soylu ve ruhban, aşağıda burjuva ve köylülerden oluşan hiyerarşi insan yapımı olmayıp ilahî kökenli hukuk anlayışının bir sonucudur. Aydınlanma Felsefesinin eskiye dair her şeye karşı olan tutumu dolaylı olarak bu ilahî kökenli hukuk anlayışına da bir itiraz içermektedir. Mevcut iktidar, meşruiyetinin temellerini ruhanî zeminde ifade ederken Fransız Devrimi eylem düzeyinde iktidarın meşruiyet temellerini yeryüzüne indirecektir (Kılıçbay, 2001: 145-146). Bu durum en belirgin şekliyle İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin 3. maddesinde ifadesini bulur: "*Egemenliğin özü esas olarak ulustadır. Hiçbir kuruluş, hiçbir kimse açıkça ulustan kaynaklanmayan bir iktidarı kullanamaz*" (Göze, 2017: 249).

Ulus nedir? Bu noktada söylenebilecek en doğru şey belki de ulusun bir tür illüzyon ya da Anderson'un ifadesiyle "*hayal edilmiş bir cemaat*" (Anderson, 1995: 20) olduğudur. Benzer bir metodoloji Renan'da da görülebilir. Renan, ulusun bir ruh ya da manevî varlığa işaret ettiğini ifade eder. Öyle ki ulus, insanlar arasındaki "*zengin hâtırâ mirası*" ile "*bugünkü birlikte yaşama rızası*"nın bir sentezidir (Renan, 1946: 25). Smith ise ulusu, bir topluluğun paylaştığı toprak parçasının, mitlerin, kültürün ve toplumsal düzen kurallarının birleşimi olarak görür (Smith, 2002: 22). Çalışmada ulus tanımlamasına yönelik değinilecek son isim Ernest Gellner'dir. Gellner, ulus konusunda önce iki geçici tanım verir. Bunlar:

"İki insan ancak ve ancak aynı kültürü paylaşıyorlarsa aynı ulustan sayılırlar..."

Bir grup insan, ancak aynı gruba mensup olmalarından dolayı birbirlerine karşı bazı ortak hak ve görevleri olduğunu kesinlikle kabul ettikleri takdirde bir ulus olabilirler...” (Gellner, 1992: 28).

Gellner, bu geçici tanımlamaları yapmasına rağmen sadece “kültürel” ve “iradî” durumun ulusu tanımlama konusunda yeterli olmayacağına işaret etmiştir. Çünkü “kültürel” ve “iradî” durum her etnik toplulukta görülebilen olgulardır. Ona göre yalnızca merkezin desteklediği standart ve türdeş üst kültürlerin oluşmasına izin verildiğinde bütünleşmiş kültürler ortaya çıkabilir ve bu durum eğer iyi bir eğitim sistemiyle denetlenirse işte o zaman bu bütünleşmiş kültürler ulusu oluşturabilir. Yani Gellner, ulusu, siyasî birimlerin kültür ve iradeyle birleşmesi olarak görür (Gellner, 1992: 104-105). Bu anlamda hayal ürünü manevi bir varlığa tekabül eden, aralarında kültürel aynılık ve ortaklık bulunan insan topluluklarını ifade eden ulusun siyasî birimlerle birleşmesi Fransız Devrimi sayesinde olmuştur.

Devrim kadrolarını en çok zorlayan konu, birey ve siyasî toplumun birliği arasındaki uzlaşmaz görünen ayrımdır. Onlara göre birey hem siyasî iktidarın her türlü zorba yaptırımına karşı korunması gereken bir değerdir hem de bastırılmadığı ya da denetlenmediği takdirde siyasî iktidara karşı problem teşkil edebilecek olan özel çıkarların kaynağıdır. Bunun yanında Ancien Régime toplumun katmanlı (kral-soylular-uyruklar) yapısındaki bölünme üstüne kurulmuştur. Her katmanın kendine has -özel- çıkarları siyasî toplumun birliği önündeki en büyük engeldir. Siyasî toplumun birliğini sağlamanın yolu bireylerin ortak çıkar-istenç yönünde hareket etmesi olacaktır. Bu noktada yapılması gereken ise soyutlama yoluna gitmektir. Şöyle ki soyut bir yurttaş ve soyut bir halk ya da ulus yaratmak bu gerilimi azaltacağı gibi aynı zamanda bunların kendilerini egemenlikle özdeşleştirmelerini de kolaylaştıracaktır (Ağaoğulları, 1984: 196-207).

Fransız Devrimi bir yandan bireye önem atfeder, onun doğal ve zamanaşımına uğramayan hakları –“özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnme hakkı”- (Göze, 2017: 249) olduğunu kabul ederken bir yandan da bireyin bu haklarını güvence altına alıp kullanabilmesi için formül geliştirmeye çalışır. Bununla birlikte önceleri egemenin bütün kudretiyle bir baskı mekanizması kurduğunu hesaba katan burjuvazi Fransız Devrimiyle egemenliğin yeni sahibi olan bireyler topluluğunun da böyle bir yola sapmayacağını garantisi olmadığını düşünür. Böyle bir tehlikeyi önlemek için şahsi değil ortak çıkarı düşünüen, bulunduğu tabaka veya ekonomik sınıfın bağlarından sıyrılmış ve tamamen aklın ışığıyla bezenmiş

vatandaşlardan kurulu; adına halk-ulus denen bir güç inşa etmek lazım gelmiştir (Burdeau, 1964: 11-13).

Fransız Devrimi ne devleti ne de onun egemenlik zırhını ortadan kaldırma uğraşı içine girmez. Egemenlik yine her şeyin-herkesin üstünde, mutlak ve sınırsız bir irade olarak bölünmez, devredilmez ve hiçbir zaman yanılmaz bir irade olarak belirir. Devrimin temel gayesi siyasî toplumun birliğidir. Hâl böyle olunca yapılacak şey egemenliğin kraldan alınıp yurttaşlar bütününe verilmesi olacaktır. Bu yolla egemenlik “*kişisizleştirilecek*” ve devlet, ulus ile özdeşleştirilerek devlet gücünün devamlılığı sağlanacaktır (Ağaoğulları, 1984: 212). Böylece egemenlik sadece halktan kaynaklanmayacak bununla birlikte bizatihi halkın kendisi de olacaktır (Lefort, *Essais Sur Le Politique*, 1986, s.43’ten aktaran Ağaoğulları, 1984: 212).

Gerek Fransız Devriminin gerekse entelektüel zeminini oluşturan Aydınlanma Felsefesinin eski rejime karşı olan tutumu devrimin ünlü sloganında ifadesini bulur: “*Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik*”. Özgürlük ile Ancien Régime’nin sınıfsal yapısındaki özgürlüksüzlüğe atıfta bulunulur ve artık bireyin kendi dışında hiç kimse veya hiçbir kuruma mensubiyeti ve bağlılığı olmayacağı garanti edilir; siyasî toplum artık bireyin sahnesidir. Eşitlik, herkesin pastadan aynı payı alması değil yine Ancien Régime’de hâkim olan hiyerarşik yapıdaki imtiyazlara son verilmesini, bunun yerine hakların geçmesini ifade eder. Sloganın son parçası olan kardeşlik ise herkesi bir soy birliği çerçevesinde ifade etmenin de ötesinde siyasî ve sivil toplumun merkezine bireyi koyarak ona yeni bir anlam yükleme hevesi taşımaktadır:

“Ancien Régime’de devlet, insanlar vb. hep birilerinin mülküdürler, bu rejimde toplum yoktur, cemaatler ve tabakalar vardır. Devrim ise hem siyasî hem de sivil toplumu kurarak, uyruğu yurttaş haline getirmiştir. Yurttaş ise devletin tabiisi değil sahibidir. Artık Ancien Régime değil, yurttaşlar şirketi olarak cumhuriyet söz konusudur. Bireyselleşmiş (özgür), eşit (imtiyazların olmadığı bir düzende haklarını istihsal edebilen) yurttaş, ülkenin tümünün müştereken maliki olarak siyasî toplumun tam bir üyesidir ve bu nedenle de diğer yurttaşlarla dayanışma içindedir (kardeşlik)” (Kılıçbay, 2001: 164-166).

1.2.3. Demokratik Egemenlik Teorileri

Egemenliğin kaynağını ilahi temellerde gören teokratik teorilerin aksine Fransız Devrimi’nin de etkisiyle demokratik teoriler egemenliğin kaynağını beşeri temeller üzerine oturtacaktır. Ancak Fransız Devriminin bunu ani bir patlamayla

gerçekleştirdiği yanılgısına kapılmamak gerekir. Zira Devrim, içerik itibariyle eskiden bir kopuş niteliği taşımaz; geçmişten gelen fikir ve eylem sürekliliğinin bir sonucudur (Kılıçbay, 2001: 156). Konuya egemenlik kavramı özelinde bakıldığında İlkçağda egemenliğin kaynağı olan auctoritas gökyüzüne ya da kutsal kaynaklara dayandırılmışken Ortaçağ'da düşünürler auctoritas'ı sürekli ilahi temellere dayandırmış ve daha çok potestas'ın üzerine yoğunlaşmışlardır. İşte bu iki kavramın ilahi veya tek bir kişi özelinde değil sıradan insanların ellerinde birleşmesi Fransız Devrimiyle birlikte mümkün olacak ve egemenlik rasyonel, laik ve demokratik unsurlar nispetinde ifade bulmaya başlayacaktır.

Her ne kadar egemenlik, artık hem kaynağı hem de kullanımı ölçülerinde sıradan insanların ellerinde birleşmiş olsa da bu konuda farklı görüşler de ortaya çıkmıştır. Çalışmanın halk egemenliği teorisi ve millî egemenlik teorisi olarak aşağıda detaylandıracağı bu görüşlerin ikisi de öz olarak aynıdır (Ağaoğulları, 1991: 22) ancak temel problem egemenliğin sahibi ve kimler tarafından kullanılacağıdır (Hakyemez, 2004: 64). Halk egemenliği ve millî egemenlik kavramlarının birbirinden ayrı olduğunu ilk olarak ileri süren kişi Carre de Malberg'dir (Selçuk Özçelik, Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, 1982, s.80'den aktaran Akyılmaz, 1997: sayfa numarası yok).

Gerek halk egemenliği teorisinin gerek millî egemenlik teorisinin fikrî altyapısı Rousseau'ya dayanmakla birlikte Fransız düşünürün hangisini öncelediği konusunda bir karışıklık vardır (Göze, 2017: 239; Sarıca, 1987: 85). Göze'ye göre Rousseau, vatandaşların sözleşmeye katılarak beyan ettikleri iradelerinin kolektif bir bütün olduğunu ve bu bütünün devleti ifade ettiğini savunarak millî egemenlik anlayışına yakın görünür. Bununla birlikte egemen gücün devredilmez ve temsil edilmez olduğunu söylemesi, yasaların yurttaşlar tarafından doğrudan yapılmasını öngörmesi ve yurttaşların her birinin egemen gücün bir parçası olduğunu kabul etmesi onun halk egemenliği düşüncesini benimsemiş olduğunu gösterir (Göze, 2017: 239). Kubalı'ya göre ise Rousseau, egemenliğin kaynağını soyut ve kolektif bir varlık olan ulusa dayandırması bakımından millî egemenliği, egemenliğin kullanılması bakımından somut vatandaşlar kitlesini yani halkı incelemesi bakımından ise halk egemenliğini savunmaktadır (Sarıca, 1987: 82).

Rousseau'nun fikirlerinin gerçek mahiyeti konusunda farklı yaklaşımlar bulunmasının nedeni şüphesiz onun anlaşılması zor bir düşünür olmasındandır.

Bilinçaltının paradoksal durumlar ve çelişkilerle dolu olduğunu kabul eden Rousseau, bunu dilin fakirliğine bağlar (Orhan, 2013: 143):

“Dikkatli okur, rica ediyorum, beni burada çelişkiye düşmekle suçlamakta acele etmeyiniz. Dilin fukaralığı yüzünden, terimlerimde buna engel olamadım, ama biraz bekleyin” (Rousseau, 2007: 63). Ancak Rousseau’nun uyarılarına rağmen kendisi farklı zaman, durum ve ülkelerde farklı anlaşılmıştır. Öyle ki kimileri Rousseau’nun fikirlerinde çoğulcu demokrasi özellikleri bulmuşken kimisi de onu çoğunlukçu demokrasinin madeni olarak görmüştür.

1.2.3.1. Halk Egemenliği Teorisi

Egemenliğin somut olarak millî topluluğu oluşturan mevcut vatandaşlar bütününe ait olduğu halk egemenliği teorisinde egemenlik bir bütündür (Kapani, 2010: 79). Rousseau’nun matematikle imtihanı akla getirilecek olursa teorinin fikir babası olarak kendisi öne çıkar:

“Varsayalım ki devlet, on bin yurttaştan oluşmuş olsun. Egemen ancak kolektif bir şekilde ve bir gövde olarak düşünülebilir; ama her gerçek kişi, tebaa niteliğiyle birey olarak düşünülmektedir. Böylece on bin bire karşı neyse egemen de tebaaya karşı odur; yani devletin mensuplarından her biri, kendi payına egemen yetkenin yalnızca on binde birine sahip olurken, bütünüyle o yetkeye tabidir” (Rousseau, 2007: 105).

Rousseau’nun örneğinden de anlaşılacağı gibi bu teoriye göre egemenlik tek tek vatandaşlara aittir. Egemenliğin tek tek vatandaşların hakkı olması “*genel oy*” ilkesini gerektireceği gibi oy kullanmayı yani seçmenliği de bir “*hak*” durumuna getirir. Aynı zamanda bu hak olgusu seçmenliği zorunlu değil “*isteğe bağlı*” bir bağlam üzerine oturtur. Egemenlik bölünmez bir bütündür -böylece- temsilciler yoluyla irade beyanında bulunmak teoriyle bağdaşmaz. Bunun yerine tek tek bütün vatandaşların egemenliğin bir parçası olduğu hesaba katılarak doğrudan-yarı doğrudan demokrasi uygulamaları (plebisit, referandum) kullanım imkânı bulur. Halk, yasa yapma süreci için temsilciler seçebilir ancak bu kişiler “*emredici vekâlet*” ile bağlıdır. Yani halk istediği zaman varlık sebebini unutup halkın direktiflerini yerine getirmeyen temsilcileri azledebilir. Yine oy kullanmayı hak olarak kayıt altına alan bu teori, halk iradesinin gerçekleşmesini frenleyecek veya dengeleyecek anayasa mekanizmalarından yoksundur (Gözler, 2014: 170-171).

1.2.3.2. Millî Egemenlik Teorisi

Egemenliğin somut olarak mevcut vatandaşlar bütününe ait olduğu halk egemenliği teorisinin aksine millî egemenlik teorisinde egemenlik “ulus”a aittir (Gözübüyük, 2004: 72). Teoriye göre birlik ve beraberlik duygusuna sahip, tikel değil ortak çıkarları önceleyen ulus (millet), soyut halktır (Sarıca, 1981: 34). Ulus, mevcut vatandaşlar kitlesinin ötesinde hem geçmişte yaşamış hem de gelecekte yaşayacak vatandaşları kapsayan bir kavramdır. Bu çerçevede egemenlik, halk egemenliğindeki gibi tek tek vatandaşlara yani halka değil; ulusa, yani hem geçmişte yaşamış hem şu anda yaşayan hem de gelecekte yaşayacak vatandaşlara aittir (Gözler, 2014: 167). Bu noktada İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nin 3. maddesi hatırlatılacak olursa; “*Egemenliğin özü esas olarak ulustadır. Hiçbir kuruluş, hiçbir kimse açıkça ulustan kaynaklanmayan bir iktidarı kullanamaz*” (Göze, 2017: 249).

Millet, geçmiş-şimdi-gelecek köprüsündeki vatandaşları ifade ettiğine ve bu vatandaşlar da soyut bir varlığa işaret ettiğine göre manevî kişiliğe sahip bu soyut varlığın iradesini açıklamak için halk egemenliğindeki doğrudan-yarı doğrudan demokrasi uygulamalarının da ötesinde farklı bir uygulamaya ihtiyaç olacaktır. İşte bu ihtiyacı karşılayacak yol-durum da siyasî temsildir. Halk egemenliği teorisi siyasî temsil uygulamasına kapalıyken millî egemenlik teorisi ulusun iradesini seçilen temsilciler eliyle kullanabilmesine imkân verir (Kapani, 2010: 78-80). Bu temsil anlayışı sadece kendisini seçenleri değil geçmiş-şimdi-gelecek köprüsündeki bütün vatandaşları temsil anlamına geleceği için millî egemenlik teorisi “*emredici vekalet*”e kapalıdır. Oy vermenin “*hak*” değil “*görev*” olduğu bu teori, güçler ayrılığı ve kanunların anayasaya uygunluğunu öngörecektir kurumlar gibi fren ve denge mekanizmalarına cevaz verir nitelikte görünmekle birlikte açık bir şekilde “*zorunlu oy*” ilkesini de içinde barındırır (Gözler, 2014: 168).

1.2.4. Demokratik Egemenlik Teorilerinin Günümüzdeki Durumu

Çalışmanın buraya kadar ortaya koyduğu durum, egemenlik kavramının derin bir fikrî altyapıya sahip olarak çok uzun bir zaman dilimindeki gelişmelere binaen şekillendiğidir. Giderek beşeri temeller nispetinde ifade bulmaya başlayan egemenlik kavramının bir anayasa ilkesi haline gelmesi Fransız Devrimi’yle birlikte olmuştur

(Gözübüyük, 2004: 72). Devrimle birlikte egemenliğin kaynağı vatandaşlar kitlesine bağlanmış ve yukarıda açıklanan teoriler ortaya çıkmıştır.

Yukarıda detaylandırılan bu teoriler arasındaki farklılıklar ancak teorik düzeyde ifade bulurlar. Zira günümüzde kendisini demokratik anayasa olarak niteleyen herhangi bir anayasa ister halk egemenliği teorisini ister millî egemenlik teorisini benimsemiş olsun genel oy ve kuvvetler ayrılığı gibi ilkeleri vazgeçilmez unsurlar olarak kayıt altına alabilir. Bununla birlikte millî egemenlik ilkesini benimsemiş olan bir anayasa teoride yer bulmamasına rağmen halkoylaması gibi yarı doğrudan demokrasi uygulamalarına yer verebilir. Ya da halk egemenliğini benimsemiş olan bir anayasa yine teoride olmamasına rağmen çoğunluğun iradesini sınırlayan fren ve denge mekanizmalarına müsaade edebilir (Gözler, 2014: 170).

Görüldüğü üzere anayasalar ister halk egemenliği ister millî egemenliğe dayansın uygulamada pek de bir farklılık olmayacaktır. Her şekilde egemenlik vatandaşlar kitlesine ait olacaktır. Bunların anayasalarda ilke durumuna getirilmeleri ve çoğunluk nispetinde ifade bulmaları tamamen zorunluluktandır. Böylece egemen, çoğunluğun oyu tarafından somutlaştırılmıştır. İşte esas sorun bu noktada baş gösterir: Çoğunluğun oyuyla iktidara gelerek bütün eylemlerini millî iradeyi temsil ettiği düşüncesiyle meşrulaştırmaya çalışan iktidarlar demokratik teorilerle ters düşmüş olmayacak mıdır (Gözübüyük, 2004: 75)? Bu noktada yeni bir soru ortaya çıkar: Millî irade nedir?

Millî egemenlik teorisinde ifadesini bulan ulus kavramı geçmiş-şimdi-gelecek örüntüsündeki vatandaşlara yaptığı atıf sayesinde alabildiğine soyut ve belirsiz bir kavram olarak karşımıza çıkar (Gözler, 2014: 171). İrade denilen şey fizikî varlığa sahip akıl ve bilinçle bezenmiş insanın sahip olduğu bir meziyet ise soyut ve manevî bir bütün olan ulusun iradesinden söz edilebilir mi? Şüphesiz hayır. O halde millî irade sosyolojik gerçeklikle ilgisi olmayan bir illüzyondur. Seçim sonucunda ortaya çıkan irade halk egemenliğinin savunduğu gibi somut, mevcut vatandaşlar kitlesinin yani halkın iradesi olabilir mi? Yine hayır. Çünkü gerçeklikle ilgisi olmayan bu durum vatandaşların tek tek iradelerinin toplamıdır sentezi değil. Kaldı ki eğer seçim sonucunda ortaya çıkan irade halk iradesi olarak tanımlanırsa bunun içine oy kullanma ehliyeti olmayan kimseler (çocuklar, kısıtlılar) de girecektir. O halde bahsi geçen bu irade ne millî iradedir ne de genel irade; olsa olsa seçimde oy kullanmış olan seçmen çoğunluğunun siyasî tercihidir (Kapani, 2010: 83-84).

Ulus (millet) iradesinin içerik itibariyle suistimal edilebilecek hususlar içerdiğini ve bilimsel olarak bir gerçekliğinin bulunmadığını ifade eden Duguit şöyle bir örnek veriyor:

“Millet egemenliği prensibini ilân ve tatbik eden bir memlekette ne olur? Seçim veya plebisit şeklinde vatandaşların oyları toplanır. Oyların sayımı ile çokluk anlaşılmadıkça karar belirmez. Eğer bir karar 500’e karşı 1000 oyla alınmış ise gerçekte 1000 kişi iradeleriyle öteki 500 kişiye hükmetmiş olurlar. Bu takdirde, sizin millet egemenliği dediğiniz nesne 1000 kişinin elinde demektir ve 1000 ferdî irade öteki iradelere hükmetmek iddiasındadır ve bu bir Kralın iradesiyle tebaasına hükmetmek istemesinden daha haklı bir iddia değildir. Millet egemenliği sadece azınlığın çoğunluk boyunduruğu altına girmesidir” (Duguit, 1954: 66).

Egemenlik kavramının gelişim çizgisi düşünüldüğünde gücün tek bir kişiden vatandaşlar kitlesine doğru kayması esas olarak bir değişim yaratmamaktadır. Değişen tek şey öznedir: *“Halk, modern prestir artık”* (Ağaoğulları, 1991: 23). Yani demokratik teorilere göre de egemenlik mutlak ve sınırsızdır. Milletın iradesinin hâkim olduğu egemenlik, bir tür matematik illüzyonuyla pratikte *“çoğunluğun iradesi”* haline dönüşünce sistem, sayıca üstün olanların azınlık karşısında tahakküm kurduğu bir durum hâline gelecektir (Kapani, 2010: 85-86).

Özetle, egemenlik, Batı’da yaklaşık 300 yıllık bir gelişim çizgisinin sonucunda beşerilemiştir. Egemenliğin sahibi olan vatandaşların seçimler sonucunda meydana getirdikleri duruma yüklenen anlam halk egemenliği teorisinde ve millî egemenlik teorisinde farklı yorumlanmıştır. Egemenlik kavramının Türklerdeki gelişimi Batı’daki gibi dinamik bir süreci takip etmese de seçimler sonucunda ortaya çıkan duruma yüklenen anlam, aynı Batı’da olduğu gibi Türklerde de farklı taraflar ortaya çıkarmıştır. İkinci bölümde egemenlik kavramının Türklerdeki gelişim çizgisi incelenmiştir. Bununla birlikte Türkiye’de modernleşme olgusu ile siyaset ve topluma hâkim olan ayrım çizgisinin sağ-sol kutuplaşması üzerindeki etkisine de değinilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKLERDE EGEMENLİK

2.1. İSLAMİYETTEN ÖNCE TÜRKLERDE EGEMENLİK ANLAYIŞI

Ziya Gökalp, Türk devlet yapısının bir nevi şemasını çizdiği eserinde Türk cemiyetinin “Boy” < “İl” < “Hakanlık” < “İlhanlık” şeklinde örgütlendiğini ifade eder. Orhun Kitabelerinde il kelimesi devlet manasına gelir ve iller, adına töre denilen, teamüllerden ve yazılı metinlerden oluşan kurallar bütünü ile yönetilir (Gökalp, 1981: 1-13). İl kelimesi devlet manasına geldiğine ve töre kelimesi de kanun ve nizamla eş değer olduğuna göre il ve töre kelimelerinin ayrılmaz bir bütün olduğu görülür (Gökalp, 1976: 13):

“Göktürkler'e göre, töre (törü), devletin kuruluş düzeni ve işleyişini ifade eder. Uygurlar ise, töreyi kanun karşılığında kullanıyorlardı. Türkler'de, il, yani devlet ile töre, birbirlerinden ayrılmayan iki kurum olarak telakki edilirdi. Gene, inanışa göre, hiçbir kuvvet Türk milletinin töresi ile ilini elinden alamazdı” (Taneri, 1978: 19).

İl idaresinin başında adına “Kağan”, “Han” denilen yönetici bulunmakla birlikte egemenliğin sahibi de yine bu kişidir (Arsal, 1947: 268). Hakan “gök oğlu”dur. Bu anlamda Gök Tanrıya benzer ve nasıl ki göklerin tanrısı tek ise yeryüzünün de sahibi tektir; bu kişi de Türk Hakanı’dır (Rasonryi, 1993: 31). Türk milletinin salahiyeti ile doğrudan ilgilenen Gök Tanrı, Çin’in hâkimiyetinden kurtularak tek başlarına bir devlet kurmaları için Türklere hakanı vermiş ve kut ile donatmıştır (Kafesoğlu, 1980a: 56). Kafesoğlu’nun aktardığına göre Kutadgu Bilig’de kutun ilahi temelli olduğu belirtilmiştir:

“Bil ki, sana ancak Tanrı yardım edebilir... Tanrı kime beylik verirse ona akıl ve gönül de verir... Tanrı bey olarak yaratmak istediği kimseye akıl ve kol-kanat verir... Beylik kutsal (ıduk)dır... Bu beylik makamına sen kendi gücün ve isteğinle gelmedin, onu sana Tanrı verdi. Beyler hâkimiyetlerini Tanrı’dan alırlar” (Kafesoğlu, 1980b: 28).

Benzer bir görüş Bilge Kağan’ın ağızından Orhun Yazıtlarında da işlenmiştir:

“Gök Tanrı’nın tahta çıkardığı Tanrı kut’u Tan-hu. Tanrı’ya benzer, Tanrı’da olmuş Türk Bilge Kağan iktidar mevkiine çıktım. Türk milletinin ad-sanı yok olmasın diye babam kağan ile anam hatunu yükseltmiş olan Tanrı beni tahta oturttu. Tanrı irade ettiği için, kut’um olduğu için hakan oldum” (Kafesoğlu, 1980b: 28).

Arsal da Kafesoğlu gibi eski Türk geleneğinde egemenliğin kut kavramıyla ifade edildiğini belirtir. Ona göre kut kavramı “*Kutadgu Bilig*” ismindeki “*Kutadgu*” kelimesine dayanır ve bu kelime de “*Kutadmak*” anlamında kuta erişmek, kut sahibi olmak gibi manalar taşır. Aynı zamanda Arsal, kut kavramının “*saadet, cesaret, talihlilik, manevi kuvvet*” gibi çevirilerinin olduğunu kabul etmekte ancak kavramın gerçek mahiyetini ortaya çıkarması bakımından en doğru karşılığının “*siyasî hâkimiyet*” ya da “*devlet idaresi*” olduğuna dikkat çekmektedir:

“... biz *Kutadgu Bilig* müellifinin kitabına bu ismi vermekle her şeyden evvel *kutadmak* fiilinin devlet idare etmek manasını göz önünde tutmuş olduğu ve kut kelimesi ile de her şeyden önce siyasal hâkimiyet kudreti, hanlık şevketi manasını kastetmiş olduğu kanaatindeyiz. Bizce *Kutadgu Bilig* devlet idaresi ilmi (siyasî hâkimiyet ilmi) demektir” (Arsal, 1947: 122).

Her ne kadar egemenlik hakana doğrudan Gök Tanrı tarafından bahsedilmiş olsa da Gök Tanrı, “*iradesine boyun eğmeyi cezalandırır ve bağışladığı kut (iktidar) ve ülüg’ü (kısmet) lâıyk olmayanlardan geri alır*” (Kafesoğlu, 1980a: 57). Bununla birlikte kutun gerçek sahibi Gök Tanrıdır ve hakanın bu yetkiyi kullanırken yerine getirmesi gereken görevler de vardır. Orhun kitabelerinde hakanın görevleri, devletin sınırlarını korumak, genişletmek, halkın iktisadî refahını gözetmek ve Türk devleti ile milletin geleceğini payidar kılmak olarak sayılmıştır (Arsal, 1947: 270). Bu çerçevede görevlerini hakkıyla yerine getiren hakan halk nezdinde kabul görülüp saygı duyulmuştur. Aksi takdirde ise Gök Tanrının kutunu ondan geri aldığı düşüncesinden yola çıkılarak hükümdarlığına karşı çıkmıştır:

“*Gök Türk, Uygur, ... gibi devlet isimlerinden de anlaşılacağı üzere, yeni boylar veya yeni hanedanlar iş başına geçmekte, fakat mazisi tarihin karanlıklarında kaybolan Türk milleti ebediyete doğru akıp gitmektedir*” (Kafesoğlu, 1995: 28).

Yukarıdaki pasajdan da anlaşılacağı gibi kut kişiye değil aslında aile-hanedan üyelerine daha doğru bir ifadeyle hanedanın erkek üyelerine verilmektedir. Bu anlamda hakan eşi olan hatun, kuttan yoksun tutulsa da devlet yönetiminde yine de önemli mevkiler edinmiştir. Örneğin hakan tek başına “*Hakan emrediyor ki...*” diye başlayan bir emirname hazırlayamazdı. Bu emirnamenin geçerlilik kazanabilmesi için “*Hakan ve Hatun emrediyor ki...*” diye başlaması gerekirdi. Başka bir örnekte ise elçilerin yine hakan tarafından tek başına kabul edilmediği görülür. Bir çeşit protokol olarak da değerlendirilebilecek şekilde hakanın sağda, hatunun solda oturduğu usulde elçiler huzura kabul edilirdi (Gökalp, 1981: 57).

Rasonyi, Gök Tanrının hakana görevlerini yerine getirebilmesi için “*kişisel kabiliyet ve üstünlükler*” ihsan ettiğini belirtmektedir. Ona göre bu “*tanrı vergisi lütuf*” Yunanca “*kharizma*” sözü ile ifade edilebilir ve bu kharizma aile-hanedan üyelerine içkindir. Böylece bir hakan, iktidarını kaybetmiş dahi olsa diğer bir aile ferdi bu görevi üstlenir. Her ne kadar yeni hakanın belirlenmesinde kurultay ya da topluluğun beyleri etkin gibi görünse de durum yine de taht kavgalarına davetiye çıkarır niteliktedir (Rasonyi, 1993: 59-60).

Eski Türk geleneğinde tahta geçişte standart bir prosedür geliştirilmemiş olmakla birlikte esas olan tahtın ilahî nitelikte olmasıdır:

“... en eski devirlerden beri Türk devletlerinde tahtı hanedanın muayyen azasına inhisar ettiren bir gelenek yerleşmemiştir. Zaman zaman bazı temayüllerin ortaya çıktığı doğrudur (veliahd tayini, büyük oğulların veya küçük oğulların tercihi gibi). Fakat esas daima tahtın ilahi takdire açık tutulmasıdır. Bu telakki karşısında bütün diğer adet ve teamüller hükümsüz kalmıştır. Hanedandan biri, şu veya bu suretle fiilen tahtı ele geçirdi mi, artık onun meşruiyeti nazari ve hukuki bakımdan bir mesele olmamaktadır” (İnalcık, 1959: 73).

Esasen eski Türk geleneğinde ülke, hanedan ailesinin ortak malı sayılmış ve erkek üyeler arasında paylaştırılmıştır. Adına “*ülüş*” denilen bu paylaşım esasına göre ülke, hanedanın erkek üyeleri arasında paylaştırılmakta ve hakanın yönettiği merkezin dışındaki bölgelerde kabile ileri gelenlerine bölgeyi yönetme konusunda önemli yetkiler tanınmaktadır (İnalcık, 1959: 82). Böylece hakanın egemenliğinde bulunan devlet, Batı’daki feodal beylere benzer şekilde Türk beyleri arasında üleştirilmiş olup, savaş dönemleri dışında kendi boy ve törelerine göre idare edilmiştir. Bu parçalı ve görece sistemli görünen yapı, devletin hem gücü hem de güçsüzlüğü olmuştur. Çünkü her ne kadar üleştirilen parçalar devletin yönetimi konusunda kolaylık sağlayıp bu bölgelerde de hakanın egemenlik yetkileri tam ve mutlak olarak görülüyorsa da bu parçalı yapı, devletin parçalanmasına davetiye çıkarır niteliktedir (Turan, 2003: 140). Arsal bunu “*merkezi egemenlikle telif edilmiş bir nevi feodalite*” (Arsal, 1947: 281) olarak tanımlar. Ancak yine de bu durum Batı’daki feodal sistemle birebir aynı özellikler taşımaz (Özdemir, 2015: sayfa numarası yok).

2.2. İSLAMİYETTEN SONRA TÜRKLERDE EGEMENLİK ANLAYIŞI

Göçebe Türklerin diğer semavi dinlerle de temasa geçmiş olmalarına karşın kitle halinde İslam'ı kabul etmeleri İslam'ın Gök Tanrı inancına olan yakınlığıyla açıklanabilir. Kabaca 10. asra denk gelen bu hadiseye kaynaklık etmesi açısından Allah-Gök Tanrı, cihad-cihan hâkimiyeti benzerlikleri örnek gösterilebilir (Turan, 2003: 166). Türklerin İslamiyet'le tanışmaları her ne kadar benzerlikler ölçüsünde açıklansa da İslam dininin Türk devlet geleneğine bir takım farklılıklar kattığı da bir gerçektir. Bu anlamda İslamiyet öncesi ile sonrası egemenlik anlayışı arasında bir sentez doğmuştur (Özdemir, 2015: sayfa numarası yok). Türkler, İslam toplum ve hukuk yapısına önemli ölçüde uyum sağlamasına rağmen egemenlik anlayışı konusunda geleneklerine bağlı kalmış ve İslam öncesiyle geleneklerini bağdaştırmaya çalışmışlardır (TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, 1987: 15).

Etimolojik olarak egemenlik kelimesini Arapçada karşılayan kelime “*hâkimiyet*”tir. Bu anlamda İslam'da “*Hâkimiyet Allah'ındır*”. Çünkü İslam'da auctoritas yani egemenliğin kaynağı Allah'tır. Egemenliği kullanan kişi de Allah'ın vekilidir (Akbulut, 1995: 1-2.). Kur'an'a göre yerdeki ve gökteki ruhanî, cismanî her şeyin “*sahibi*” ve “*efendisi*” Allah'tır (Hacımuftuoğlu, 2011: 30). “*O, göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin Rabbidir*” (Kur'an-ı Kerim, Saffat Suresi 5. Ayet, 2011: 491).

Egemenliğin asıl sahibi Allah olmakla birlikte dünyevî iktidar bir yöneticiye yani halifeye verilmiştir. Allah'ın yeryüzündeki vekili olan halife yalnızca Allah'a karşı sorumludur. Bununla birlikte yetkileri mutlak ve sınırsız olmayıp şeriat denen dinî hükümlerle sınırlandırılmıştır (Arsel, 1993: 8-9). Bu kişilerin göreve gelme usulleri değerlendirildiğinde ilk dört halifenin Müslüman topluluğunu temsil eden “*ehl-i hal*” ve “*akd*” adı verilen meclislerin seçimiyle kabul gördükleri anlaşılır (Karaaslan, 2016: 9). Emeviler döneminde ise halifelerin göreve geliş usulü seçimle değil babadan oğula geçecek şekilde soy esasına bağlanmıştır (Üçok, 1968: 1).

İslam uygarlığının etkisi altına giren Türklerin eski devlet geleneklerinden de kopamadıkları görülür. Zira Türk İslam devletlerinde egemenlik kuran iktidarlar Orta Asya geleneğinde kuta sahip olan hanedanların devamı oldukları iddiasını sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu anlamda egemenliklerini, Emeviler döneminde halifeliliğin soy esasına bağlanmasını da içselleştirerek bir hanedan egemenliğine dönüştürmeye uğraş vermişlerdir (Özdemir, 2015: sayfa numarası yok). Örneğin

Karahanlı hükümdarları halk tarafından sevilen, olumlu kişiler olduğu için Allah bu kişilere egemenlik hakkını vermiştir. Başka bir örnek olarak Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in 1057 yılında halifenin şehri Bağdat'ı kurtarmasıyla halife tarafından “*Doğunun ve Batının Hükümdarı*” unvanı verilmesi gösterilebilir. Böylece hükümdarlık hakkı halife tarafından onaylanmıştır. Bu tarihten sonra Selçuklularda ülke Selçuklu sülalesindeki erkek çocuklar ve kardeşler tarafından paylaştırılmıştır (TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, 1987: 16).

2.3. TÜRK ANAYASALARINDA EGEMENLİK

2.3.1. Osmanlı Pratiği

“*Rum Memleketlerinin Sahibi*”, “*Karaların ve Denizlerin Sahibi*”, “*Müslümanların Emiri*”, “*Tanrının Yeryüzündeki Gölgesi*” gibi sıfatlara haiz olan Osmanlı padişahlarının auctoritas ve potestas'ı tekelleştirmeleri (Oktay, 2009: 35) gerek İslamiyet öncesi gerekse de İslamiyet sonrası egemenlik anlayışının devamı niteliğindedir. Ancak özellikle 18. yüzyılın sonunda hayatın her alanında Batı'yı yakalama uğraşı içinde olan Osmanlı'da bu anlayıştan vazgeçme uğruna bir dizi politika üretilecektir. Bu çerçevede Fransız Devrimi'nin önemli etkileri olmuştur.

Egemenliğin kraldan alınıp yurttaşlar bütününe verildiği; “*Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik*” sloganıyla geniş kitleleri uyarıcı bir etki yapan Fransız Devrimi başlangıçta devrin diğer tanıkları gibi Osmanlı Devleti tarafından da Fransız iç işlerine ait bir olay olarak görülmüştür. Ayrıca devletin ileri gelenlerine göre Müslüman bir ülke olarak Osmanlı Devletine bu salgının bulaşması mümkün olmadığından devrim, ciddi sorunlara sebep olmayacak bir Hristiyan meselesidir. Fakat ilerleyen dönemde gerek Fransız casuslarının Osmanlı hâkimiyetindeki Yunan bölgelerinde asiler ve rejim karşıtlarıyla işbirliği içinde olduğu yönündeki raporlar gerekse de Rus elçisi Tamara'nın selefi gibi Devrim'in etkileri konusundaki uyarıları Osmanlı'ya bir farkındalık yaşatmıştır (Lewis, 2018: 91-94).

Devrimin hayaleti olan fikirlerin devlet içindeki bölgelerde taraftar bulması ve modernleşme konusunda Batı'dan geri kalındığının içselleştirilmesi 18. yüzyılda Osmanlı'ya reformist bir kabiliyet kazandırmıştır. 18. yüzyılda Batı'nın gelişme seviyesine ulaşma konusunda ordunun modernizasyonu baş tacı edilirken 19.

yüzyılda bunun yeterli olmadığı ve devletin siyasî ve sosyo-ekonomik kurumlarında da modernizasyona ihtiyaç duyulduğu fark edilmiştir. Gerek Osmanlı aydını gerek Osmanlı bürokrasisi Avrupa devrimlerinin ürünü olan modern toplumların etkisine kayıtsız kalınamayacağını iyi okumuş ve reformları bu minvalde gerçekleştirme yoluna gitmişlerdir. Şüphesiz bu reformların önündeki en büyük engel Sultan'ın projelere ikna edilmesi olmuştur (Ahmad, 2014: 11-12). Çünkü Osmanlı'da Sultan'ın mutlak egemenliğine karşı direnişi ve bu iktidarı sınırlamayı örgütleyecek bir burjuva sınıfı yoktur. Hâl böyleyken *"insanı 'kul' mertebesinden"* ötede konumlandırmayan bu anlayışın ileriki safhalarda bir insan hakları doktrini ortaya koyması da mümkün değildir. 1808 Sened-i İttifak, 1839 ve 1856 Fermanları ve 1876 Anayasası köklü değişimler gerçekleştirememeleri hasebiyle bu minvalde değerlendirilmelidir (Yavuz Abadan ve Bahti Savcı, Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış, 1959, s.14'ten aktaran Bora, Peker, Sancar, 2007: 299).

2.3.1.1. Sened-i İttifak

Osmanlı devlet geleneğinin 16. yüzyılın sonlarıyla birlikte bozulmaya yüz tuttuğu ve merkezin otoritesinin sarsılmaya başladığı görülmektedir. Bununla birlikte devlet yönetimindekilerin bozulan siyasî birliği yeniden tesis etme yolundaki uğraşları başlarda devlet kurumlarına hâkim aktörlerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Örneğin III. Selim'in en önemli projesi olan Batı disiplinine sahip modern ordu denemesi (Nizam-ı Cedid) başta yeniçeriler ve ulema olmak üzere ayanların da desteğini alan bir ayaklanma sonucu başarısızlığa uğratılmıştır. Öyle ki Kabakçı Mustafa'nın başını çektiği bu ayaklanma III. Selim'i tahtından etmiş ve yerine IV. Mustafa çıkarılmıştır. Ancak başlarda Nizam-ı Cedid'e karşı Edirne'deki ayaklanmaya katılan Rusçuk Ayanı Alemdar (Bayrakdar) Mustafa Paşa'nın sonraları reform yanlısı tutum sergilemesi işlerin akışını değiştirmiştir. Alemdar'ın İstanbul'a yürüyüp Kabakçı ayaklanmasını bastırmasıyla IV. Mustafa tahttan indirilmiş ve II. Mahmut tahta çıkarılmıştır (Lewis, 2018: 78-97).

Yeniçeriler ve ulemanın eskiden beri Osmanlı devlet geleneğinde etkisi olmakla birlikte ayanların böylesi bir nüfuz sağlaması görece yeni bir olgudur. Öyle ki ayan denilen derebeyler, taşrada 16. yüzyılın sonundan itibaren bozulan tımar düzeninin yerine kendi otoritelerini kuran, eylemleri padişahın egemenliğine muhalif öğeler içeren yöre eşrafıdır. Osmanlı merkezî sistemine büyük zarar veren bu kişiler

taşıra devlet ya da kendi adlarına “*vergi salma ve toplama*” ayrıcalıklarını elde etmişler, yerel halk üzerinde bir sömürü organizasyonu kurarak kendilerinden sonra da devam edecek “*yerel hanedanlar*” oluşturmuşlardır. Kendisi de bu kişilerden olan Alemdar, Kabakçı ayaklanmasını bastırdıktan sonra merkezin otoritesini tesis etmek için 1808 yılında sadrazam sıfatıyla ayanlarla bir toplantı (“*Meşveret-i Amme*”) düzenlemiştir. Toplantının sonunda padişah II. Mahmut’un istemeyerek de olsa imzaladığı ve ayanlar arasında bir tür vaatleşme olarak da ifade edilebilecek bir belge (Sened-i İttifak) ortaya çıkmıştır (Tanör, 1985a: 10-13).

Giriş, yedi şart ve bir zeyl (ek)’den oluşan Sened-i İttifak merkez ile taşıra ileri gelenleri arasında imzalanmış olsa da içinde geneli ilgilendiren noktalar da vardır. Padişah ile onun egemenlik sahasına engel teşkil eden yeniçeri ocağı ve ayanların merkezin otoritesine boyun eğmesi, ayanların yönetimleri altındaki bölgelerde yönetim ve etki alanlarının korunması ve bu haklarının süreklilik sağlanarak babadan oğula geçmesinin kabul edilmesi kayıt altına alınmıştır. Bunun dışında sadrazamın keyfi eylemlerine son verilmesi, yoksulların ve reaya üzerindeki mali yükümlülüklerin gevşetilmesi, suçlu kişilere soruşturma yapılmadan ceza verilmemesi gibi kazanımlar da reaya yönünden kayıt altına alınmıştır (Tanör, 2018: 47).

II. Mahmut’un güç kazanır kazanmaz Alemdar Mustafa Paşa’yı tasfiye etmesi ve ayanların merkez üzerindeki baskılarının kırılmasıyla Sened-i İttifak hükümsüz bir belge konumuna düşmüştür. Sened-i İttifak’ı feodalitenin tanınması, siyasî ve toplumsal düzeyde meşrulaştırılması şeklinde görenler olumsuz bir değer yargısına ulaşmışlardır. Bununla birlikte onu, padişahın mutlak egemenliğinin sınırlanarak bunu başka güçlerle paylaşmayı kayıt altına alan bir belge olarak görenler ise Sened-i İttifak’ın meşrutiyete ve hukuk devletine zemin hazırladığını ileri sürmüşlerdir (Tanör, 1985a: 13).

Halil İnalcık, Avrupa’nın merkezileşme yönünde ilerlediği bir çağda Senedin adem-i merkeziyetçiliği özendirmesini çağ dışı bir gelişme olarak nitelerken Niyazi Berkes ise ayanlığın Avrupa feodalizmiyle bir ilgisi olmadığını, bunun ancak bir “*toplumsal soysuzluk kategorisi*” olduğunu ileri sürerek Sened-i İttifak hakkında olumsuz bir yaklaşım benimsemiştir. Sened-i İttifak ile Magna Carta arasında sözleşmelerin tarafları ve belgelerin içerikleri itibariyle benzerlikler vardır. Her iki belge de merkezî otorite ile yerel güç odaklarının haklarının karşılıklı olarak tanıdığı maddeler içerir. Ancak Magna Carta İngiltere’de uzun soluklu bir

demokrasi serüvenini başlatırken Sened-i İttifak'ın ömrü kısa sürmüştür (Akşin, 1988: 89-92). Bununla birlikte Türk tarihinin “*ilk anayasal belgesi*” olarak ifade edilen Sened-i İttifak'ın padişahın egemenlik yetkilerinin sınırlanabileceği fikrinin tohumlarını atması nedeniyle önemi büyüktür.

2.3.1.2. Tanzimat Fermanı

30 Haziran 1839'da ölen II. Mahmut sonrası dönem III. Selim'in vefatı sonrası gibi bir kargaşa dönemine sahne olmamıştır. Tahta geçen Abdülmecit de merkezileşme ve modernleşme yönünde ıslahatlar yapmaya devam etmiştir ki tarih yazıcılığında 1839-1876 arası dönem Tanzimat (Reformlar) Dönemi olarak bilinir. Bu dönemin en önemli özelliği iktidar merkezinin saraydan Babıâli'ye yani bürokrasiye geçmesidir. Artık reformlar Avrupa formasyonunu almış reformcu Babıâli ileri gelenlerinin yönlendirmesine açıktır. Bu reformların ilk basamağı olarak da ifade edilebilecek olan Gülhane Hatt-ı Hümayun (Tanzimat Fermanı) Mustafa Reşit Paşa tarafından padişah Abdülmecit adına 3 Kasım 1839'da ilan edilmiştir (Zürcher, 2019: 69-70).

Tanzimat Fermanı, Osmanlı idarî geleneğinde sultanların tahta çıktıklarında ilan ettikleri “*adaletname*” adı verilen “*hatt-ı hümayun*”lar içinde değerlendirilse de Osmanlı geleneğini kökünden sarsacak yenilikler de getirmiştir (Akyıldız, 2011: <https://islamansiklopedisi.org.tr>). Geleneksel olarak İslami uygulamada yenilik, yerleşik inancın kabul gören uygulaması anlamındaki sünnetin tam zıddı olmuş ve fiili olarak sapkınlıkla eş anlamlı yani “*Bid'at*” olarak görülmüştür. Bu yüzden Tanzimat Fermanı'ndan önceki reformlar bir yenilik değil de eski uygulamalara dönüş olarak sunulmuştur. Tanzimat Fermanı ise dinî içerikli bir referans vererek başlamış ancak devletin iyi biçimde idare edilmesinin yolunun “*yeni kurumların*” oluşturulmasıyla mümkün olacağı hususunu kayıt altına alarak devam etmiştir (Lewis, 2018: 151).

Biçim açısından padişahın tek yanlı bir işlemi niteliğinde olan bu fermanla padişah, tebaasının can, ırz, namus ve mülkiyet haklarının güvence altına alınması, vergilerin yeniden düzenlenmesi, hangi dinden olduklarına bakılmaksızın tebaanın adil yargılanma ve kanunların uygulanması hususunda eşit sayılması, düzenli ve kurallar çerçevesinde orduya asker alınması gibi ilkeleri resmen kabul etmiştir. Ayrıca danışma, özgür tartışma ve oybirliğiyle karar alma konularında II. Mahmut

döneminde kurulan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin daha iyi işlerlik sağlayabilmesi için yapısının iyileştirileceği de düzenlenmiştir (Tanör, 2018: 86).

Avrupalı güçlerin İstanbul'daki sefirleri aracılığıyla bu dönemde Osmanlı iç işlerine sık sık müdahale ettikleri görülmektedir. Sultan Abdülmecit ve Sadrazam Mustafa Reşit Paşa bu ülkelerden İngilizlerin desteğini sağlama yönünde tercihte bulunmuşlardır (Akyıldız, 2011: <https://islamansiklopedisi.org.tr>). Tanzimat Fermanı da kayıt altına aldığı güvencelerle öncelikle Osmanlı Devleti'ne Kavalalı Mehmet Ali Paşa karşısında İngiltere'nin desteğini sağlama amacını güder. Ancak bu güvenceler diplomatik bir hamle olmalarının yanında Babıâli ileri gelenlerinin devletin durumu karşısındaki kaygılarını da yansıtmaktadır (Zürcher, 2019: 70). Bu çerçevede devlet yönetimi konusundaki ana eğilim iktidarın kendi kendini sınırlamasıdır. Bu sınırlama yasalar yoluyla gerçekleşecek ve onu yapanları da bağlayacaktır. Yasalar, kurullar vasıtasıyla kolektif şekilde hazırlanacak ve padişaha sunulacaktır. Yani padişah yine iradenin kaynağı olarak vücut bulacaktır (Tanör, 2018: 88). Ferman, kayıt altına aldığı güvencelere karşı herhangi birinin aykırı davranışı karşısında ise *“Allah-ü Tealâ Hazretlerinin lanetine mazhar olsunlar ve ilelebet felah bulmasınlar”* diye beddua etmekten fazlasını yapmayarak padişaha ilahi kaynaklar nispetinde gözdağı vermekten ileri gidememiştir (Akşin, 1988: 122).

2.3.1.3. Islahat Fermanı

Kırım Savaşı'nın sonlarına doğru Avrupalı güçler, Rusların Osmanlı Devleti'ndeki Ortodoksların hamiliği talebini dengelemek için Osmanlı'dan bazı ıslahatlara girişmesini talep etmişlerdir. Tanzimat Fermanı dış baskılardan çok doğrudan iç dinamiklerin girişimiyle hazırlanmış bir ıslahat projesi iken, Islahat Fermanı savaşın sonunda geline nokta itibarıyla dış baskıların zorlamasıyla hazırlanan bir projedir (Gülsoy, 1999: <https://islamansiklopedisi.org.tr>). İngiliz ve Fransız büyükelçileri ile Babıâli'den Âli Paşa'nın girişimleriyle hazırlanan Islahat Fermanı, 18 Şubat 1856'da ilan edilmiştir. Yeni ferman Tanzimat Fermanındaki güvenceleri tekrarladıktan sonra, sadece kişi hak ve özgürlüklerine ilişkin yeni hükümler getirmiştir (Kılıçbay, 1985: 151).

Hemen hemen Tanzimat Fermanıyla aynı nitelikte olan Islahat Fermanı Osmanlı tebaası olan Müslüman ve Hıristiyanlar arasındaki hak, vergi, askerlik, eğitim, kamu hizmetlerine kabul edilme yönündeki farklılıkların giderilmesi ve

uyruklar arasında eşitliği sağlamaya yönelik güvenceleri kayıt altına almıştır. Yabancı devletlerin hazırladığı ve Babîâli'nin kabul etmek zorunda kaldığı Islahat Fermanı'nın Tanzimat Fermanı gibi dış baskılar dışında hukukî bir bağlayıcılığı yoktur. Yine padişah açısından tek yaptırım Allah korkusu olmuştur (Gözübüyük, 2004: 111).

2.3.1.4. Kanun-u Esasi

Özellikle 18. yüzyılda Batı'yla arasındaki makasın kendi aleyhine açıldığının farkına varan Osmanlı, bu makası daraltmak için devletin kurumlarında modernizasyon yönünde çalışmalar başlatmıştır. Hasta devletin modernleşmesi yolunda ise ordunun modernizasyonu lokomotif kabul edilmiştir. Batı'yı örnek alarak kurulan askeri okullarda ülkenin reform istek ve heveslerine uygun vizyonda subaylar yetişmiştir. 19. yüzyılın son çeyreğinde bu subaylar siyasa oluşturma sürecinde daha aktif roller üstlenmek isteyince meydan, gizli ilişkiler yumağı haline dönmüştür (Ahmad, 2014: 10-11). Orduya Tanzimat'ın özgürlükçü ikliminden beslenen bürokrat ve aydınların da eklenmesiyle modernlik yanlısı kesimin giderek daha büyük bir kitle haline geldiği görülür. Bu çerçevede Tanzimat döneminin önemli bir muhalefet hareketi olan Genç Osmanlılar hem Tanzimat reformlarına olumlu yaklaşmış hem de bu reformların gerçek anlamda bir ilerleme sağlamadığını yalnızca yabancı ülkelerin gözünü boyamak için oluşturulduğunu öne sürmüşlerdir (Tanör, 2018: 122-126).

Babîâli çevrelerince sürekli baskı altında tutulan bu muhalefet, Mithat Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Askeri Mektepler Nazırı Süleyman Paşa ve Şeyhülislam Hayrullah Efendi öncülüğünde bir hükümet darbesi gerçekleştirmiş ve 30 Mayıs 1876'da Abdülaziz'i tahttan indirerek V. Murat'ı tahta çıkarmıştır. V. Murat'ın akıl sağlığının tahtta kalmasına mani olacağı anlaşıncı darbeci gruba anayasayı ilan edeceği garantisini veren II. Abdülhamid tahta çıkarılmıştır (Zürcher, 2019: 95-96). Anayasayı ilan edip Meşrutiyet yönetimine geçiş görüldüğü üzere tabandan gelen talepler doğrultusunda değil, yönetici elit içindeki bir başka grubun darbesiyle gerçekleştirilmiştir. Bu grup öncelikle yapılacak anayasanın ülkenin bütün sorunlarına çare olacağını düşünen “*anayasa romantikleri*”nden meydana gelmektedir. Bunlara bir de Balkan ulusçuluğunun ülkenin bütünlüğüne verdiği

zararın meşruti yönetimle minimize edileceğini düşünen gruplar da destek vermişlerdir (Ortaylı, 1985: 954).

Mithat Paşa'nın hazırladığı anayasa taslağını (Kanun-ı Cedid) ülke gerçeklerine uygun görmeyen Abdülhamit anayasayı hazırlamaları için Cemiyet-i Mahsusa adında resmi bir komisyon oluşturmuştur. Komisyon daha önceki taslakları ve yabancı anayasaları inceleyerek bir metin meydana getirmiştir. Sadrazam Mithat Paşa'nın başkanlığındaki Heyet-i Vükela'nın da onayını alan metin, padişah tarafından 23 Aralık 1876'da ilân edilmiştir. Doğrudan padişahın atadığı bir komisyon tarafından oluşturulan, Heyet-i Vükela'nın incelemesinden geçerek padişah tarafından ilan edilen Kanun-u Esasi'nin yapımında halkı temsil eden bir organ veya uygulama mevcut değildir. Bu anlamda *“Kanun-u Esasi hukuki açıdan padişahın tek yanlı bir işleminden doğmuş bir Ferman Anayasa”* örneği olarak Türk Anayasa tarihinde yerini almıştır (Tanör, 2018: 133).

Osmanlı tarihinde çağdaş anlamda anayasaya en yakın belge olarak dikkat çekilen Kanun-u Esasi'de egemenlik kavramı geçmemiştir. Egemenlik anayasada *“saltanat”* sözüyle ifade edilmiştir. Bu üstün güç, teokratik unsurların da etkisiyle Osmanlı hanesinden en büyük çocuğun hakkı olarak anayasada işlenmiştir. Padişah, hem Osmanlıların hükümdarı hem de halife sıfatıyla bütün dünyadaki Müslümanların hâmisidir (Aybay, 1985: 40-41):

“Saltanat-ı Seniyye-i Osmaniyye, hilâfet-i kübra-i İslâmiyyeyi haiz olarak sülâle-i âli Osmâni'den usuli kadîmesi veçhile ekber evlâda aittir” (Madde 3) (Gözler, 2019: 18).

“Zât-ı Hazret-i Padişahî hasbel hilâfe dinî İslam'ın hâmisi ve bilcümle tebaa-i Osmaniyye'nin hükümdar ve padişahıdır.” (Madde 4) (Gözler, 2019: 18).

Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan olmak üzere iki meclisli bir parlamento oluşturan Kanun-u Esasi parlamento üyelerinin göreve başlarken padişaha da sadakat andı içmelerini zorunlu kılmıştır (Aybay, 1985: 41):

“Meclis-i Umumi azalığına intihap veya nasbolunan zevat maclisin yevmi küşadında sadrazam huzurunda ve o gün hazır bulunmayan olur ise mensup olduğu heyet müçtemi olduğu halde reisleri huzurunda Zat-ı Hazreti Padişahiye ve vatanına sadakat ve Kanun-u Esasi ahkamına ve uhdesine tevdi olunan vazifeye riayetle hilafından münacebet eyleyeceğine tahlif edilir” (Madde 46) (Gözübüyük-Kili, 1985: 36).

Meclis-i Umuminin toplantıya çağırılması ve tatil edilmesi de padişahın iradesine sunulmuştur. Bununla birlikte üyeleri iki dereceli seçim sistemi ile halk tarafından seçilen Heyet-i Mebusan'ın kanun teklifi yapabilmesi için önce padişahın

izin alması zorunlu kılınmıştır. Bu iki durum padişahın mutlak veto yetkisi olduğunun açık bir işaretidir (Gözler, 2019: 20-21):

“Zatı Hazreti Padişahi, Devletçe görünecek lüzum üzerine Meclisi Umumi'yi vaktinde dahi açar ve müddeti muayyenei içtimainı da tenkis veya temdit eder.” (Madde 44) (Gözübüyük-Kili, 1985: 37).

“Meclisi Umuminin akt ve tatili ve ledeliktiza Heyeti Mebusanın azası yeniden intihap olunmak şartile feshi hukuku mukaddesei Padişahi cümlesindendir.” (Madde 7) (Gözübüyük-Kili, 1985: 31-32).

“Müceddeden kanun tanzimi veya kavanini mevcudeden birinin tadili teklifi Vükelâya ait olduğu gibi Heyeti Ayan ve Heyeti Mebusanın dahi kendü vazifei muayyeneleri dairesinde bulunan mevad için kanun tanzimini veyahut kavanini mevcudeden birinin tadilini istidaya salâhiyetleri olmakla evvelce Makamı Sadaret vasıtası ile tarafı Şahaneden istizan olunarak iradei seniye müteallik buyrulur ise ait olduğu dairelerden verilecek izahat ve tafsilat üzerine layihalarının tanzimi Şûrayı Devlete havale olunur.” (Madde 53) (Gözübüyük-Kili, 1985: 37).

5 Şubat 1877’de Mithat Paşa anayasanın 113. maddesi gereği tutuklatırılıp sürgün edilmiştir. 1878 yılında devam eden Osmanlı-Rus savaşı hakkında ordu ve dış politika konularında Heyet-i Mebusan’da sık sık eleştiriler yükselmeye başlamıştır. Bu eleştiri hareketi bazı mebuslar hakkında halk tarafından efsanevi özellikler atfedilmesine neden olunca II. Abdülhamit Heyet-i Mebusan toplantılarını süresiz ertelemiştir. Devlet salnamelerinde anayasa yayınlanmaya, Heyet-i Ayan üyeleri maaş almaya ve protokollerde dahi bulunmaya devam etmiştir. Bunun dışında *“matbuat kanun dairesinde serbesttir”* hükmü gereğince basına sansür de uygulanmıştır. Bütün bunlar anayasanın padişaha şeklen verdiği haklar olarak değerlendirildiğinden II. Abdülhamit’in 30 yıl süreyle kurduğu *“istibdat rejimi”* için *“kanuna uygun ancak hukuka aykırı dönem”* değerlendirmesi yapılmıştır (Ortaylı, 1985: 960).

Görüldüğü üzere Kanun-u Esasi, auctoritas ve potestas bakımından geçmişe nazaran bir farklılık göstermez. Her ne kadar yazılı bir anayasa oluşturulmaya çalışılmış ve halkı temsil edecek temsilcilerin faaliyet göstereceği parlamento ihdas edilmişse de yasama-yürütme hâlâ padişahın iradesine bırakılmaya devam edilmiştir (Tanör, 2018: 148). Bununla birlikte Kanun-u Esasi her ne kadar padişahın tek yanlı bir işlemi olsa da Osmanlı tarihinde ilk defa padişahın egemenlik hakkı farklı bir zeminde ifade bulmuştur. Kanun-u Esasiye kadar egemenlik dinî ve geleneksel nüvelerden beslenirken artık beşerileşmeye başlayacaktır (Gözaydın, 2007: 286-287).

Ordunun padişah üzerindeki baskısı, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin gizli çalışmaları ve Balkanlarda özgürlükçü söylemin yaygınlaşması II. Abdülhamit’i 23

Temmuz 1908’de Heyet-i Mebusan’ı yeniden toplantıya çağırmaya mecbur bırakmış ve II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Anayasa üzerinde gerçek manada meşrutiyet rejimi yönünde ıslah çalışmaları sürerken 13 Nisan 1909’da tarihe 31 Mart (1325) Vakası olarak geçecek ayaklanma çıkmış ve bu ayaklanmanın Harekât Ordusu tarafından bastırılmasıyla 27 Nisan 1909’da II. Abdülhamit tahttan indirilmiştir (Gözübüyük, 2004:117-118).

Padişaha zorla kabul ettirilen bu olaylar silsilesi Kanun-u Esasi’yi artık “*Ferman Anayasa*” olmaktan çıkarıp “*Misak Anayasa*” biçimine sokmuştur. Padişahın yetkilerini sınırlayarak var olan yetkilerini de Meclis denetiminde kullanabilmesi yönünde yapılan değişikliklerin milletin temsilcileri tarafından padişaha zorla kabul ettirilmesi “*misak*” (iki yanlılık) özelliğini vurgular niteliktedir (Tanör, 2018: 192). Yapılan değişikliklerle göreve geldiği durumda meclis önünde yemin etme şartı konulan padişah, artık yetkilerini sadrazam ve ilgili vekilin karşı imzasıyla kullanacak hale getirilmiştir. Padişahın Heyet-i Mebusan’ı fesih hakkı sınırlandırılmış ve Mebusların kanun teklifi usulünde padişah’tan izin alma zorunluluğu ile 113. maddedeki sürgüne gönderme yetkisi kaldırılmıştır. Sadece sadrazamın padişah tarafından seçilmesi kararlaştırılarak Heyet-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu) üyelerinin sadrazam tarafından seçilmesi usulü benimsenmiştir. Bununla birlikte Heyet-i Vükelâ’nın artık padişaha değil Heyet-i Mebusan’a karşı sorumlu olacağı kayıt altına alınmıştır (Gözler, 2019: 24-25).

Auctoritas’ın bu değişikliklerle padişah ve halk arasında paylaşıldığı ancak bunun Avrupa’daki gelişmeler ışığında açıkça halka mâl edilmediği ve anayasada ifade edilmediği görülür. Değişiklikler potestas açısından değerlendirildiğinde ise yasama ve yürütmenin padişahın iradesinden koparılarak birbirinden ayrı organlar haline geldiği göze çarpar. Artık yetkileri arttırılarak halkı temsil eden bir parlamento, eylemlerinden sorumlu bir bakanlar kurulu ile sembolik yetkilerle donatılmış bir padişahla birlikte siyasî sistem “*meşruti monarşi*” halini alır (Tanör, 2018: 216-217).

2.3.2. Türkiye Anayasalarındaki Durum

Türk tarihinde egemenliğin bir kişinin tekelinde bulunduğu sistemden egemenliğin halka ait olduğu sisteme geçiş birdenbire olmamıştır. Bu geçiş bir süreklilik sonucu Osmanlı’daki modernleşme politikalarıyla başlamış ve fermanlar

dönemi boyunca auctoritas ve potestas giderek beşerilemiştir. Geçiş evresinin tamamlanarak durumun anayasa ilkesi haline getirilmesi Osmanlı Devleti'nin yıkılarak yeni Türk Devletinin kurulduğunu ilan eden Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile gerçekleşmiştir (TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, 1987: 37).

Birinci Dünya Savaşına Almanya'nın yanında dahil olan Osmanlı Devleti savaşın kısa süreceği şeklinde bir beklentiye girmiştir. Ancak savaş uzamış ve siper savaşı hüviyetine bürünmüştür. Müttefikleri Almanya ve Avusturya'nın savaşı kaybettiği bir ortamda Osmanlı da daha fazla dayanamamış ve 31 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesini imzalayarak teslim olmuştur (Zürcher, 2019: 137-163). Teslim olmuş bir devlet olarak dağılma halinde bulunan Anadolu'daki orduları denetleme görevine atanan Mustafa Kemal ise burada bir direniş örgütleme çalışmalarına girmiştir (Ahmad, 2014: 65).

Kurtuluşun *“egemenliğe sahip bir padişah”* tarafından değil *“kendi egemenliğine sahip milletçe”* gerçekleştirilebileceğine inanan Mustafa Kemal, görevi esnasında bir dizi temasta bulunmuştur. Örneğin Amasya Tamimi'ni yayımlamış ve *“Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır”* maddesiyle kişisel egemenliğin karşısına milletin iradesini koymuştur (TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, 1987: 40). 23 Temmuz – 7 Ağustos 1917 arasında organize ettiği Erzurum Kongresi'nde *“millî kuvvetlerin başlıca itici güç sayılması, millî iradenin hâkim kılınması”* yönünde kararlar alınmıştır. 4 – 17 Eylül arasında toplanan Sivas Kongresinde ise Erzurum'da kabul edilen ilkeler tekrarlanmış ve genelleştirilmiştir. Bunun yanında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurularak örgütsel faaliyetlerin bütün yurdu kapsaması amaçlanmıştır (Tanör, 1985b: 1144-1148). Mustafa Kemal'in buradaki çalışmalarında esas amacı egemenliğin millete ait olduğu bir devlet kurmak olmuştur (TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, 1987: 42).

Mustafa Kemal'in çağrısıyla 19 Mart 1920'de bütün ülkede seçimler yapılmış ve Ankara'da toplanacak olan Millet Meclisi için milletin iradesiyle temsilciler seçilmiştir. Milletin iradesini esas alan Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de açılmıştır. 24 Nisan 1920'de meclis başkanlığına seçilen Mustafa Kemal yaptığı konuşma ile egemenliğin millete ait olduğunu vurgulamıştır. Bununla birlikte Mustafa Kemal konuşmasında padişah ve hanedanın esaret altında bulunduğuna da dikkat çekmiş ve bu durumun son bulması için dilekte bulunmuştur (Eroğlu, 1990: 140):

“...*Gerek hayat-ı askerîye ve gerek hayat-ı siyasiyemin bütün edvar ve safahatını işgal eden mücadelâtında daima düstur-u hareketim irade-i millîyeye istinadederek milletin ve vatanın muhtaç olduğu gayelere yürümek olmuştur... İnşallah padişah-ı âlempenah efendimiz hazretlerinin sıhhat ve afiyetle ve her türlü kuyudat-ı ecnebiyeden âzade olarak tahtı hümâyunlarında daim kalmasını eltaf-ı ilâhiyeden tazarru eylerim*” (Atatürk Araştırma Merkezi, 2006: 42).

2.3.2.1. 1921 Anayasası

Meclisin 20 Ocak 1921 tarih ve 85 sayılı yasasıyla kabul edilen Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu, Türk siyasî hayatında egemenliğin kaynağının millet olduğunu kabul eden ilk anayasa metni olarak tarihe geçmiştir (TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, 1987: 55-56). Osmanlı anayasacılık hareketi akla getirildiğinde ne fermanlar dönemi boyunca ne de 1876 Anayasasının ilk döneminde auctoritas halkın elinde ifadesini bulmamıştır. 1876 Anayasasında 1909 yılında yapılan değişiklikler ile auctoritas, halk ve padişah arasında paylaşılmış ve bu durum doğrudan halka mâl edilmediği gibi anayasada doğrudan kendisine yer de bulamamıştır. Bu değişiklikler ile yasama ve yürütme padişahın iradesinden kopararak birbirinden ayrı organlar haline getirilmiş ve potestas halkın iradesine devredilmiştir. 1921 yılında kabul edilen Teşkilât-ı Esasiye Kanununun ilk maddesinde ise auctoritas padişahın tek elinden alınıp doğrudan halka teslim edilmiş ve potestas’ın da halkın iradesine mahfuz olduğu kayıt altına alınmıştır (Tanör, 2018: 253-255):

“*Hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir*” (Madde 1) (Gözübüyük-Kili, 1985: 91).

“*İcra kuvveti ve teşri salahiyyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder*” (Madde 2) (Gözübüyük-Kili, 1985: 91).

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, meclis içinde padişah taraftarı kesimler de yer bulduğundan günün şartları gereği saltanat ve halifelik kurumlarına dokunmamış ve Kanun-u Esasiyi yürürlükten kaldırmamıştır. Ancak Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, auctoritas ve potestas’ı kesin suretle halka teslim ederek egemenliğin halk ve padişah arasında paylaşıldığı, esasında saltanat ve sülalesine ait olan Kanun-u Esasi ile açık bir şekilde çelişmiştir (TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, 1987: 55-58). Bu çelişki ve Saltanatın lağvı meselesiyle ilgili önergeler görüşülmek üzere Teşkilat-ı Esasiye, Şer’iye ve Adliye Encümenlerine havale olunmuştur. Ancak Mustafa Kemal

bu heyetlerin varacağı sonuç bakımından endişe duyduğundan toplantıda şu konuşmayı yapmıştır:

“Efendiler. Hâkimiyet ve saltanat, hiç kimse tarafından, hiç kimseye ilim icabıdır diye, müzakere ile, münakaşa ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanogulları, zorla Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına el koymuşlardı ve bu tasallutlarını altı asırdan beri sürdürmüşlerdi. Şimdi de Türk milleti bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını, isyan ederek, kendi eline bilfiil almış bulunuyor. Bu bir emrivakidir. Söz konusu olan millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele, zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu, mutlaka olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse, fikrimce uygun olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir” (Atatürk, 2015: 527).

Mustafa Kemal’in yaptığı konuşmada Türk milletinin hâkimiyetine Osmanogulları tarafından altı asır boyunca zorla el konulduğunu ifade etmesi şüphesiz bir tarihî çelişkiye tekabül etmektedir. Çünkü çalışmanın ilk bölümünde de ifade edildiği gibi modern devletin ayırt edici unsuru olan egemenlik kavramının beşerileşmesi görece yeni bir olgudur. Dolayısıyla Atatürk’ün altı asır boyunca halkın egemenlik hakkının gaspedildiği şeklindeki yargısı tarihî gerçeklikten uzaktır. Bununla birlikte egemenliğin zora başvurarak elde edildiğini ifade ederek güç ve egemenlik arasında doğrudan bir ilişki kursa da Türk milletinin Osmanogullarına isyan ederek egemenliği kendi eline aldığını ifade etmesi içinde çelişkiler barındırmaktadır. Zira egemenliğin beşerileşme süreci Batı’da bir tür çatışma kültürünün eseri olarak Türk toplumunda süreç daha çok yönetici elit içindeki bir grubun yönlendirmesiyle gelişmiştir. Zaten Mustafa Kemal’in heyetin çalışmaları sürerken yaptığı konuşma ve egemenliğin millete ait olması gerektiği yönündeki ifadeleri de bahsi geçen süreç konusunda elitlerin yönlendirme istek ve kabiliyetini doğrular niteliktedir.

Mustafa Kemal’in süreç içindeki etkin rolü sayesinde Teşkilat-ı Esasiye ve Kanun-u Esasi arasındaki çelişkiye TBMM’de 1922 yılı sonlarında kabul edilen 307 ve 308 sayılı kararlar ile son verilmiştir. 30.10.1922 tarihli 307 sayılı karara göre Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile egemenlik, halka verilmiş olduğundan Saltanat lağvedilmiştir. Bu karar ile padişahlığa kurum olarak son verilmekle birlikte, Hilâfet, Türkiye Hükümetinin meşru hakkı olarak kabul edilmiştir (Aybay, 1985: 42):

“Osmanlı İmparatorluğunun münkariz olduğuna ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkül ettiğine ve yeni Türkiye Hükümetinin Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olup onun hududu milli dahilinde yeni varisi olduğuna ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile hukuku hükümrani milletin nefesine verildiğinden İstanbul’daki padişahlığın madum ve tarihe müntakıl

bulunduğuna ve İstanbul'da meşru bir hükümet mevcut olmayıp İstanbul ve civarının Büyük Millet Meclisine ait ve binaenaleyh oraların umuru idaresinin de Büyük Millet Meclisi memurlarına tevdi edilmesine ve Türk Hükümetinin hakkı meşru olan makamı hilafeti esir bulunduğu ecnebinin elinden kurtaracağına karar verildi” (Gözübüyük-Kili, 1985: 95).

1-2 Kasım 1922 tarihli 308 sayılı karar ile ise halkın egemenliğin gerçek sahibi olduğu kesin bir şekilde ortaya konmuştur:

“Türk Milleti, saray ve Bâbiâli'nin hıyanetini gördüğü zaman Teşkilât-ı Esasiye Kanununu ısdar ederek, onun birinci maddesi ile hâkimiyeti padişahıtan alıp bizzat millete ve ikinci maddesi ile icraî ve teşriî kuvvetleri (yürütme ve yasama güçlerini) onun yed-i kudretine vermiştir...

Binaenaleyh, o zamandan beri eski Osmanlı İmparatorluğu tarihe intikal edip yerine yeni ve millî bir Türkiye Devleti, yine o zamandan beri padişahlık merfû (kaldırılmış) olup yerine Türkiye Büyük Millet Meclisi kaim olmuştur” (Gözübüyük-Kili, 1985: 96).

Padişahlığın “önceye etkili” olarak son bulduğu kararının yanında hilâfet konusunda aynı tutum takınılmamıştır. Kararın devamında Hilâfet, Osmanlı Hanedanının hakkı olarak kabul edilmiş ancak halifenin TBMM tarafından seçileceği hükme bağlanmıştır (Aybay, 1985: 42):

“Hilâfet, Hanedan-ı Âl-i Osman'a ait olup Halifelîğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından, bu hanedanın ilmen ve ahlâken erşet ve eslah olanı intihap olunur. Türkiye Devleti, makam-ı Hilafetin istinatgâhıdır” (Gözübüyük-Kili, 1985: 97).

Egemenliğin önünde herhangi bir engel tanımadan millete ait ve TBMM'nin de milletin tek ve gerçek “mümessili” olduğunu kabul eden ve saltanatı kaldıran Teşkilât-ı Esasiye Kanununun yönetim biçimi olarak açıkça cumhuriyeti işaret ettiği aşikârdır. Bu çerçevede 29 Ekim 1923'te Anayasa'da yapılan değişiklikle de facto olan durum de jure olarak da kayıt altına alınmıştır (Tanör, 2018: 283-284):

“Hâkimiyet, bilâ kaydü şart milletindir. İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devletinin şekl-i hükümeti, Cumhuriyettir” (Madde 1) (Gözübüyük-Kili, 1985: 103).

23 Nisan 1920'de açılan meclisin, egemenliğin halkın elinde olduğu bir toplum kurma hayali konusunda mevcut olan çelişkileri; saltanatın ilgası ve cumhuriyetin ilanı ile bertaraf ettiği görülür. Cumhuriyetin ilanından sonra yetkisiz bir devlet başkanı dışında bir özelliği kalmayan halifelik kurumunun gereksizliği TBMM tarafından seçilen Cumhurbaşkanı karşısında iyice belirginleşmiştir. Halifelik kurumunun gereksizliğine, halifelîğe şeriat yanlıları tarafından beslenen umudun da eklenmesi süreci hızlandırmış ve 3 Mart 1924'te halifelik kaldırılmıştır (TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, 1987: 68).

1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu auctoritas'ı beşerileştirmenin yanında potestas'ı direkt olarak halkın ellerine teslim etmemiştir. Birinci maddede idare usulü halkın bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayandırılırken; ikinci maddede ise icra kuvveti ve halkın mümessili olarak Meclis yetkili kılınmıştır. Yani anayasa teorik olarak hem halk egemenliğini hem de millî egemenliği işaret eder niteliktedir. Uygulamada ise yürürlükte olduğu dönem boyunca halkın aktif bir şekilde katılımının sağlandığı durumlardan ziyade temsilciler vasıtasıyla sisteme kanalize olduğu görülür. Bu çerçevede 1924 anayasası hem teorik hem de uygulamada millî egemenliği ortaya koyacak hususlar içerecek şekilde hazırlanacaktır.

2.3.2.2. 1924 Anayasası

Egemenliğin padişahın tek yanlı iradesinden alınarak beşerileştirildiği 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile padişahın tebaasından cumhuriyetin yurttaşına giden yol da açılmıştır (Aybay, 1985: 42). Olağanüstü bir dönemde egemenlik konusunda yeni bir söylem geliştirerek hazırlanan 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 20 Nisan 1924 tarihinde yerini yeni bir anayasaya bırakmıştır. Yeni anayasa auctoritas konusunda kendinden önceki metne ve anlayışa sadık kalarak bir yenilik getirmez. Yani egemenliğin kaynağı yine beşeri temellerdedir (Tanör, 2018: 290-295): “*Hâkimiyet bilâ kaydû şart Milletindir*” (Madde 3) (Gözübüyük-Kili, 1985: 111).

Potestas konusunda ise yeni anayasa öncekine kıyasla bir farklılık içerir. 1921 metnindeki “*İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir*” ifadesi halkın bizzat aktif olabileceği doğrudan demokrasi uygulamalarına cevaz verir niteliktedir. 1924 metni ise bu hükme yer vermeyerek halkın aktif olacağı bir sistemden temsilcilerin aktif olacağı bir sisteme geçişi ifade eder. Bununla birlikte 1921 metnindeki “*İcra kuvveti ve teşri salâhiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder*” ifadesine yeni bir hüküm eklenerek halkın doğrudan katılımı yerine temsilciler eliyle katılımı zorunlu kılınır (Tanör, 2018: 295-296):

“*Türkiye Büyük Millet Meclisi milletin yegâne ve hakiki mümessili olup Millet namına hakkı hâkimiyeti istimal eder*” (Madde 4) (Gözübüyük-Kili, 1985: 111).

Görüldüğü üzere 1924 Anayasası auctoritas ve potestas'ı halkın iradesine bırakarak teori ve uygulama düzleminde millî egemenliği çağrıştıran bir içerik

üretmiştir. Zira yeni anayasa ile birlikte meclis ve temsil sisteminin önemi artmış ve potestas halkın temsilcileri vasıtasıyla kullanılır hale gelmiştir.

2.3.2.3. 1961 Anayasası

1960 yılında ordu içindeki bazı subayların yönetime el koymasıyla yeni anayasa çalışmaları başlamıştır. 9 Temmuz 1961’de kabul edilen yeni anayasayla 1924 Anayasası ortadan kaldırılmıştır (Gözübüyük, 2004: 141). 1961 Anayasası, 1924 Anayasası gibi auctoritas’ı beşeri bir düzlemde ifade ederek egemenliğin kaynağını millet olarak kabul etmiştir. Bununla birlikte meclisi egemenliği kullanan tek organ olmaktan çıkararak potestas konusunda bir farklılık getirmiştir (TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, 1987: 88):

“Egemenlik kayıtsız şartsız Türk Milletininindir. Millet, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır. Egemenliğin kullanılması, hiçbir suretle belli bir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılmaz. Hiçbir kimse veya organ kaynağını Anayasadan almayan bir Devlet yetkisi kullanamaz” (Madde 4) (Gözübüyük-Kili, 1985: 172).

1924 Anayasası egemenlik hakkının kullanılışı bakımından meclisi tek yetkili organ olarak görmekteydi. 1961 Anayasası ise içerdiği yeni siyasî mekanizmalar ile bu anlayışı ortadan kaldırmış ve bir denge sistemi de olan parlamenter sisteme geçişi sağlamıştır (Özdemir, 1989: 205). Bu çerçevede doğrudan seçimlerdeki genel oy çokluğunun bir ifadesi olan hükümet mekanizması, egemenliğin kullanılışında söz sahibi olabileceği gibi genel oy çokluğunun dışında kalan muhalefet ya da meclis tarafından seçilen Cumhurbaşkanı ya da yeni kurulan Anayasa Mahkemesi de egemenliğin kullanılışında söz sahibi olacaktır. Anayasa Mahkemesinin bu noktadaki işlevi meclisin yaptığı kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemektir (TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, 1987: 88).

1924 Anayasasını oluşturan siyasî aktörler basit ve icraatçı bir devlet yapılanmasına ihtiyaç duydukları için bu yönde bir anayasa oluşturmuşlardır. 1961 Anayasasını oluşturan askerî aktörlerin ise farklı bir tutum sergileyerek kuvvetlerin dağıtıldığı ve birbirini dengelediği, egemenliğin kullanılışı konusunda ise halka aracılık etmek üzere farklı kurumlar inşa edilen bir metin oluşturdukları görülür. Bu çerçevede 1961 Anayasasının “*bölüştürülmüş egemenlik*” anlayışını ortaya koyduğu söylenebilir (Tanör, 1984: 22-23).

“Bölüştürülmüş egemenlik” anlayışının bir ürünü olarak oluşturulan çift meclisli sistemin “*Senato*” kanadı ile kanunların Anayasaya uygunluğunu denetleyen Anayasa Mahkemesinin milli egemenlik ilkesine aykırı bir durum teşkil ettiği düşünülebilir. Senato üyelerinin tamamını halk seçmez. Senatonun 150 üyesi halk tarafından seçilirken 15 üyesi ise Cumhurbaşkanı tarafından atanır. Senatonun içinde halkın iradesi dışında atama yoluyla göreve gelen kişilerin bulunması milli egemenlik ilkesine terstir. Bununla birlikte halkın seçtiği milletvekilleri tarafından yapılan kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyen Anayasa Mahkemesinin varlığı ise milli egemenlik ilkesine aykırı bir durum değildir. Çünkü meclisin kendi varlığının teminatı olan anayasanın sınırları içinde hareket etmesi isteniyorsa meclis çalışmalarının da anayasaya uygunluğunun denetlenmesi görevini yürütecek bir kurumun millî iradeye aykırı olduğu söylenemez (TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, 1987: 88). Kaldı ki bahsi geçen anayasa, referandumla %61,7 (TÜİK, 2020a: <http://rapory.tuik.gov.tr>) oy oranıyla kabul edilmiştir (Gözübüyük, 2004: 140).

2.3.2.4. 1982 Anayasası

Türk Silahlı Kuvvetleri Kenan Evren liderliğinde, toplumun 1970’li yıllarda yaşadığı huzursuzluğun, ekonomik çöküşün, siyasî sistemde yaşanan tıkanıklıkların müsebbibi olarak gördükleri politikacılar ile anayasayı rafa kaldırarak 12 Eylül 1980’de yönetime el koymuştur (Ahmad, 2014: 214). Hazırlanan anayasa taslağının kuvvet komutanlarından oluşan Milli Güvenlik Konseyi (MGK) tarafından kabul edilmesiyle anayasa için referanduma gidilmiştir (Gözler, 2019: 53).

Referanduma gidilen süreçte MGK işi sıkı tutmak istemiş ve anayasaya “*kabul*” için yoğun propaganda faaliyetleri yürütmüştür. Bununla birlikte oy kullanmayanlara para cezası verileceği ve izleyen beş yıl boyunca oy kullanma haklarının yasaklanacağı yönünde telkinler yapılmıştır. Referandum günü sandık başında nöbet tutan askerler huzurunda “*ret*” oyu kullanabilmek için koyu mavi renkli oy pusulasını sandığa atma cesaretini göstermeleri istenmiştir. Halk bu korku atmosferi altında anayasayı reddetmenin bedeli olarak demokrasiye geçiş sürecinin de uzayacağını farkına varmıştır. Böylece 7 Kasım 1982’de %91,4 (TÜİK, 2020a: <http://rapory.tuik.gov.tr>)’lük oy oranıyla hem anayasayı hem de Kenan Evren’in yedi yıl sürecek olan Cumhurbaşkanlığını tescillemiştir (Aydın, Taşkın, 2014: 334).

Egemenlik anlayışı bakımından 1961 Anayasasıyla benzerlik gösteren 1982 Anayasasına göre:

“Egemenlik kayıtsız şartsız Milletindir. Türk Milleti, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır. Egemenliğin kullanılması, hiçbir suretle belli bir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılmaz. Hiçbir kimse veya organ kaynağını Anayasadan almayan bir Devlet yetkisi kullanamaz” (Madde 6) (TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, 1987: 90).

Anayasa, auctoritas’ı millete teslim etmekle birlikte potestas konusunda yürütmeyi daha da güçlendirici mekanizmalar devreye sokmuştur 1961 Anayasasında “görev” olan yürütme yeni anayasada aynı zamanda bir “yetki” haline de getirilmiştir. Böylece yürütme, egemenliği kullanan bir organ olarak belirginleştirilmiştir (TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, 1987: 90). Yeni anayasa ile TBMM’nin çalışma usulleri “rasyonelleştirilmiş parlamentarizm” anlayışı doğrultusunda daha pratik hale getirilmiş ve yürütmenin Cumhurbaşkanı kanadı güçlendirilmiştir. Anayasanın ilk halinde Cumhurbaşkanının meclis tarafından seçileceği karara bağlanmıştır. 2007 yılında yapılan değişiklikle Cumhurbaşkanının halk tarafından seçileceği usulü kabul edilerek Cumhurbaşkanı yürütme yetkisini doğrudan halktan alır hale getirilmiştir. 16 Nisan 2017’de anayasadaki değişiklikler konusunda yapılan referandum ile ise Cumhurbaşkanı yürütmenin tek organı haline getirilmiştir (Gözler, 2019: 57-58).

Özetle, egemenliğin kaynağı Batı’da tarih boyunca farklı salınımlar göstermişken aynı gelişmeleri doğu toplumlarında –çalışmanın konusu itibarıyla söylenecek olursa Türklerde- izlemek pek de mümkün değildir. Öyle ki auctoritas, Batı’da zaman içinde gitgide beşeri bir zeminde ifade bulmaya başlamışken Türklerde dinin etkisi ne İslamiyet’ten önce ne de sonra törpülenememiştir. İslamiyet’ten önce “kut” anlayışı doğrultusunda egemenliğin Gök Tanrı’dan hanedan üyelerine verildiği ve egemen kişinin “töre” hükümleri uyarınca bağlı olduğu ön kabulü hâkimken; İslamiyet’ten sonra Gök Tanrı’nın yerini Allah’ın, törenin yerini ise Kur’an’ın aldığı görülmektedir (Özdemir, 2015: sayfa numarası yok). Bununla birlikte Batı’da egemenliğin kaynağı ve kullanım hakkının beşerileşme süreci, hâkim aktörler ve halk arasındaki arz-talep dengesinin ürünü iken Türklerde süreç, tepeden inme politikaların ürünüdür.

Çalışmanın bu bölümde incelediği anayasaların, iktidar partilerinin seçimler sonucunda ortaya çıkan parlamento kompozisyonuna yüklediği anlamı da şekillendirdiği bir gerçektir. Ancak partilerin bunun dışında sahip oldukları ideolojik

tutumlar da millî irade söylemlerini şekillendirir. Aşağıdaki alt başlıklarda Türkiye’de modernleşme olgusu ile siyaset ve topluma hâkim olan ayrım çizgisi incelenmiş ve Türkiye sağıının bu ayrımla ilişkisi araştırılmıştır.

2.4. TÜRK MODERNLEŞMESİNE KISA BİR BAKIŞ

Milliyetçi-muhafazakâr partilerdeki millî irade söylemi, çalışmada Türkiye’de siyasete hâkim olan ayrım çizgisini açıklama ihtiyacını doğurmuştur. Bu durum ise Türk modernleşmesi hakkında bir bölüme kapı aralamaktadır. Türk modernleşmesinin inceleneceği bu bölüm, çalışmanın ana bağlamından uzaklaşmayacağı gibi merkez-çevre analizindeki tarafların bağlı bulundukları hususları inceleme konusunda önemli referanslar da içermektedir.

Yukarıda egemenlik kavramının gelişim çizgisi takip edilirken verilen Türk modernleşmesi hakkında, farklı yazarlar tarafından farklı bakış açıları getirilmiştir. Berkes, bu süreçte toplumun gelenek ve dinî duygularının ön planda olduğunu iddia ederken Yerasimos ve Cem ise “*tarihsel materyalizm*” bağlamında bir açıklama getirmiştir. Berkes’in çağdaşlaşma dediği bu süreç çoğu zaman geleneklerden kopma yönünde bir uğraşı simgeler. Bu duruma karşılık gelen kavram da Fransızca’daki “*laïcisme*” değil “*secularism*” kavramıdır. Gerçekten de laiklik yalnızca din-devlet işlerinin ayrılmasını ifade ederken sekülerizm daha geniş manada “*kutsallaşmış gelenek boyunduruğundan kurtulma*”yı ifade eder. Bununla birlikte Berkes, çağdaşlaşmayı, “*toplumu dinselleşme hummasından kurtarma işi*” olarak görmektedir. Ancak burada dine ve toplumdaki dinî kurumlara atfedilen önem İslam’ı tek başına çağdaşlaşmanın karşısına dikme emelini taşımaz. Zira Berkes, dinin tek başına böyle bir güce sahip olmadığını düşünür. Ona göre din, özellikle toplumun değişme dönemlerinde eski alışkanlıklarından, geleneklerinden kopmak istemeyenlerin bir sığınağı haline gelmiştir (Berkes, 2012: 18-20).

Berkes’in işaret ettiği husus esasen Osmanlı-Türk toplumuna hâkim olan muhafazakâr hassasiyetler olmakla birlikte aynı zamanda muhafazakârlık ve din arasındaki bağlantıdır. Muhafazakârlar temelde değişime karşı olmamakla birlikte tedrici bir değişime yakın görünerek toplumdaki hiyerarşik yapıların, kurumların ve kültürel değerlerin korunduğu bir formül ile değişimin gerçekleştirilmesini isterler. Dindarlar ise dinî değerlerin hayatın her alanı anlamlandırma hususunda yeterli ve

her zaman diliminde güncel olduğunu savunarak değişimin her türlüsüne karşıdrlar. Bu çerçevede muhafazakârlar ve dindarların buluştuğu nokta “*muhafaza etmek*”tir. Ancak dindarların hassasiyeti din ve onun değerleri üzerine odaklanmışken muhafazakârlık daha çok bir “*üslup*” meselesidir (Mert, 2007: 163-164).

Türk modernleşmesini kavrayabilmenin Osmanlı Devleti’nin geçirdiği evrimi anlamakla mümkün olacağını düşünen Yerasimos ise bunun için Bizans’tan itibaren araştırma yapmaya başlar. Yerasimos, tarihsel materyalizm yöntemi çerçevesinde oluşturduğu eserinde Türk toplumunun Batı’dan ayrılan yönünün kapitalist süreç ve kurumların Batı’yla eş değer bir gelişim göstermemesi olduğunun altını çizmiştir. Esasında bu durum Türkiye’deki azgelişmişliğin de kaynağıdır. Tarihsel materyalizm, toplumları, sahip oldukları üretim araçları çerçevesinde ayırmayı ve bu çerçevede incelemeyi gerektiriyorsa Batı’nın feodal kurumlara sahip olduğu dönemde Türk toplumunun “*prefeodal*” yapıda olduğu sonucuna varmıştır. Batı’nın sanayi devrimi yoluyla kapitalistleştiği 19. yüzyıl başında ise Osmanlı’da feodal evrimin tamamlandığını ifade etmiştir. Görüldüğü üzere tarihî evrim Türk toplumunda her zaman Batı’ya nazaran bir adım geriden gelmektedir (Yerasimos, 1973: 1757-1759).

Cem de Anadolu tarihi bağlamında her ne kadar Yerasimos kadar geriye gitmese de tıpkı onun gibi bir yaklaşım benimseyerek Osmanlı-Türk modernleşmesinin eksik yönlerine dikkat çekmiştir. Kendisi Osmanlı-Türk modernleşmesi okuması yaparken bu durumun kaçınılmaz olarak “*geri kalmışlıkla*” sonuçlandığını ileri sürer. Ona göre sermayenin ihtiyacı olan siyasî ve hukukî düzen kurulmasına, Batı kültürünün topluma aşılarmaya başlanmasına rağmen Türk toplumunun hâlâ geri kalmasının nedeni Batı’ya nazaran toplumda eksik olarak göze çarpan “*maddiyatçılık*” ve “*ferdiyetçilik*”tir. Gerçekten de Türk toplumunda eksikliği hissedilen bu özellikler özel mülkiyetin Batı’daki gelişim çizgisinin en önemli yardımcıları olmuştur (Cem, 1974: 337).

Modern devletin ilk bölümde anlatılan Batı’daki serüveninin birebir aynısını Türk toplumunda izlemek mümkün değildir. Zira bir doğu toplumu olarak Türk toplumunun modernleşme hikâyesi, bozulan Osmanlı düzeninin yeniden tesisi için uygulanması gereken “*acil siyasî reçete*” görünümündedir. Bu hikâyede toplumun alışkanlıkları, örf ve adetleri ile mevcut iktidar zümrelerinin çıkarları önemli etkenlerdir (Mert, 2007: 8). Yerasimos azgelişmişlikle sonuçlanan bu süreci, Türk toplumunun sahip olduğu iç dinamizm ve toplumun sosyo-ekonomik sistemle

etkileşiminin bir sonucu olarak değerlendirir. Toplumun iç dinamizmi bu noktada topyekûn bir dönüşümü ya da başka bir ifadeyle daha ileri bir üretim tarzına geçişi engelleyen kurumlar kültürünün merkezidir. Bu engelleme, kendisini, üretim araçlarına sahip sınıflar ile artık değeri kendi eline geçirmeye çalışan bürokrasi arasındaki çatışmalarda gösterdiği gibi sistemin ilerlemesini amaç edinen ilerici güçler ile varlıklarını borçlu oldukları düzenin korunmasını savunan tutucular arasındaki çatışmalarda da gösterir (Yerasimos, 1973: 1754-1755).

İlk bölümde verilen kısa Avrupa siyasî tarihi nazara alınırsa ulus devletleşme aşaması feodal kurumlarla çatışma içine giren monarkların başlattığı bir süreç görünümündedir. İlerleyen dönemde burjuva sınıfının yönlendirmesi altındaki bu süreci Osmanlı'daki çağdaşlaşma serüveninden ayıran husus budur. Osmanlı'da feodal kurumlar bulunmadığı gibi bir burjuva sınıfı da yoktur (Berkes, 2012: 24). Bununla birlikte Batılı güçlerin sömürdükleri feodalite benzeri bir ekonomi dönemi yaşayan ülkelerde çıkarlarına uygun düşecek bir “aracı” zümre oluşturma çabası Osmanlı'da cılız bir burjuvaziyi de doğurmuştur. Osmanlı toplumunda az gelişmiş burjuvazi Batı'daki rol modelleri gibi çok kazanıp üretkenliği sağlayarak siyasî ve ekonomik bir güç olmak yerine yalnızca Batılı güçlerin çıkarlarına aracı olmuşlardır. Burjuvazi Batı'da feodal üretim ilişkilerinin ötesinde bir dünya görüşüne sahip olduğundan devamlı daha fazlasını kazanma hırsı mevcut düzene karşı ihtilalci bir tavır takınmasına neden olmuştur. Osmanlı toplumunda ise süreç böyle işlememiş ve cılız da olsa varlık gösteren burjuvazi ayanlarla çatışma içine girmemiştir. Yani Osmanlı'da az gelişmiş burjuvazi Batı'daki gibi düzen değiştiren bir misyonla hareket etmez; bunun yerine mevcut düzenin müttefiki konumunu işgal ederek düzenin devamlılığını sağlamıştır (Cem, 1974: 358).

Osmanlı-Türk modernleşme hikâyesi Batıya benzemek, Batı medeniyetinin refah seviyesine ulaşmak üzerine bina edilirken bunun yolu da Batı'nın geçirdiği dönüşümleri aynen tekrarlamak olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede Tanzimat'tan itibaren yerli bir burjuva sınıfı yaratmak temel amaç olmuştur. Batılılaşma hikâyesi yeni Türk devletini kuran cumhuriyet kadrolarını daha keskin reformlara itmiştir. Toplumun gelenek ve din konusunda takındığı katı tutuma rağmen topyekûn batılılaşma hevesi içinde olan kadro otoriter bir yenilikçi üslup benimsemiştir. Dönemin koşulları göz önüne alındığında batılılaşma mevzusunun demokratik yollardan gerçekleşemeyeceği kabul edilse bile gelenek ve dinin hayatında büyük

önem taşıdığı topluma batılı kavram ve sembolleri kabul ettirmek de çok zor bir iştir (Mert, 2007: 9).

Osmanlı-Türk modernleşmesinin temel amacı bir zenginler sınıfı yaratmak olduğuna göre birileri zenginleşirken bunun karşısında halk da fakirleşecektir. İşte bu noktada halk, kendi yoksulluğunun nedeni olarak Batılılaşmanın ekonomik aktörlerini değil Batılı hukuk ve kültür anlayışını görmüştür. Bunun yanında Batılı sembollerin taşıyıcısı konumundaki bürokrasi ise halkın gözünde önemli bir düşmandır. Halkın Batılı sembollerin taşıyıcısı konumundaki zümrelere olan nefreti eşraf tarafından da desteklenmiştir. Bu noktada eşraf, halkın gerçek sömürü mekanizmasını fark etmesini engelleyerek var olan yoksulluğu geleneklerden ve dinden uzaklaşmaya bağlamıştır. Burjuvazinin az da olsa gelişme gösterdiği dönemlerde de aynı durum geçerli olmuş ve bu sefer de burjuvazi halkın manevi kodları üzerinden söylemler geliştirerek sömürü mekanizmasını gizlemiştir (Cem, 1974: 366).

Görüldüğü üzere Osmanlı-Türk modernleşmesi Batının ekonomik refah düzeyiyle ilgili olduğu kadar siyasî, hukukî ve kültürel gelişmişliğiyle de ilgilidir. Bu çerçevede Osmanlı-Türk modernleşme sürecini Yerasimos ve Cem gibi salt ekonomik ölçülerle ele almak ne kadar yanlışsa süreci Berkes gibi yalnızca gelenek ve din çerçevesinde okumak da o denli yanlıştır. Bahsi geçen modernleşme süreci bütün bunların birbirini etkilediği bir zincirdir. Batının geçirdiği dönüşümleri hayatın olağan akışı içinde geçirememiş bir topluma bu dönüşümleri sunî bir yolla aşılama çalışmak ortaya aksak bir yapı çıkarmıştır. Bu durum Batı gibi olmaya çalışan ama Batının özgül kurumlarına sahip olmayan toplumda birçok tartışmanın Batı'daki içeriğinden farklı olmasına neden olmuştur. Bu çerçevede toplumdaki ayrım çizgisi de Batı'daki gibi sınıf temelli değil özellikle modernleşmeye bakış açıları temelinde anlam kazanmıştır.

2.5. TÜRKİYE SİYASETİ VE AYRIM ÇABASI

Türkiye'de siyaset ve topluma hâkim olan ayrımın esas unsuru konusunda farklı yazarlar farklı fikirler üretmişlerdir. Mardin (Mardin, 1990: 30) Türkiye'de toplum ve siyaseti “*Merkez-Çevre*” şeklinde açıklarken, Kongar (Kongar, 2006: 131) “*Devletçi Seçkinciler-Gelenekçi Liberaller*”, Küçükömer (Küçükömer, 2007: 8-9)

ise “İslamcı Doğucu Cephe-Batıcı Laik Cephe” şeklinde ayrımlar öngörmüşlerdir. Özbudun, Kongar ve Küçükömer’in tezlerinin aynı mantıktan beslendiğini, ikisinin aslında merkez-çevre değil de farklı kavramlarla aynı sonuca vardıklarını ifade etmiştir. Bu tezlerde devletçi-seçkinci ya da batıcı-laik cephe kavramlarıyla, Mardin’in merkeziyle aynı olarak Osmanlı-Türk siyaset sahnesindeki modernleşme yanlısı asker-sivil devletçi elitler kastedilir. Merkezin hassasiyet duyduğu noktalar temel olarak milliyetçilik, laiklik, merkezîyetçilik ve vesayetçi reform anlayışıdır. Gelenekçi-liberaller ya da İslamcı-doğucu cepheyle ise Mardin’in çevre kavramıyla aynı olarak devletçi elitlerin dışında İslami hassasiyetlere sahip ve devletin günlük yaşama müdahalesinden rahatsız olan bir kitle ifade edilmek istenir (Özbudun, 2007: <https://www.dunyabulteni.net>).

Toplumu merkez ve çevre arasındaki ilişkiler bütünü olarak yorumlama fikri Edward Shils’e aittir. Shils, toplumu yönetenin merkezin içinde yer alan semboller, değerler ve inançlar olduğunu savunur. Ancak bu ilkeler kendiliğinden oluşmaz. Merkezin içindeki bu ilkeler merkezin en üstünde bulunan elitler tarafından belirlenmiştir. Siyasî elitler, ortak değerler ve kültürel kodlar icat ederek bunların çevreye aktarılması için çaba sarf etmişlerdir. Modern devletin bir kurum olarak varlığını kabul ettirmesi bu süreci hiç olmadığı kadar yaygınlaştırmıştır. Ekonominin küreselleşmesi kadar siyasetin de küreselleşmesi, eğitim oranlarının yükselmesi ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması siyasî elitlerin ürettikleri değerlere rıza göstermenin topluma üyelik şartı sayılmasını kolaylaştırmıştır (Çınar, 2009: 497-500).

Shils’in merkez-çevre analizinin Türkiye yorumunu yapan Şerif Mardin ise Osmanlı’da zaten var olan merkez-çevre geriliminin Cumhuriyet kadroları tarafından merkez lehine daha da derinleştirildiğini ifade eder. Osmanlı’da merkez, 1880’li yıllara kadar çevreyle iletişimin güçlüğü nedeniyle içinde barındırdığı değerleri çevreye benimsetme yolunda bir çabaya girmemiş yalnızca çevreyle bağ kurma noktasında İslam’ı kullanmıştır. Ancak 19. yüzyılda örneğin telgraf tellerinin taşrayı sarması gibi gelişmeler sayesinde merkezin çevreyle iletişim olanakları ve dolayısıyla etki kanalları açılmıştır. Bu mirası sahiplenen Cumhuriyet kadroları ise yasalar yoluyla çevreye müdahale imkânına kavuşurken laiklik politikalarıyla da gerilimi arttırmıştır (Mardin, 1990: 51-53).

Türkiye’de toplumu merkez-çevre analizi çerçevesinde yorumlamak siyaset sürecini de merkeze talip olmak gibi bir zemine indirger. Böylece çevre, demokratik

yollarla iktidara gelerek merkeze ve dolayısıyla topluma hâkim olmak, kendi değerlerini merkezin değerleri haline getirerek merkezleşme derdindedir. Bu anlamda Kemalist/laik merkez, kıt eğitim olanakları ve az gelişmiş ekonominin getirisi olarak halkın kendi başına karar alma yetisinin henüz gelişmediğini öne sürerek vesayetçi bir yönetim tarzı benimser. Bunun karşısında çevre ise kendisini milliyetçilik şemsiyesi altında tanımlarken İslam'ın temel değerlerinin merkeze empoze edilmesini savunarak laiklik politikalarını eleştirir. İkinci yaklaşım merkezin topluma yabancılaştığını öne süren sağ gelenek tarafından sahiplenilmiştir (Çınar, 2009: 497-501).

Çok partili siyasî hayata geçilmesiyle birlikte çevrenin sesi olma iddiasına sahip, demokrasinin işlerliğini sağlayabilecek siyasî partiler kurulmuştur. Yeni kurulan siyasî partiler, seçmen önünde seçilebilmek uğruna yarıya tabi tutulacağından partiler temel olarak vaat ve söylem üretmeye odaklanmıştır. Partilerin yerel unsurlarla iletişimi bu bölgeleri elde etmek ve kaybetmemek üzerine odaklandığından iktidara gelindiğinde bu kesimleri hoşnut etmeye yönelik politikalar uygulanmıştır. Sonuç olarak süreç, salt “*seçme-seçilme mekanizmasına*” dönüşmüştür (Mahcupyan, 1996: 1245). Demokrat Parti (DP) ve ardılı sağ partilerin millî irade söylemi bu çerçevede değerlendirilmelidir. İktidara gelen çevrenin öncüleri sıklıkla millî irade kavramını kullanarak devletin asıl sahibini hatırlatmaya ve tabanını bu görüş ışığında güncellemeye gayret etmişlerdir.

2.6. SAĞ VE SOL ÜZERİNE

İnsanlar arasındaki karşılıklı etkileşimler, çatışmalar kaçınılmaz olarak düşüncelerin zıddını da oluşturmuştur. Siyaset sahnesinde de aynı durum “*sağ*” ve “*sol*” eksenli anlayışta kendisini gösterir. Sağ ve sol iki asırdan fazla süredir siyasî fikirler ve eylemler arasındaki fay hattının iki karşıt yanını simgeler. Aynı zamanda hassasiyetleri itibarıyla birbirlerini ötekileştiren, birbirlerini dışlayıcı anlayışlardır (Bobbio, 1999: 47). Kökenleri Fransız Devrimi'ne kadar uzanan ayrımın siyaset literatürüne girmesi bilinçli bir hareketin ürünü değildir. İlk olarak Fransız Devrimi sürecinde parlamentonun sağında statükocuların, solunda ise değişimden yana olan radikallerin oturması vesilesiyle ortaya çıkan ayrım, yıllar içinde kanıksanmıştır (Fedayi, 2019: 3, Bora, 2016: 12).

Fransız Devrimi pratiğinin dışında sağ ve solun mahiyeti konusu açıklanmaya muhtaçtır. Bobbio'ya göre eşitlik, sağ ve solu ayırt etmenin yegâne ilkesiyken; özgürlük ise iki kanadın aşırılarını ayırt etmenin yegâne ilkesidir. Bu anlamda Bobbio, siyasî spektrumu aşırı sol; merkez sol; merkez sağ; aşırı sağ şeklinde formüle eder (Bobbio, 1999: 124). Bünyelerinde ideolojik esneklik bulunmayan “aşırı” akımlar sağ veya sol taraftaki uçlarda konumlandırılırlar. Örneğin sağ bakımından radikal milliyetçi, dinci akımlar sağın en ucunda yer alırlar. Bu noktada merkezin işleviye aşırı sayılabilecek bu akımları ehlileştirme yoluyla kendisini yeniden üretmektir. Özellikle Türkiye bağlamında merkez sağ dendiği zaman İslamcı-milliyetçi-muhafazakâr unsurların bir karışımı akla gelecektir (Bora, 2016: 23).

Sağ, geçmişin ürünü olan düzen anlayışını savunması, bu anlayışı ilahî bir zeminde meşrulaştırması yönünden soldan ayrılır. Bununla birlikte sağ, eşitlik ve özgürlük anlayışını, muhafaza etme amacıyla olduğu düzen veya arzu duyduğu düzenin tesis edilmesi yolunda araç olarak kullanır (Taşkın, 2009: 451-452). Solcu, özgürlük anlayışının içkin olduğu bir eşitlik anlayışını öne çıkaran, insanın doğası hakkında olumlu görüşlere sahip ve dünyayı akıl ve bilinç yoluyla değiştirmenin mümkün olduğunu savunur. Sağcı ise insanın doğuştan eşit olmadığı düşüncesine sarıldığı için insan doğası konusunda karamsardır. Eşitlik yerine hiyerarşiyi, hak kavramı yerine sorumlulukları öne çıkarır ve dolayısıyla mevcut düzenin savunuculuğunu yapar. Bununla birlikte insanları mobilize etmek için milliyetçiliği kullanır (Demirel, 2009: 414).

Batı Avrupa'nın son iki yüz yılda geçirdiği dönüşüm esasında sivil toplumun genişlemesinin ürünüdür. Bu evrede toplumda yeni sınıflar ve bu sınıfların savunuculuğunu yapan siyasî spektrumun sağında veya solunda olan siyasî partiler türemiştir. Aynı zaman evresinde Osmanlı toplumu ise devletçi geleneğin etkisi altında kalmış ve bu mirası Genç Cumhuriyet'e de bırakmıştır. Bu miras Türkiye'de sağ ve solun Batı'dakinden farklı içeriklere sahip olmasına neden olmuştur (Mahcupyan, 1996: 1244).

Cemil Meriç etimolojik olarak solun olumsuz, sağın ise olumlu yargılar içerdiğini belirtir:

“Sol, Latince meş’um, eski Almancada eğri demek... Cehenneme inen merdiven hep sola bükülür. Sağ, kibar ve imtiyazlı; Rabbin sevgili kulları sağında oturacaklar, diyor Tevrat” (Meriç, 2012: 79-80).

Türkçede ise sağın esenlik anlamı vardır. Bununla birlikte Kur'an'da “*Ahirette amel defterinin sağ elden verileceği*” söylemi ile Peygamberin sağ elle yemek yediği rivayetinin yemek yerken sağ eli kullanmayı sünnet haline getirmesi, sağa İslam bağlamında olumlu referanslar vermektedir (Mustafa Tekin, Din ve Sağcılık, 2009'dan aktaran Bora, 2016: 11).

2.7. SİYASÎ SPEKTRUMUN SAĞI: TÜRKİYE'DE SAĞ

Türkiye sağının muhteviyatını kavrayabilmek için Osmanlı'dan miras kalan toplum yapısına değinmek gerekir. Ataerkil Osmanlı toplumunda merkezin sahibi olan kapıkulu sistemi ve İslam'ın bizzat kendisi, Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte devinime uğramıştır. Yeni toplumsal düzende merkezin sahibi olan “*bürokratik elitler*”in bu hususta temel dayanakları laiklik ve milliyetçilik olmuştur. Her ne kadar Cumhuriyet'in kurulmasıyla siyaset belirleyicisi olan yeni kurumlar ortaya çıkmış ise de yönetim biçiminin özünde herhangi bir farklılık olmamış ve devletçi zihniyet devam etmiştir. Bu zihniyete göre toplumda siyaset belirleyicisi olarak görevde olanlar, toplumun kalan kısmı için neyin doğru neyin yanlış olduğuna kanaat getirebilme kudretine sahiptir (Mahçupyan, 1996: 1244).

Kemalist/laik merkez, çevrenin nesiller boyu süregelen yerel, dinî ve etnik yapısını görmezden gelerek bunları geçmişin gereksiz kalıntıları olarak görmüştür. Merkeze göre çevre, eğitim ve ekonomik yapının ürünü olarak geri kalmıştır. Bu durum da merkezin çevreye olan yaklaşımını kanunlar yoluyla tepeden inme bir anlayış doğrultusunda onu modernleştirmek olarak belirlemiştir. Bu noktada merkezin üzerinde önemle durduğu bir başka husus ulusal kimlik simgelerinin yaratılması olmuştur. Böylece çevre de kendisini milliyetçilik şemsiyesi altında tanımlarken merkezin görmezden gelerek baskılama yolunu seçtiği dinî hassasiyetlerinin merkeze empoze edilmesini savunarak laiklik politikalarını eleştirmiştir. Özellikle DP'nin iktidara gelerek çevrenin yaşam tarzı, değerleri ve dinî hassasiyetlerini savunması bu çerçevede değerlendirilmelidir (Mardin, 1990: 52-58). Ancak çevrenin tutunduğu milliyetçilik salt Türkçü unsurlar nispetinde bir hassasiyet zemini değildir. Burada milliyetçilik aynı zamanda geleneği ve geçmişi sahiplenen

bir muhafazakârlık ile din ve iktisadi söylemleri de içine alan bir şemsiyedir (Mahcupyan, 1996: 1246).

Türkiye’de bireyin kendisini tanımlama aracı olarak sağ kavramının en belirgin şekliyle ortaya çıkması Ecevit’in “*Ortanın Solu*” söylemiyle olmuştur. Demirel’e göre o tarihe kadar Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)’nin karşısında bulunan kendisi ve kendisi gibiler, -Ecevit’in söylemiyle birlikte CHP kendisini sol olarak tanımladığına göre- artık sağ olacaktır:

“Bakınız, aslında tek partinin bulunduğu dönemde sağ ve sol diye bir şey yoktu. Çok partiye geçildikten sonra, 1965’e kadar, Türkiye’de Halk Partisi ve bir de karşısı var. Binaenaleyh sol lafı 1965’te çıkmıştır. CHP aslında 1965’e kadar sol bir parti midir? 1965 seçimlerinde bu söz ortaya atıldığı vakit, gayet tabii ki ‘CHP solsa, onun karşısı olan bizler de sağız’ demek durumunda kalmışızdır” (Göktaş, Çakır, 1991: 17).

Tanıl Bora da aynı olguyu bir muğlaklık durumu olarak açıklar. Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti’nin 1933/34 ders yılı için düzenlediği tarih ders kitabında TBMM’deki siyasî grupların oturma düzeni yukarıda ifade edilen Fransız Devrimi sürecindeki Fransız Meclisi’ne benzer şekilde görselleştirilmiştir. Sağın en ucunda İslamcı muhafazakârlar, sağın merkezinde muhafazakârlar, sol merkezde demokratlar yani Mustafa Kemal’in düşüncelerini benimseyip millet hâkimiyetini savunanlar, sol uçta ise komünizm etkisi altında olanlar bulunmaktadır. Burada açıkça ifade etmemiş olsalar da Kemalist/laik merkezin kendisini solda konumlandığı görülmektedir. Bu muğlaklığın bir devamı olarak Adnan Menderes’in DP’nin kuruluşu esnasında siyasî konumunun ne olacağı yönündeki soruya verdiği yanıt da örnek olarak verilebilir. Menderes’e göre “*DP, CHP’nin iki parmak daha solunda*” konumlanacaktır (Bora, 2016: 12-13).

Siyasetin özellikle merkez ve çevre arasındaki mücadelelerin ürünü olduğu Türkiye’de partiler arasındaki asıl ayrışma da bu noktalara besledikleri duyarlılık ölçüsünde gerçekleşmiştir. Başka bir ifadeyle Türkiye’de Cumhuriyet kadrolarının “*otoriter-modernleşmeci kurumsallaşma yaklaşımı*” sağ-sol ayrımını büyük oranda etkilemiştir. Bürokratik seçkinlerin muasır medeniyet seviyesine ulaşma hayali ağır bir kültür değişimini içerdiğinden sağ-sol ayrımı da bu değişime karşı takınılan tutum nispetinde şekillenmiştir (Taşkın, 2009: 452-453). Bu çerçevede Türkiye’de sol, laiklik eksenli kültürel değişimi vazgeçilmez teması addederken sağ ise ekonomik, dinî ve gelenekçi unsurları değişmez temaları kabul etmiştir. Çok partili siyasî hayatın sadece birkaç döneminde yukarıdaki tanıma uygun sol eğilimli partilerin

iktidar olduğu hesaba katılırsa Türkiye’de sağın toplumu ve siyaseti belirleme gücü kolaylıkla anlaşılabilir (Çınar, 2009: 516).

Türk sağı, bir örnek kitle ve düşüncelerin yoğunlaştığı bir kategori değildir. En genel şekliyle milliyetçi ve muhafazakâr özellikler taşıyan Türk sağı, farklı eklemlenmeler yoluyla çeşitlenmiştir (Beriş, 2005: 391). Bu durum, Tanıl Bora’nın milliyetçilik, muhafazakârlık ve İslamcılığı sağıın birbirine dönüşebilen maddenin hâllerine benzetmesine eş değerdir. Bora, milliyetçiliği, imge yaratma ve dil bilgisi oluşturma; muhafazakârlığı, gelenek ve etik ilkelere atıfta bulunmanın da ötesinde bir duruş/duyuş hâli, İslamcılığı ise milliyetçiliğe benzer şekilde imge, ritüel ve dil bilgisi kaynağı olarak betimler (Bora, 2018: 7-11). Burada dikkat edilmesi gereken husus Türkiye’de sağıın hiçbir zaman bunlardan yalnızca birine denk gelmemesidir. Bir sağ parti, bu üç halden birisine ağırlık verse dahi sağ taban oylarına oynamak için diğer ikisi açısından da bir söylem geliştirme zorunluluğu altına girmiştir. Dolayısıyla Türkiye’de sağdan bahsedilecekse bunun milliyetçi-muhafazakâr ve İslamcı bir zeminde ifade bulduğu kabul edilmelidir (Taşkın, 2009: 458).

Türkiye’de sağ partiler yukarıda sayılan üç unsuru kapsayıcılıkları ölçüsünde siyasî spektrumun merkezinde ya da uçlarında yer almışlardır. Bu çerçevede merkez sağıın tabanıyla kurduğu karmaşık çıkar ilişkisi onu kapsamlı bir ideolojiyi benimsemekten alıkoymuştur. İslamcılık ve milliyetçilik söylemlerini daima güncel tutan merkez sağ bu iki anlayışın kendi başlarına hareket edip tabandan oy eksiltmesinin önünü tıkamak için çaba sarf etmiştir. Böylece temel söylemini millî irade eksenli İslamcı ve milliyetçi motiflerle oluşturan merkez sağ, parti kadrolarında bu iki görüşe yer vermeyi genel politika haline getirmiştir. Örneğin Menderes, Demirel, Özal ve Erdoğan, gerek söylem gerekse de parti kadroları ölçüsünde İslamcı ve milliyetçi unsurları göz ardı etmemişlerdir (Taşkın, 2009: 459).

Türkiye’de milliyetçi-muhafazakâr çizgiye bir kuram dâhilinde bakabilme “*Türk-İslam Sentezi*” düşünürleri sayesinde olmuştur. Sentez, her ne kadar Osmanlı Devleti’nin son döneminde ortaya çıkmış olsa da yeni Türk devletinin İslam’ı kamu alanından dışlama tavrı nedeniyle gözden düşmüştür. DP’nin iktidara gelerek Kemalist/laik merkeze nazaran çevre unsurlarının dinî hassasiyetlerini önceleyen bir tavır takınması Türk-İslam Sentezinin yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Sentez, sağcı aydınların yönlendirdiği bir hareket olarak 1962 yılında “*Aydınlar Kulübü*” ile siyasa sahnesine yeniden adım atmıştır. Temelde milliyetçi-muhafazakâr olan bu aydınların esas amacı Türkçü ve İslamcı unsurları bir kuram dâhilinde

sentezlemektir. Oluşum, 1970’de “*Aydınlar Ocağı*”nın kurulmasıyla önemli gelişme kaydetmiştir. Milliyetçi-muhafazakârların millî irade söylemi yoluyla seçkinci Kemalist/laik merkezin karşısında kendisini “*milletin gerçek temsilcileri*” olarak sunmaları Aydınlar Ocağı’nın fikrî altyapısıyla uyumludur. Türkçü ve Müslüman unsurları sentezleme çabası içindeki Ocağın önemli bir amacı topluma yabancılaşmış Kemalist/laik merkezin karşısına çıkabilecek “*Müslüman Türk’ü inşa etmektir*” (Mert, 2007: 78-79).

Süleyman Demirel’in, kendisini nasıl tanımladığı sorusuna cevaben söyledikleri tam da milliyetçi-muhafazakâr çizginin eğilimlerini yansıtır:

“... Biz oldum olası, yani Demokrat Parti sonrasında Adalet Partisi olarak ve bugün Doğru Yol Partisi olarak bir çizgi çizdik, geliyoruz. Bu çizginin ana hatları şudur: Biz Türkiye’nin bölünmez bütünlüğüne bağlı, millî irade üstünlüğünü, hukuk üstünlüğünü savunan, milliyetçi, muhafazakâr, çağdaş, kalkınmacı, refahçı, yenilikçi bir görünümü kendimize yakıştırırız...” (Göktaş, Çakır, 1991: 15).

Demirel’in yukarıdaki cümlelerinde milliyetçilik ve muhafazakârlık net bir biçimde ifade bulurken İslamcılık yer bulamamıştır. Bu durum şüphesiz partiyi köktenci unsurlardan ayırt etmenin yolu olarak görülmüştür. Bununla birlikte Türk sağının milliyetçi-muhafazakâr versiyonu belli oranda İslamcı ve belli oranda laiktir. Aynı konuşmanın başka bir bölümünde Demirel de bunu vurgular:

“... Biz aslında Türkiye’de laisizmi dinsizlik olarak tanıyan zihniyetin karşısında olmuşuzdur. Din ve vicdan hürriyetini savunurken “herkes göğsünü gere gere ‘ben Müslümanım’ diyebilsin,” demişizdir ve Müslümanlığın çeşitli mezheplerine, tarikatlarına karşı fevkalade toleranslıyız” (Göktaş, Çakır, 1991: 16).

Turgut Özal da “*Partimiz Milliyetçi-Muhafazakârdır. Liberalizm bir ekonomik sistemdir. Bizde de öyle bir grup yoktur*” diyerek partisinin milliyetçi muhafazakâr çizgisini belirtmiştir. AK Parti ise İslam’ı muhafazakâr içeriklerle süsleyerek yeniden tanımlamış ve milliyetçi-muhafazakâr sağa yeni bir form sunmuştur. Kemalist modernleşme, Türkiye’de merkez sağ kadrolar ve partiler için belirleyici bir unsurdur. Öyle ki Türkiye’de sağ liderler; laik, Batıcı bürokratik seçkinlerden çok da farklı değildir. Ancak Özal ile birlikte bu zincir kırılmış ve Müslümanlık, merkez sağ liderlerinde ayırt edici bir özellik olmuştur (Taşkın, 2009: 468-470).

Türk sağına kendine özgü nitelik katan önemli bir husus olarak “*yerlilik söylemi*”ni de anmak gerekir. Buna göre Osmanlı Devletinde geleneksel iktidar odakları, modernleşme uygulamalarını gâvur adetleri olarak görürken toplum

desteğini sağlamanın yolu olarak da muhafazakâr hassasiyetler üzerinden bir söylem geliştirmiştir. Bu durum, milliyetçi-muhafazakâr çizginin Kemalist/laik merkezin topluma yabancılaşmış Batılılaşma politikalarına karşı geliştirdiği yerlilik söylemiyle eşdeğerdir. Ancak Osmanlı'daki tepki topyekûn 'yeni' olana karşı iken Cumhuriyetin milliyetçi-muhafazakâr çizgisinde tepki 'yabancı' olanadır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'de sol, merkez-çevre geriliminde merkezin tarafında görünmektedir. Çevrenin buradaki anlayışına göre Türkiye'de sol, hem Kemalist/laik merkezin kültürel devrimlerinin takipçisi olmasıyla hem de sola hâkim olan evrensel değerleri savunmasıyla halka yabancıdır. Sağ ise solun seçkinci tavrının karşısında halkın adamlarının öncülüğünde çevrenin değerlerini savunmasıyla kendine has bir "*yerlilik edebiyatı*" geliştirmiştir. Milliyetçi-muhafazakâr partiler solun topluma yabancılaşmış Batılılaşma uygulama ve kurumlarına karşı yerlilik söylemiyle çevrenin değerlerini iktidara taşıma amacını gütmektedir (Mert, 2007: 176-182).

Kemalist/laik merkezin tepeden inmece bir anlayışla toplum üzerinde ağır seküler ve kültürel modernleşme politikalarına başvurusu milliyetçi-muhafazakâr partilerde bir tür rövanş eğiliminin yerleşmesine neden olmuştur. Bu duruma verilecek en iyi örnekler şüphesiz ezanın Türkçe okutulması ve Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi olacaktır. Özellikle 1934 yılında Ayasofya'nın camiden müze statüsüne dönüştürülmesi Kemalist/laik merkezin seküler modernleşme politikalarını uygularken bu mekânın gücünü kullanma hevesini de temsil eder. Müzeye dönüştürülmeden önce 1928 yılında Türkçe hutbe ve 1932 yılında da Türkçe ezan okutulan ilk dinî mekânın Ayasofya olması bu duruma kaynaklık edebilir. (Özemekçi, 2016: 283-286). Milliyetçi-muhafazakâr partilerin serpilip geliştiği çok partili dönemle birlikte ise Ayasofya'nın yeni statüsüne yapılan atıflar artmış ve milliyetçi-muhafazakâr kanadın anlam haritasının önemli metrekarelerinden biri olmuştur.

Özetle, Türkiye'de sağ-sol kutuplaşması, merkez-çevre analizindeki tarafların hassasiyetleri ölçüsünde serpilip gelişmiştir. Merkezin halka karşı takındığı güvensiz tutum karşısında çevre daha fazla halkla bütünleşmiş görünmektedir. Bu anlamda Türkiye'de sol, Kemalist/laik merkezin seçkinci tavrına tekabül ederken; sağ ise bunun karşısında çevrenin savunucusu olarak halktan yana tavır sergilemiştir. Çevrenin hassasiyetlerini dile getirmenin partiler nispetinde ifade bularak sağ partilerde temel vizyon haline gelmesi ise çok partili yaşama geçilmesiyle birlikte gerçekleşmiştir. Bu noktada milliyetçi-muhafazakâr partiler millî irade söylemiyle

her cihette bu vizyonu sahiplenme ve halkın partisi oldukları yönünde bir imaj çizme çabasına girmişlerdir. Üçüncü bölümde çalışmanın milliyetçi-muhafazakâr partiler arasından seçtiği DP-AP-ANAP-AK Parti'nin millî irade söylemi detaylandırılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİR FETİŞ MESELESİ: MİLLİYETÇİ-MUHAFAZAKÂR PARTİLERDE MİLLÎ İRADE SÖYLEMİ

Türkiye’de Batılılaşma süreci Osmanlı deneyiminin de etkisiyle modernleşme ve ulus-devlet olguları etrafında şekillenmiştir. “*Millî irade*” tam da bu noktada modernleşme ve ulus-devlet olgularını ulaşılabilir kılan bir kavram olarak belirmiştir. Millî iradenin bu süreci sırtlama kabiliyeti onun soyut ve toplumun ortak değerlerine atıf yapan bir kavram olması nedeniyledir (Kahraman, 2007: 134). Öyle ki tek parti döneminde toplum yararının kendi doğruları olduğunu kabul ettirme amacı içindeki yönetim bu kavrama sarıldığı gibi çok partili dönemle birlikte DP gibi çoğunluğa sahip partilerin de aynı kavram üzerinden söylem üretmeye çalıştığı görülür. Bu çerçevede değişmeyen tek şey meclisin durumudur. Meclis, Türkiye özelinde “*bir millî irade bulucusudur*” (Mardin, 2008: 299).

Millî irade, DP popülist söyleminin, ardılı sağ çizgiye hediye ettiği önemli bir husustur. Millî irade söylemiyle seçmen çoğunluğunun genel seçimlerde ortaya koyduğu siyasi tercihin diğer siyasi ilkeler karşısında mutlak üstünlüğü ifade edilir. Bu üstünlük esasen Tek Parti geçmişinin ağır yükü altında ezilmek istenen CHP’nin bürokratik seçkinin tavrını hatırd tutma ve buna karşı bir cephe oluşturma amacını taşır. Yapılan “*millî*” vurgusu CHP ve bürokratik eliti dışlayıcı bir tavrın ürünüdür (Bora, Canefe, 2008: 643-644). Gerçekten de CHP, şartların gerektirmesi sonucu zorla da olsa halkla bütünleşmeye çalışırken devleti önceleyen tavrını terk edememiştir. Bu noktada “*halk için halka rağmen*” düsturu CHP’yi “*akademik ve siyasî romantizmin izlerini taşıyan*” reformlara itmiştir. DP ise CHP’nin bu halktan uzak tavrına karşı çıkarak devletin millet sayesinde var olduğunu savunmuş ve birey haklarını önceleyen bir söylem geliştirmiştir (Karpas, 2010: 493).

DP’den bu yana serpilip gelişen çevre unsurlarının talep ve eğilimlerini temsil eden sağ partiler, merkezin siyasî elitleri karşısında meşruiyetlerini sağlamak için kitle desteğine muhtaç olmuşlardır (Bora, 2009: 504). Bu desteğin devamlılığının sağlanması ve rızanın yeniden üretilmesi için millî irade söylemi temel önem arz etmektedir. Çalışmanın bu bölümde inceleyeceği millî irade söylemi parti programları, politikaları ve liderlerin söylemleri bazında değerlendirilmiştir.

Çalışmanın bu noktada parti liderlerinin söylemlerine önem atfetmesinin nedeni -Türkiye'nin çok partili yaşama geçmesine, yeni partiler ve siyasî aktörler sahneye çıkmasına rağmen- ülkede siyasetin hâlâ önderler tarafından yönlendirilen bir süreç olmasıdır. Öyle ki partiler başlarda halka belli bir program ve fikrî altyapı sunarak yeni gibi görünse de sürecin devamında parti liderinin yönlendirmesi altında kalmıştır. Parti içinden bu duruma itiraz halinde disiplin cezaları veya partiden ihraçlar yoluyla bu kişileri yıldırma uygulamaları baş göstermiştir. Başkaldıranlar liderlik yarışında da mağlup olursa partiden ayrılarak aynı çizgide başka bir parti kurmuşlardır (Ahmad, 2014: 190). Sağ partiler açısından bu durum daha belirgin özellikler taşır ve parti öyle ya da böyle bir vizyoner liderin eline düşer (Özal, 2017: www.cnnturk.com). Örneğin DP Menderes'in partisi, AP Demirel'in partisi, ANAP Özal'ın partisi, AK Parti ise mutlak surette Erdoğan'ın partisi olarak değerlendirilmektedir.

3.1. DEMOKRASİ LİMANINDA BİR GEMİ: DEMOKRAT PARTİ

3.1.1. Çok Partili Hayata Geçiş

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ile İkinci Dünya Savaşı arasında bazı ülkelerde milliyetçilik akımları artmaya başlamış ve faşizm güçlenmiştir. Bu ülkelerde başkaca muhalefet unsurlarına yer vermeyen tek parti yönetimleri siyasî sistemlere hâkim olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın demokratik yönetimlerce kazanılması sonucu ise siyasî sistemler, çok partili demokrasiler yönünde devinime uğramıştır. Türkiye'nin de maruz kaldığı bu devinim, ülkenin, 1946 yılında çok partili hayata geçmesine neden olmuştur. Ancak geçişin tek nedeni bu değildir. Örneğin İspanya gibi ülkelerde aynı demokratikleşme furyası görülmemiş aksine İspanya, 1975 yılında General Franco'nun ölümüne kadar diktatörlükle yönetilmiştir. O halde Türkiye'nin çok partili hayata geçişi, savaş sonrası uluslararası etkinin yanında, toplumun demokratikleşme arzusu ve ülke içindeki sosyolojik gerçeklerle de bağlantılıdır (Çavdar, 1983a: 2060).

Savaş yıllarındaki sıkıyönetim ve karaborsanın bunalıttığı halk, tek parti döneminin siyasî ve sosyo-ekonomik her türlü baskısından bıkmıştır. Bununla birlikte karaborsa ortamından nemalanan ticaret burjuvazisi ve toprak ağaları ise

yönetimde pay sahibi olmak hevesi içine düşmüşlerdir. Bunların dışında dinin, bireyin günlük yaşantısından dışlanması bağlamında sekülerizm ve laikliğin giderek devletin en önemli hassasiyet konuları haline gelmesini hazmedemeyen gruplar, “Allahsız Parti”yi ilk fırsatta devirmeyi hedeflemişlerdir. Az da olsa sermaye birikimi sağlayan Müslüman ve gayrimüslim azınlık ise 1942’deki Varlık Vergisi’nin intikamını almak istemiştir. Bütün bu yığın, iktidarın oyunu olmamak şartıyla bir muhalefet arayışı içinde olmuştur. İşte Demokrat Parti, bütün bu tek parti iktidarına karşı muhalefetin örgütlenmiş halidir. Bununla birlikte savaş sonrasında Türkiye’nin iki kutuplu dünyanın liberal demokrasi tarafında yer alma hevesi içinde olduğu görülür. ABD teşviklerine açık bir politika izleyen Türkiye, buna uygun olarak gerek siyasî gerekse de ekonomik durumunu revize etmeye çalışmıştır (Eroğul, 2019: 72-75). Bu çerçevede İnönü’nün 1 Kasım 1945’te meclisin açılışı vesilesiyle yaptığı konuşma önemli bir basamak olmuştur. İnönü konuşmasında demokrasilerin faşizm karşısında kazandığı zafer üzerinde durarak siyasî sistemde buna yönelik düzenlemelere gidileceğine işaret etmiştir. İnönü’ye göre Türk siyasî sistemindeki başlıca kusur, iktidarı denetleyecek bir muhalefet partisinin olmamasıdır. Ancak siyasî sistem gerek genç Cumhuriyetin gösterdiği gelişim gerekse de dünyadaki gelişmeler ışığında artık bir muhalefet partisinin faaliyetlerine hazırdır (Ahmad, 2014: 125).

3.1.2. Seçmene Bir Alternatif: Demokrat Parti ve Parti Programında Millî İrade

Türkiye her ne kadar İkinci Dünya Savaşına girmemiş olsa da savaştan önemli ölçüde etkilenmiştir. Her an savaşa girmeye hazır bir ordu bulundurmuş ve bunun gerek siyasî gerekse de ekonomik finansmanı için yoğun çaba sarf etmiştir. Bu çerçevede yoğun bir sıkıyönetim politikası izlenmiş ve halkın zorunlu desteği sağlanmıştır. Bu ekonomik darboğazdan en çok etkilenen halk olmakla birlikte zenginlerin de çıkarları zarar görmüştür. Haziran 1945’te mecliste tartışılarak yürürlüğe giren Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile bir ay sonra yürürlüğe girecek olan ormanların devletleştirilmesi yönünde değişiklikler CHP içinde muhalefetle karşılaşmıştır. Muhالیflerin mülkiyet hakkının dokunulmazlığı konusundaki itirazları 7 Haziran günü Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü imzasıyla “Dörtlü Takrir” ismiyle kayıt altına alınmıştır. Önergede millî iradenin tek

tecilli yeri olan meclisin anlamına uygun faaliyet gösterebilmesi için kanunlardaki ve parti tüzüğündeki antidemokratik hükümlerin tasfiyesi ve seçimlerin serbestçe yapılması istenmiştir. Muhalifler idareyi ellerine geçirmedikçe bu tür baskılardan kurtulamayacaklarını anlamışlardır. Bu yolda en sadık dostları ise tek parti döneminin her türlü baskısı altında en fazla bedeli ödeyen halk olacaktır (Eroğul, 2019: 4-5). Önerge parti grubu tarafından reddedilmiş olsa da İnönü'nün Bayar'la yaptığı ikili görüşmeler sırasında muhaliflere verdiği destek sonucu 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti kurulmuştur (Çavdar, 1983: 2064).

CHP ve İnönü, başlangıçta DP'nin hükümeti zinde tutacak eleştiriler yöneltmekten ileri gitmeyecek göstermelik bir muhalefet partisi olacağını ummuştur. Bu durumda 1930'da Serbest Fırka deneyimini yaşayan, İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise CHP içindeki Müstakil Grubun faaliyetlerini takip eden halk da başlangıçta DP'ye temkinli yaklaşmıştır. DP başlangıçta halk nezdinde bir *“denetim partisi”*, halktan gelecek tepkileri önleyecek bir emniyet subabı olarak görülmüştür. DP yönetimi bu ön yargıyı kısa sürede yıkarak her şeyin *“halk için halka rağmen”* yapıldığı sistemi eleştiri yağmuruna tutmuştur. Yeni söylemin ana teması haline gelecek olan millet iradesi demokrasinin olmazsa olmaz unsuru olarak nitelenmiştir. Onlara göre *“siyasal inisiyatif yukarıdan, partilerden değil, aşağıdan, halktan gelmelidir”*. Parti aynı zamanda devlet müdahalesine yaklaşımı, birey hak ve özgürlüklerine önem vermesi ve özel girişimi desteklemesiyle liberal kesimler ile iş adamlarının desteğini de kazanmıştır (Ahmad, 2014: 128). DP'nin kurulduğu andan itibaren temel politikası CHP yönetiminden herhangi bir sebeple şikâyetçi olan kesimleri *“millî iradeyi hâkim kılma”* sloganıyla bünyesine çekmek olmuştur. Dolayısıyla DP parti tabanı, bu slogan altında farklı çıkar gruplarından meydana gelen geniş bir görünüm arz eder (Kaçmazoğlu, 2012: 126).

85 maddeden oluşan DP programında liberalizmin öncelediği demokrasi anlayışı kabul edilmiş ve bu demokrasi anlayışı doğrudan partinin kuruluş amacı olarak ilan edilmiştir (Eroğul, 2019: 17-18):

“Siyasî hayatımızın, birbirine karşılıklı saygı gösteren partilerle idaresi lüzumuna inanan Demokrat Parti, Türkiye Cumhuriyetinde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve umumî siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet maksadile kurulmuştur” (Madde 1) (DP Programı: 1946).

Dördüncü maddede mevzu bahis demokrasi anlayışı açıklanmış ve millî irade kavramı kullanılarak demokrasinin millî iradeyi hâkim kılmak anlamına geldiği

savunulmuştur. Dokuzuncu maddede ise millî iradenin ancak tek dereceli, serbest seçimlerle tecelli edeceği vurgulanarak bunun aksi yöndeki uğraşların milli hâkimiyete karşı işlenmiş bir suç anlamına geleceği ifade edilmiştir:

“Geniş ve ileri manasile demokrasi, bütün millet faaliyetlerine millî iradeyi ve halkın menfaatini hâkim kılmak, yurddaşın ferdi ve içtimaî bütün hak ve hürriyetlerine sahip olmasını gerçekleştirmek, yurddaşlar arasında hukuk eşitliğini, menfaatlerde ahengi sağlamaktır” (Madde 4) (DP Programı 1946).

“Millî iradenin tam tecellisi, seçimlerin her türlü müdahaleden ve serbest olarak gizli rey ile yapılmasına ve siyasî partilerin eşit haklara sahip bulunmalarına bağlıdır. Seçimlerin serbestliğini bozacak hareketleri, millî hâkimiyete karşı işlenmiş bir suç addederiz” (Madde 9) (DP Programı 1946).

3.1.3. Muhalefette Demokrat Parti

1946-1950 dönemi çok partili hayatın kurumsallaşması için bir tür geçiş dönemi olmuştur. CHP, seçimleri öne alarak yeni kurulan DP'ye örgütlenme şansı tanımak istememiştir. DP ise bu durum karşısında yerel yönetim seçimlerini boykot etmiş, seçim kanunu demokratik hale getirilmezse 1946 milletvekili genel seçimlerine de katılmayacağını açıklamıştır (Ahmad, 2014: 130). Seçim kanunu iki dereceli yerine tek dereceli olacak şekilde revize edilince DP, 21 Temmuz 1946'daki seçimlere katılarak 465 koltuklu TBMM'de 61 koltuk kazanmıştır. Gizli oy, açık sayım ve yargı denetimi ilkelerini dışlayan seçim yasası ile parti ve devlet memurlarının ülkenin birçok bölgesinde oy verenler üzerine korku salması hesaba katılırsa DP'nin daha büyük bir başarı kazanması açıkça engellenmiştir (Lewis, 2018: 410). Bundan sonra DP muhalefetine en önemli noktasını oluşturacak olan bu seçimler, her fırsatta DP yönetimince iktidar karşısında eleştiri malzemesi yapılmıştır (Çavdar, 1983a: 2065).

Meclis çalışmaları sırasında iktidarla muhalefetin en ateşli tartışması 1945 yılında olduğu gibi bütçe görüşmeleri sırasında gerçekleşmiştir. Adnan Menderes, bütçedeki hususların ülkenin bozulan iktisadî ve malî durumu için köklü tedbirler içermediği, bürokrasinin hayatın her alanına sirayet ettiği, tarıma yeterli desteğin sağlanmadığı konularında eleştiriler getirmiştir. Bu eleştirilere sinirlenen Recep Peker ise kürsüde yaptığı konuşmasında Menderes'in görüşlerini *“psikopat bir ruhun ifadesi”* olarak nitelemiş ayrıca gerek basında gerekse de ikili görüşmelerinde seçimler konusunda eleştiriler getiren Celal Bayar'ı da halkı isyana teşvik etmekle itham etmiştir. Bunun üzerine meclisi terk eden DP grubu 9 gün boyunca çalışmaları

boykot etmiştir. İnönü'nün devreye girmesiyle ise gerginlik düşürülmüş ve DP grubu meclisteki yerini almıştır (Eroğul, 2019: 29-30).

Meclis çalışmaları devam ederken DP'nin Birinci Büyük Kongresi 7 Ocak 1947'de Ankara'da toplanmıştır. Bu kongre, Celal Bayar'ın yaptığı açılış konuşması ve kongre sonunda ilan edilen "*Hürriyet Misakı*" vesilesiyle Türk siyasî hayatında önemli bir yere sahiptir. Bayar, millî iradeye atıfta bulunarak ulusun anayasadan aldığı haklarını kullanarak iktidarın karşısına DP'yi çıkardığını ifade etmiştir. Bayar'a göre iktidar, başlangıçta bu girişimi desteklemiş ancak DP'nin hızla gelişmesi karşısında tutumunu değiştirerek antidemokratik ve baskıcı bir yöntem benimsemeye başlamıştır. Bayar taleplerini ise şöyle sıralamıştır: "*Kişi hak ve özgürlüklerini kısıtlayan antidemokratik yasaların değiştirilmesi ve Cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılması.*" Kongrede Bayar'ın ortaya koyduğu sorunların görüşülmesi için kurulan komisyonun çalışmaları sonucunda ortaya çıkan Hürriyet Misakı, DP Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir. Bildiriye göre DP'nin siyasî talepleri kısa süre içerisinde karşılanmazsa DP Meclis Grubu, meclisi terk ederek sine-i millete dönmekten imtina etmeyecektir. (Koçak, 1989: 144-145). Bildirinin önemle üzerinde durduğu taleplerden birinde millî hâkimiyetin sağlanabilmesi seçim kanununda yapılacak değişikliklere bağlanmıştır:

"Vatandaş reyunin emniyet ve masumiyetini sağlamak ve milli hâkimiyet prensiplerini teminat altına almak maksatlarıyla seçim kanununda değişiklikler yapılması" (Yeşil, 2001: 195).

21 Temmuz 1946 genel seçimleri ile 12 Temmuz 1947 arasında geçen süre boyunca CHP ve DP arasında karşılıklı suçlamalar ve gerginlikler olmuştur. Bayar, iktidarın DP üzerinde kurduğu baskıcı politikalardan şikâyetçiyken; Başvekil Peker ise iddiaları reddetmiş ve DP grubunun tahriklerinin hükümeti zor durumda bıraktığını savunmuştur. İnönü ise iki liderle önce birebir daha sonra birlikte görüşmeler gerçekleştirerek arabuluculuk yapmaya çalışmıştır (Koçak, 1989: 145-146). Tarihe "*12 Temmuz Beyannamesi*" olarak geçen konuşmasında İnönü, uzlaşma yönündeki çabalarını anlatmış ve kendisinin iki partiye de eşit mesafede durduğunu belirtmiştir. Ayrıca "*İhtilalci bir teşekkül değil bir kanuni siyasî partinin metotlarıyla çalışan muhalif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lazımdır.*" diyerek üstü örtülü de olsa muhalefet partisinin üzerinde uygulanan baskının varlığını kabul etmiştir (Eroğul, 2019: 45).

12 Temmuz Beyannamesinin kendisine verdiği güvenle hareket etmeye başlayan DP, önemli ilerleme kaydetmiş ve 20 Haziran 1949'da İkinci Büyük Kongresi'ni toplamıştır. Yine Birinci Büyük Kongre'deki gibi ana davalar komisyonu kurularak şu sorunun yanıtı aranmıştır:

“Antidemokratik kanunlar değiştirilmez, seçim kanunu emniyet verecek ve adli teminatı içerecek bir şekle konmaz; nihayet az veya çok farklarla önümüzdeki umumi seçimlerde de 21 Temmuz metotlarının tatbikine kalkışılacak olursa vaziyet ne olacaktır?” (Yeşil, 2001: 144).

Komisyonun hazırladığı ve sonradan “*Millî Teminat/Husumet Andı*” adıyla anılacak olan raporda özetle millet iradesinin serbestçe ortaya çıkması seçimlerin serbestliğine bağlanmıştır. Ayrıca reylerle tecavüz edilmesi durumunda vatandaşların meşru müdafaa hakkı doğacaktır ancak vatandaş bu hakkını kanuni yollarla yerine getirmelidir. Vatandaşını buna zorlayan idareler milletin husumetiyle karşılaşacaklardır (Eroğul, 2019: 63-64).

3.1.4. Demokrat Parti İktidarda

1950 genel seçimlerine gidilirken iktidar ve muhalefet arasında güvensizlik yeniden tırmanmıştır. Muhalefet, iktidarın seçimlerde hile yapmasından ve topyekûn muhalefeti tasfiye ederek iktidar tekeliyi yeniden sağlamasından endişe duymuştur. İktidar ise muhalefetin memleketteki hoşnutsuz havayı kullanarak genel bir isyan çıkarmasından ve iktidarı kaybederek muhalefet durumuna düşerse kendisinden hesap sorulmasından endişe duymuştur (Eroğul, 2019: 67-68). DP, seçimler için düzenlediği propaganda çalışmalarında sıklıkla halkın geçmiş dönem şikâyetlerini konu etmiştir. Halka ısrarla İnönü'nün ülkenin başında kalması halinde ülkede herhangi bir değişiklik olmayacağı anlatılmaya çalışılmıştır. Bu propaganda sonuç vermiş ve İnönü, halkın kin beslediği tek parti döneminin sembolü haline gelmiştir. Gizli oy, açık sayım ve yargı denetimi ilkelerinin kabul edildiği yeni seçim kanunu ile yapılan 14 Mayıs 1950 genel seçimlerine halk, muazzam bir katılım göstermiştir. Kabaca, kazananın hepsini aldığı bir esasa dayanan seçim sisteminin sonucu olarak DP büyük bir farkla seçimden galip ayrılmıştır (Ahmad, 2014: 132). Kayıtlı seçmenlerin %89,3'ünün oy kullandığı seçimlerde DP %55,2 oy oranıyla sandalyelerin 416'sını kazanmıştır. CHP ise oyların %39,6'sını alarak 69 sandalye kazanabilmiştir (TÜİK, 2012: 25).

Seçimlerden sonra DP ounluklu Meclis, Celal Bayar'ı Cumhurbaşkanı, Refik Koraltan'ı Meclis Başkanı seçmiş, Adnan Menderes de Bayar tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Bununla birlikte Bayar, Cumhurbaşkanı seçilmesinin ertesinde muhalefet döneminde sıkça eleştirdiği parti başkanlığından ayrılmıştır (Tunçay, 1989: 178). DP, muhalefet döneminde *“tek parti iktidarının antidemokratik politikaları”* başlığı altında eleştirdiği basın, din ve vicdan hürriyeti üzerindeki baskıları iktidara gelince yumuşatmıştır. Bu erevede Basın Kanunu Cumhuriyet tarihinin en zgrlk halini alarak serbestleştirilmiştir. Ayrıca Arapça ezan okunmasını yasaklayan ceza kanunu kaldırılmış, radyolarda ilk kez Kur'an-ı Kerîm okutulmuştur (Demirel, 2016: 137).

DP, adil bir seçim ortamında iktidar olmasına rağmen CHP ve önünü korkusundan kurtulamamıştır. Dolayısıyla CHP ve önünü'ye koşulsuz bağlı olduklarını düşündüğü ordu, niversite ve ilerleyen dönemde basın üzerinde baskı kurmaya başlamıştır. Örneğin Menderes, 6 Haziran 1950'de kendisine karşı bir darbe hazırlandığı düşüncesiyle Bayar'la görüşerek silahlı kuvvetlerde Genelkurmay Başkanı ve ordunun komuta kademesinden birçok askeri de içeren bir tasfiye başlatmıştır. 1954 yılında ise basın üzerinde yoğun baskı uygulayan ve basın sularına yönelik cezaları ağırlaştıran Basın Kanunu kabul edilmiştir. Böylece gazetecilerin iddialarına mahkemede ispat hakkı tanınmasına yönelik çalışmalar da reddedilmiştir (Kaçmazoğlu, 2012: 132).

DP iktidarının ilk yılları ekonomik anlamda çok verimli geçmiştir. Savaş sonrası Avrupa'daki hammadde ve gıda talebi ihracatı arttırmış, dış yardımlar sayesinde önemli bir karayolu şebekesi kurulmuştur. Kırsal kesime paranın aktığı bu dönemde tüketiciler mallarına talebin artması bir tür küçük sanayinin gelişmesine n ayak olmuştur. 1950-1953 arasında Türkiye ekonomisi yıllık %13'lk bir büyüme göstermiştir. Ekonomik büyümenin temelini oluşturan hammadde ve gıda maddesi ihracatı gelişmiş tekniklerle sunulmadığı için 1954 yılı sonlarından itibaren ekonomik mucize tersine evrilmeye başlamıştır. 1956'dan itibaren yıllık %18'lik bir artış gösteren enflasyonun yanında ekonomik büyüme oranları %4'te kalmıştır (Ahmad, 2014: 141).

1954 genel seçimlerinden önce basın ve niversiteler üzerindeki hükümet baskısını arttıran bazı yasa değişikliklerini kabul eden DP, muhalif kanada karşı güven duygusundan yoksundur. Ancak seçim sonuçları bu endişe ve güvensiz ruh halinin gereksiz olduğunu kanıtlamıştır. Seçim sonuçlarına göre DP, oyların

%58,4'ünü alarak mecliste 503 sandalye kazanmıştır (TÜİK, 2012: 25). DP, iktidardaki ilk dört yılı boyunca ekonomide sağladığı başarılar sayesinde kırsal kesimdeki halkın desteğini kazanmıştır. CHP'nin seçimler için geliştirdiği “*özgürlüğün olmayışı ve hükümetin otoriterlik eğilimleri*” ise geçmişte aynı politikaları izlemiş olan bir parti için inandırıcılıktan uzaktır. Menderes'e göre 1954 seçimleri, ekonomik canlanma politikalarının ne kadar isabetli olduğunu göstermiştir. Özellikle kırsal kesim bunun farkına varmış kendisine büyük destek vermiştir. Ancak sonraki üç yıl ekonomi aynı seyrinde devam etmeyince DP'ye olan destek de erimiştir. 1954 seçim zaferine rağmen DP, İnönü ve CHP kuşkuculuğundan kurtulamamıştır. DP, aynı yıl 25 yıldan fazla hizmeti olan her memurun zorunlu emekli edilmesine yönelik çıkarılan bir yasayla İnönü ve CHP'ye bağlılığı konusunda şüphe duyulan bürokrasi üzerinde tahakküm kurmaya çalışmıştır. Bu yasa genel bakanlıklar düzeyinde işlerlik kazanacağı gibi yargı ve üniversiteleri de kapsamıştır. Böylece hükümetin yargı ve üniversiteler üzerindeki siyasî denetim kurma süreci tamamlanmıştır. Bütün bunlara bir de ekonomik sorunlar eklenince “*ekonomik ve siyasî liberalleşme programıyla iktidara gelen DP*”, 1954'ten sonra ekonomik liberalleşme uğruna siyasî liberalleşmeyi feda etmiştir (Zürcher, 2019: 259-267).

Muhalefetteyken CHP iktidarının siyasî liberalleşmeyi göz ardı eden uygulamalarını her fırsatta eleştiren DP, kendi iktidarını pekiştirdiğinde ise eleştirdiği yoldan yürümeye başlamıştır. Buna örnek olarak 1955 Ekim'inde partisindeki bazı milletvekillerinin kısıtlayıcı basın yasasına yönelttikleri eleştirileri görmezden gelmesi verilebilir. Basın yasası uyarınca haklarında dava açılan gazetecilerin, yazdıklarını ispat hakkına sahip olduklarını savunan milletvekillerinin önerisi, Menderes'ten gelen baskı üzerine meclis grubunca reddedilmiştir. Bunun üzerine partiyi içeriden demokratikleştirmenin imkânsızlığını anlayan bazı milletvekilleri Fevzi Lütüfî Karaosmanoğlu önderliğinde DP'den ayrılarak Hürriyet Partisi (HP)'ni kurmuşlardır. Yıllarca tek parti döneminin antidemokratik uygulamalarını, muhalefet üzerindeki baskıları eleştiren DP en çok eleştirdiği şeye dönüşmüştür. DP artık ne parti içinden ne de dışarıdan hiçbir muhalif unsura katlanamaz hale gelmiştir (Ahmad, 2015: 68-74).

Otoriterlik eğiliminin 1956'da çıkarılan “*Milli Koruma Kanunu*” ile devam ettiği görülür. 1940'takine benzer şekilde hükümete fiyatları, mal ve hizmetleri denetleme yetkisi veren bu kanun, yeniden karaborsaya kapı aralamıştır. Bununla

birlikte zaten sert olan basın yasası hükümetin basın ve yayın üzerindeki denetimini arttıracak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Bir diğer yasayla ise seçim kampanyası dışındaki siyasî toplantılar yasaklanmıştır. Hükümetin artan otoriterlik uygulamalarına karşı CHP, HP ve Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) yaklaşan seçimler için işbirliği konusunda uzlaşmıştır. Ancak iktidar, seçimlerde ortak listelerin yapılmasını yasaklayan bir yasayla bunun önünü tıkamıştır. DP, bunun gibi kendi çıkarlarına uygun bazı düzenlemelere gitmesine rağmen oy kaybetmiştir (Zürcher, 2019: 268-269). 1957 genel seçimlerinde DP %48,6'lık oy oranıyla 424 sandalye, CHP ise %41,4'lük oy oranıyla 178 sandalye kazanmıştır (TÜİK, 2012: 25).

3.1.5. Agresifliğin Zirvesi: Vatan Cephesi ve Tahkikat Komisyonu

DP, devraldığı Atatürkçü kültür mirasını sürdürmeye çalıştıysa da yığınlarla kurduğu diyalog popüler kültüre uygun bir söylem geliştirmesine neden olmuştur. Dayandığı taban açısından düşünüldüğünde din ve dinî kurumlar DP için önemli bir iletişim ve etkileşim kutusudur. Ticanî tarikatı ve Said Nursî'ye yönelik kayırma politikaları bunun somut örnekleridir. Bunun dışında radyolarda nedenli nedensiz sık sık mevlit okunması ve hatta bu uygulamalara ülke, ekonomik ve siyasî açmazlar karşısındayken daha fazla başvurulması gibi örnekler de mevcuttur. DP, tabanının önemli bir bölümünü teşkil eden kırsal kesim yanında belli bir grup eşraf için de farklı afyonlar türetmiştir. Bu grubun şoven duygularını pekiştirme maksatlı "*Milliyetçiler Derneği*", "*Komünizmle Mücadele Derneği*", iktidarının son dönemindeyse bütün bunları kucaklayan "*Vatan Cephesi*" kurulmuştur. Tüm bu örgütlenmeler DP'nin iktidar olma ve bu konumunu koruma konusunda ne kadar marifetli olduğunun kanıtıdır (Çavdar, 1983a: 2074).

1957 seçim sonuçlarına rağmen ülkedeki siyasî inisiyatif hâlâ DP'nin elindedir. Artan ekonomik sıkıntılar karşısında Menderes, popülist politikalar uygulamaya yönelmiş ve özellikle bu dönemde dini kullanmaya başlamıştır. 1958 yılının sonlarına gelindiğinde ise kendisine muhalif olan bütün gruplara karşı halkı Vatan Cephesi oluşturmaya davet etmiş ve otoriterliği yeni bir boyuta taşımıştır. Ülkedeki siyasî gerilimi daha da arttıran bu durumda cepheye katılmayanlar hakkında vatan hainliğine varan söylemler geliştirilmiştir (Ahmad, 2014: 138). Bir tür cadı avına dönen bu girişim ile birlikte cepheye katılan insanların listeleri 1 Ekim

1958'den başlayarak, özellikle de 19.00 haber bülteninde günlük olarak devlet radyosunda okunmuştur. Bürokratlar, iş adamları ve sanatçıların isimlerinin bulunduğu bu listelerde, ölümler, bebekler, çocuklar, hastalar ile nice uyduruk isim kendisine yer bulmuştur. Devlet radyosu olmaktan çıkıp giderek iktidarın yayın organı haline gelmiş olan radyoya karşı, "*Radyoyu Dinlemeyenler Cemiyeti*" bile kurulmuştur (Gülizar, 1983: 2742). Bununla birlikte her ne kadar listelerde uyduruk ya da mükerrer isimler okunmuş olsa da bu oluşum, içi boş bir örgütlenme değildir. Vatan Cephesi, dayanacağı tabanı iyi bilen DP'nin bu tabanla bütünleşmesini zirve noktasına taşıdığıdır. Başka bir ifadeyle bu uygulama, 1957 seçim sonuçlarıyla birlikte büyük kentlerdeki aydınlardan ümidini kesen DP'nin kırsal alanda sahip olduğu desteği tescilleme uğraşısıdır. Bu çerçevede Vatan Cephesi, muhalefet günlerinin "*sine-i millete dönmek*" ilkesine benzerlik gösterir (Çavdar, 1983a: 2069).

Artan ekonomik sıkıntıları perdeleme amacı taşıyan diğer uygulama ise 18 Nisan 1960'da kurulan "*Tahkikat Komisyonu*"dur. DP, iktidarının ilk yıllarında Atatürk'ün arazilerine ve Türkiye İş Bankası'nda önemli miktarda hisselerine sahip olan CHP'nin mal varlığına el koyarak hazineye devreden kanunu meclisten geçirmiştir. Yine aynı dönemde CHP'yle yakın bağları bulunan ve 1951'de kapatılan Halkevleri ve Halkodalarının da malları hazineye devredilmiştir (Zürcher, 2019: 259). Tahkikat Komisyonu ile ise daha da ileri gidilerek CHP muhalefeti toptan yok edilmek istenmiştir. Komisyon, DP milletvekillerinin CHP'ye yönelik silahlı eylemlerle ayaklanmalar tertip ettiği suçlamasını araştırmak için kurulmuştur. CHP kanadından yoğun eleştiri alan bu komisyon için İnönü: "*Biz demokratik rejim dedik, demokratik rejim kurulmuştur. Bu demokratik rejimi istikametinden ayırıp baskı rejimi haline götürmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam. ...*" (Arslan, 2009: 368) demiştir. Bunun dışında üniversitelerde de eleştiri konusu yapılan komisyon, anayasaya aykırı olmakla suçlanmıştır. Komisyonun bunlara cevabı ise meclis dışındaki tüm siyasi etkinlikleri ve meclis görüşmelerinin gazetelerde yayımlanmasını yasaklamak olmuştur (Zürcher, 2019: 277).

3.1.6. Demokrat Parti ve Millî İrade Söylemi

Merkeziyetçi bakış açısına sahip, siyaset sahnesinde toplumu dışlayan klasik Osmanlı yönetiminin öncelediği egemenlik anlayışı önce fermanlar dönemi, daha

sonra ise 1876 Anayasasıyla aşınmaya başlamıştır. Türkiye’de ise 1921 Anayasası egemenliği şartsız olarak millete teslim etmiş, kullanımı konusunda kendisiyle çelişen ifadelerle yer verse de potestas’ı da beşerileştirmiştir. Kişisel iradenin tam anlamıyla tarihe gömüldüğü 1923 yılında ise saltanat, yerini millî egemenliğe dayalı Cumhuriyet’e bırakmıştır. DP’nin bu noktada Osmanlı-Türk siyasî tarihindeki önemi egemenliğe sahip olan milletin doğrudan yaptığı bir seçimle iktidara gelen ilk parti olmasıdır (Sunar, 1983: 2076).

DP’nin geliştirdiği söylemin içinde yer alan halkın siyasa oluşturma sürecine etkin katılımı ona iktidarın kapılarını açmıştır. Siyasetin uzun süre boyunca elitlerin uğraş alanı olduğu ve halkın bu sürecin dışında tutulduğu bir ortamda DP, “*Yeter! Söz Milletindir*” diyerek halk nezdinde yoğun bir talep görmüştür. Önceleri halktan kopuk, ulaşılamaz şahsiyetler olarak görülen siyasetçiler, halkı dinlemek ve propaganda yapmak için en ücra köylere gitmeye başlamışlardır. Seçimlerin tek dereceli hale getirilerek milletin iradesinin doğrudan meclise yansması sağlanarak oy ve siyasî iktidar arasındaki bağlantı somut hale getirilmiştir. Seçim sürecinin böyle bir hâl almasının yanında gizli oy, açık sayım ve yargı denetimi ilkelerinin de kabulü ile halk, siyasa oluşturma sürecinin önemli bir aktörü haline gelmiştir. Halkın öz farkındalığına ulaştığı bu dönemde seçimlere katılım oranı gittikçe yükselmiş, 1950 genel seçimlerinde %89,3 olmuştur (Eroğul, 2019: 81).

1950 seçimlerinde zafer kazanan DP, kendisini millî iradenin temsilcisi ve ülkeyi yeni konjonktür ışığında değiştirme göreviyle yükümlü olarak görmüştür. Çoğunluğu temsil ettiği kanısında olan DP, sahip olduğu demokrasi anlayışı gereği her şeyi yapmaya muktedirdir (Zürcher, 2019: 258). Bu anlamda Lord Acton’ın “*İktidar yozlaştırır; mutlak iktidar mutlaka yozlaştırır*” cümlesi DP iktidarı için iyi bir örnek teşkil eder (Tunçay, 1989: 181).

1950 seçim sonuçları değerlendirilirken 1876, 1908 ya da 1923 hesaba katılırsa ortaya çıkan durum şüphesiz “*kansız bir devrim*”dir. DP’nin halk merkezli muhalefeti sonuç vermiş ancak halkta bıraktığı etkiler karmaşık bir hâl almıştır. Öyle ki seçimlerden sonra Ankara’daki Tacettin Camii’nde bir imam Cuma hutbesi esnasında ülkenin “*Allahsız Halk Parti Hükümetinden*” kurtulduğuna şükretmiştir. Bursa civarındaki bazı köylüler büyük arazileri parçalara ayırdıklarında kendilerini “*artık demokrasi var*” diyerek savunmuşlar; İstanbul’da taksiciler polisin talimatlarını uymayı reddetmişlerdir. Hatta seyyar satıcılar arasında “*Demokrat Limonata*” satan kişiler bile türemiştir (Lewis, 2018: 425). Başka bir örnek olarak

1950 genel seçimlerinden önce DP'lilerce yapılan İsmet İnönü'nün "asker kaçağı" olduğu şeklindeki propaganda verilebilir. Bu iddiaya inanan bir köylüye İsmet İnönü'nün önemli bir askeri geçmişi olduğu hatırlatıldığında: "... İsmet Paşa bizim işimize gelmiyor. Cahil adamım ben nasıl anlatacağım eksikliğini fazlasını CHP'nin... 'İstemiyorum' manasına ona asker kaçağı diyorum" demiştir. Bütün bunlar DP'nin iktidara giden süreçte yoğun propaganda malzemesi yapılan demokrasi, millet iradesi gibi kavramların halk nezdinde yeterince anlaşılamadığının ve DP partizanlığının temelinde İnönü ve CHP düşmanlığının yattığının göstergesidir (Demirel, 2016: 58).

Demokrat Partinin iktidara gelişi özellikle Kemalist/laik merkezin batılılaşma politikalarını benimseyememiş toplumun kendi iradesiyle siyasete yön verebileceğinin ve otoriter batılılaşma hamlelerine karşı koyabileceğinin farkına varabilmesi açısından önemlidir. Toplumun itirazı, batılılaşmaya karşı olmak değil, bu süreçte kendi alışkanlıklarından, geleneklerinden ve dininden uzaklaşmamaktır. Demokrat Partinin sahneye çıkışı batılılaşma hikâyesinin, toplumun dinî ve geleneksel hassasiyet noktalarının göz ardı edilmeden kotarılabileceğine halkın destek vermesi şeklinde okunabilir. Gerçekten de halk, Kemalist/laik merkezin tepeden inme batılılaşma politikalarını benimseyemediğinden bu iktidarı kendine yabancı görmüştür. Siyasî iktidarın topluma yabancı bir azınlık tarafından gaspedildiği fikrini benimseyen halk, bunun karşısında "Yeter! Söz Milletin!" sloganının sahibi DP'yi toplumun gerçek temsilcileri olarak görmüştür (Mert, 2007: 10-12). 1954 seçim propagandası gezileri sırasında Menderes'i izleyen üç gazeteciden biri olan Emin Karakuş'un arkadaşlarıyla değerlendirmelerde bulunurken şoförleriyle aralarında geçen aşağıdaki diyalogda (Karakuş, 1977: 167) da görüleceği üzere halk için önemli olan demokrasi veya millet iradesi gibi kavramlar değil gelenek ve dindir:

"Bey. Dikkat ettim sen bizim partinin aleyhinde bulunuyorsun. Öbür arkadaşların ileri sürdüğü görüşlere karşısın.

Söylediklerim yalan mı?

Doğru söylüyorsun, doğru söylüyorsun ama bir şeyi unutuyorsun.

Neyi?

Değil mi ki, bu parti bize 'Allahü Ekber' dedirtmiş minarelerimizde bunu bize duyurtmuştur, bu bize yeter. Bunun dışında DP ne yaparsa yapsın, hiçbir değeri yoktur. Bizi dinimize kavuşturan bu parti olmuştur. Şimdi kimseden çekinmeden 'Çok şükür Müslümanım' diyebiliyorum."

Liberal demokrasinin ilkelerinden yoksun olan 1924 Anayasası, DP tarafından muhalefet döneminde fazla merkezîyetçi olduğu için sert eleştirilere maruz kalmıştı. DP'ye göre dördüncü maddedeki "Türkiye Büyük Millet Meclisi

milletin yegâne ve hakiki mümessili olup millet namına hakkı hâkimiyeti istimal eder” ifadesi meclisin mutlak üstünlüğüne neden olduğu için egemenliğin sahibi olan yığınlar dışlanmıştır. Ancak DP, iktidara geldiğinde ise anayasa değişikliği yoluna gitmemiş anayasasının merkezîyetçi anlayışını millî irade anlayışı ile temellendirerek 1924 Anayasasına sıkı sıkıya bağlanmıştır. DP, Rousseau’nun görüşlerinin çoğunlukçu versiyonunu önceleyerek millî iradeye, dolayısıyla ülkedeki siyasî gücü kullanmaya ortak kabul etmemiştir. DP, giderek millî iradeyi yalnızca kendisinin temsil ettiğine inanmaya başlamıştır (Sunar, 1983: 2084).

DP, gerek muhalefeti gerekse de iktidarı döneminde bütün sorunların nedeni olarak CHP ve İnönü’yü görmüştür. 1950-1954 arası CHP ve İnönü üzerindeki baskıları bu düşünce minvalinde açıklamak, akla yatkın olsa da ilerleyen dönemlerdeki uygulamalar aynı mantıkla açıklanamaz. DP’ye göre İnönü, geçmişî simgeleyen tek parti zihniyetinin vücut bulmuş hâlidir. CHP ise ordunun, bürokrasinin ve zinde güçlerin temsilcisidir. Tüm bu kesimler, DP’nin ve dolayısıyla millî iradenin potansiyel düşmanlarıdır. Bu algının temelinde DP’nin merkez ve taşra teşkilatı arasındaki farklar yatar. DP merkezindeki isimler doğrudan CHP içinden çıkmasına karşın partinin taşra örgütlerinin 1946’dan önce herhangi bir siyaset deneyimi olmayan kişilerden oluştuğu görülmüştür. CHP yönetiminde büyük acılar çeken bu yığınlar, 1950’de iktidara gelmesini zalimlerden intikam almak için bir fırsat olarak kullanmak istemiştir. Partilerinin iktidar uygulamalarında CHP yönetiminden farklılık göstermediği yönünde eleştiriler getiren bu gruplar, merkezi ve Başbakan Menderes’i sıkıştırmaya başlamışlardır. Menderes de partisi içindeki bu muhalif dalgayı CHP’ye daha sonra da bütün muhalif odaklara karşı sert önlemler olarak durdurmuştur (Ahmad, 2014: 135-136). Bu noktada millî irade söylemi bir perdeleme işlevi görmüştür.

DP yönetimine göre her alanda aktif müdahaleci devlet anlayışı, İkinci Dünya Savaşı’yla birlikte misyonunu tamamlamıştır. Artık zaman; serbest girişim ve minimal devlet zamanıdır. Halkın da kendisiyle aynı fikirde olduğunu düşünen DP, 1950 ve 1954 seçim zaferlerini bunun kanıtı olarak görmüştür. Bu yüzden halkla kendisi arasına girecek hiçbir teşebbüs, hiçbir muhalefet unsurunu kabul etmemiştir. Onlara göre devletçi zihniyet misyonunu tamamlamış, CHP ise modası geçmiş bir partidir. Kendileri dışında sağ partilere ya da sol partilere de gerek yoktur. Çünkü DP, bütün muhalif partilerin aksine *“halkın ruhsal ihtiyaçlarını anlamış ve buna uygun yasalar çıkartmıştır.”* Kazanılan seçim zaferleri, muhalefete olan tutumun

halk nezdinde de karşılık bulduğunun ve onaylandığının açık bir ifadesidir. DP, kendisini yalnızca kendisinin sorumlu olduğu millî iradenin yegâne temsilcisi olarak görmüştür. Millî irade öyle bir güçtür ki eğer DP, halkın yararına olmayan işlere kalkışacak olursa bir sonraki seçimde karşılığını bulacaktır. Görülüyor ki DP, millî iradeyi açıkça belli aralıklarla yapılan seçimlere endekslemiştir. Özellikle 1954 seçimleri Menderes'te uyguladığı politikaların halk nezdinde de onaylandığı yönünde bir algı oluşturmuş ve aksi yöndeki kuşkularını yok etmiştir. Bu çerçevede daha da belirginleşen millî irade söylemi Menderes'in Ahmet Emin Yalman'a verdiği bir röportajda şöyle ifade bulmuştur:

“Seçimler yurttaşlarımızın ne kadarının izlediğimiz yolu benimsediğini göstermiştir. Şimdiye kadar bu konuda siz gazetecilere danışıyordum, ama halkın gösterdiği bu büyük güven artık bu türden danışmalara gerek kalmadığını ortaya koyuyor.” (Ahmad, 2014: 137).

DP ve Menderes *“millî iradeyi her şeyin üzerinde tutan bu çoğunlukçu demokrasi anlayışı”* ile siyasa oluşturma sürecinde tek muhatabının seçmen olduğunu ısrarla vurgulamıştır (Ahmad, 2014: 133-134). Onlara göre bu sonuçlar milletin çoğunluğunun gazeteciler gibi düşünmediğini kanıtlamaktadır. Denklemden millî irade dışında başka bir bilinmeyene ihtiyaç yoktur; milletin çoğunluğu millî irade demektir (Ağaoğlu, 1972: 222).

DP'nin millî iradenin üstünlüğü savı, onu, çoğunlukçu demokrasinin esaslı bir savunucusu durumuna getirmiştir. Bu demokrasi anlayışına göre millî irade, serbest seçimler sonucunda mecliste çoğunluğa sahip olan partinin avucundaki güçtür. 1924 Anayasasına göre millet, egemenliğini meclis vasıtasıyla kullandığına ve diğer bütün devlet organları da yetkilerini meclisten aldığına göre meclis, *“kadını erkek, erkeği de kadın yapmak”* dışında her şeye muktedir olmalıdır görüşü hâkimdir. Örneğin Menderes, meclis için *“millî mabet”*, *“kutsî çatı”* gibi ifadeler kullanmıştır. Millî irade her daim doğru kararlar alacağı için meclis kararlarını denetleyecek bir kuruma gerek yoktur. Denetim mekanizması meclisin kendisine mündemiçtir. Menderes Mecliste 29 Şubat 1960 Pazartesi tarihli *“1960 Mali Yılı Muvazene-i Umumiye Kanununun Kabulü Münasebetiyle”* yaptığı konuşmada bu hususları şöyle dile getirmiştir:

“...Millet Meclisi, millî mabet, kutsî çatı ve bu millî mabetin içinde ve bu kutsî çatının altında memleket menfaatlerinin müzakeresi ve münakaşası ve yine memleket menfaatine neticelere varılması...

Muhterem Arkadaşlar,

Karşımızda bir muhalefet var ki, ak denilene mutlaka kara, kara denilene mutlaka ak demektedir. Tahammül ve müsamaha değil, insaflı bile akla getirmemektedir. Kendisini bu Meclis camiasının dışında ve hattâ üstünde telâkki etmekte, Hükümeti ise, Meclisin dışında veya Meclise yabancı bir teşekkül sanmaktadır. Hükümetin, Meclisin içinde, Meclisle beraber ve Meclisin murakabesi (denetimi) altında çalışan bir icra heyeti olduğu, vazife başında olduğu müddetçe Yüksek Meclisin itimadına sahip bulunduğu hakikatini bilmemekte veya bilmez görünmektedir.

Murakabe deyince bunu mintarafillâh kendisine mevzu ve kendisine münhasır bir imtiyaz ve salâhiyet sanarak murakabe vazife ve salâhiyetinin bütün milletvekillerinde mevcudolduğunu ve ayrıca murakabenin Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti mânevîyesinde mündemiç bulunduğu hakikatini bir türlü hatıra getirmemektedir” (Neziroğlu, Yılmaz, Efe 2014a: 886).

1950-1954 arasında ülkede ekonomik göstergeler ve demokrasi konusunda olumlu gelişmeler yaşanırken DP için millî irade, kendisine oy veren aydınlar, sermaye çevreleri, orta sınıf ve kırsal kesimden meydana gelmiştir. Ancak ekonomik göstergelerin bozulmaya yüz tuttuğu 1954 seçimleri sonrasında bu durum değişmiştir. Partiyle fikir ayrılığına düşen aydınlar, stabilizasyon önlemlerinin çıkarlarını zedelediği büyük sermaye çevreleri ve artan baskı ortamından rahatsızlık duyan orta sınıf, millî irade tanımı içindeki yerini kaybetmiştir. Muhalefetin yoğun eleştirileri karşısında dağılmaya yüz tutan tabanını bir arada tutma çabası olarak din ve milliyetçiliğe sarılan DP, son olarak Vatan Cephesini kurarak millî iradenin son kalesini inşa etmiştir (Sunar, 1983: 2084).

Kendisini millî iradenin yegâne temsilcisi olarak gören DP, tek parti dönemi devlet mekanizmasının sahibi bürokratik elitlerin karşısına bir bütün olarak milleti çıkarma gayretindedir. Ancak aynı millet, DP politikalarından rahatsızlık duyacak seviyeye geldiğinde ise muhalif olarak etiketlenilmiş ve millî iradeye saygısızlık ve bölücülükle suçlanmıştır. Karşısına çıkan bütün engellere aynı yaftayı yapıştıran DP, Tahkikat Komisyonu yoluyla meclis içi muhalefet ve basına karşı cephe almış, tabanını mobilize etmek için ise Vatan Cephesi gibi uygulamalara başvurmuştur (Bora, Canefe, 2008: 647).

1946’da başlayan demokratikleşme hareketinin en etkin aktörü olan ve Türkiye’de ilk defa seçimle iktidara gelen DP’nin iktidar dönemi 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle sona ermiştir. Ancak bu sona erme yalnızca parti ve parti ileri gelenleri açısından ifade bulmuştur. Zira DP’nin ektiği siyasî, sosyo-ekonomik ve kültürel dünya görüşü kendisinden sonraki sağ partiler için önemli bir miras olmuştur. Bu mirasın en önemli hazinesi de sandık eksenli millî irade söylemidir (Çavdar, 1983a: 2070).

3.2. “NEO-DEMOKRAT BİR PARTİ”: ADALET PARTİSİ

3.2.1. Darbeden Sonra

27 Mayıs Darbesi aydın kesim, üniversiteler ve İstanbul ile Ankara’daki halk tarafından sevinçle karşılanırsa da ülkenin geri kalanı aynı tutumu göstermemiştir. Kırsal kesimde halkın Menderes’e olan sevgisi, onların, cuntacılar ve cuntaya karşı olumsuz bir yargı beslemelerine neden olmuştur (Zürcher, 2019: 279). Darbeden sonra DP kapatılmış ve birçok parti mensubu anayasayı ihlal suçuyla yargılanmıştır. Yargılananlar arasında Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan 16-17 Eylül 1961’de idam edilmiştir. Birçokları için demokrasi şehidi haline gelen bu isimlerin geride bıraktıkları siyasî miras sağ çizgideki politikacıların ilgisini çekmiştir. Bu çerçevede ülkede sivil yönetime geçiş emareleri gösterilir gösterilmez Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) bu mirasa aday olarak kurulmuştur. Bu iki partinin 1965 seçimlerinde aldıkları toplam oyun %48,5 olduğu göz önüne alınırsa seçmenin gözünde de DP ile ilişkilendirildikleri görülebilir (Ahmad, 2014: 164).

Cuntacıların amacı, salt bir hükümet darbesi değil siyasî sistemi topyekûn değiştirmektir. Bu nedenle darbeden hemen sonra İstanbul Üniversitesi’nden beş kişilik hukuk profesörü grubuna Anayasa hazırlama görevi verilmiş, Ankara Üniversitesi’nden bir grup hukuk profesörü de kendi taslağını hazırlamıştır. İstanbul grubunun ilk işi darbenin meşruluğunu sağlayacak “*modern bir fetva*” hazırlamak olmuştur. İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi’nden hukuk profesörlerinin hazırladıkları taslaklar ışığında oluşturulan anayasa metni için 9 Temmuz 1961’de referanduma gidilmiştir. Cunta yönetiminin anayasanın kabulü yönünde yaptığı propagandalara rağmen %38,3 (TÜİK, 2020a: <http://rapory.tuik.gov.tr>) gibi bir oranla “*Hayır*” oyu çıkmıştır. Bu durum katılım oranının %81 olduğu da hesaba katılırsa DP ve Menderes’e olan bağlılığın devam ettiğini gösterir (Zürcher, 2019: 280-284).

3.2.2. Demokrat Partinin İlk Mirasçısı: Adalet Partisi, İlk Parlamento Deneyimi ve Parti Programında Millî İrade

1950-1960 arasında siyasa belirleme sürecine hâkim olan kimseler genel olarak Cumhuriyet dönemi siyasî elitlerinin içinden türemiştir. Bu dönem için önem arz eden olay taşralı gençlerin üniversite eğitimi alarak DP iktidarının bürokrasi kadrolarına yerleşmeleridir. 27 Mayıs Darbesi'nden sonra ise bu genç kuşağın iktidara bizzat aday olduğu görülmektedir. Genellikle teknik üniversite mezunu olan bu gençler mühendis olarak önemli görevlerde bulunmuş aynı zamanda taşradan, halkın içinden gelmişlerdir. Avrupa ve Amerika'da eğitim alan bu kişiler Batıcı bir yaşam tarzına sahip oldukları gibi aynı zamanda kendilerini muhafazakâr, milliyetçi ve memleketçi olarak tanıtmışlardır. Bunun yanında Kemalist/laik merkezin olumsuz anlamda hassasiyet beslediği din ise hayatlarının bir köşesinde mutlaka olmuştur (Kahraman, 2007: 137).

Adalet Partisi aslında kuruluşunun ilk dönemlerinde yukarıda ifade edilen seçkin siyasetçi elitlerin bir uzantısıdır. Parti, 27 Mayıs Darbesi sırasında 3. Ordu Komutanlığı, darbeden sonra da Genelkurmay Başkanlığı yapan ancak kısa süre içerisinde emekli edilen Orgeneral Ragıp Gümüşpala önderliğinde kurulmuştur. Gümüşpala'nın eski ordu mensubu olması cunta yönetimince ona güven duyulmasına neden olmuş ve DP'nin boşluğunu dolduracak partinin başına geçmesi uygun görülmüştür. AP tıpkı DP gibi içinde emekli askerler, liberaller, aşırı sağcı unsurlar ve dindarları bulunduran geniş bir toplumsal tabana hitap ederek siyaset sahnesinde DP sonrası boşluğu doldurmaya aday olmuştur (Aydın, Taşkın, 2014: 83).

DP'nin tabanına hitap eden bir parti olarak ortaya çıkan AP, sıradan insanın temel hak ve özgürlük taleplerinin sözcüsü olma iddiasını taşıyarak 1960'lı yıllar boyunca liberal demokrat bir çizgi benimsemiştir. 27 Mayıs rejiminin gücünü görece kaybettiği 1970'li yıllar boyunca ise farklı bir konuma yerleşerek devleti ve onun dayanağı olan milleti, komünizm tehlikesinden koruma misyonunu yüklenmiştir. Bu çerçevede milliyetçi-muhafazakâr olduğu ilan edilen AP'nin muhafazakârlığı dinî-geleneksel değerlere bağlılığıyla, milliyetçiliği ise komünizme karşı duruşuyla tanımlanmıştır. Tüm bunlar göz önüne alınırsa AP'nin 1960'lı yılların sonuna kadar sağın farklı unsurlarını içinde barındıran bir merkez sağ parti görünümünde olduğu görülecektir. Dinî vecibelerin temel alındığı bir devlet ve toplum anlayışını savunan İslamcılar, etnik unsurlara bağlı Türk milliyetçileri, Türk-İslam Sentezi yanlısı

kesimler ve liberal demokrasi taraftarları AP çatısı altında birleşmişlerdir. Bu heterojen yapının sağladığı ittifakın özünde CHP, ordu, aydın ve bürokratik çevreleri temsil ettiğine inanılan devletçi elitlere karşı muhalif olma amacı vardır. Bu durum şüphesiz DP dönemindeki Kemalist/laik merkeze duyulan öfkeyle eş anlamlıdır. Sağın İslamcı ve milliyetçi unsurlarının kendi partilerini kurdukları 1970’li yıllara kadar AP, işçi, esnaf, tüccar, iş adamı gibi toplumun farklı kesimlerine mensup kitlelerden oy alabilmiştir (Demirel, 2005: 548-549).

AP parti teşkilatı ve programı bağlamında DP’den çok da farklı özellikler göstermez. Eski DP’li Ağaoğlu bu durumu “*Adalet Partisinin halk hareketi niteliğini taşıyan yanı, başı koparılmış eski Demokrat Parti teşkilatının her şeye rağmen canlılığını muhafaza ederek bu partiye geçmiş olmasıdır*” diyerek teyit etmiştir (Ağaoğlu, 1972: 9). Millî irade kavramı bağlamında bakıldığında ise 1961 tarihli parti programı prensip maddeleri bölümünde millî irade en sade haliyle yer almıştır. 27, 28, 29 Kasım 1966 tarihlerinde yapılan AP Üçüncü Büyük Kongresi tarafından kabul edilen ve yürürlüğe giren parti programında ise daha teferruatlı bir içerik kazandırılarak millî irade algısı DP çizgisine yaklaştırılmıştır:

“*Millî iradeye dayanmayan her türlü sultayı reddederiz*” (AP Parti Programı Prensip Maddeleri, 1961: 6).

“*Millî iradenin hakikî temsilcilerinin toplandığı, millî hâkimiyetin tecelli ettiği Parlamentoyu âme idaresinin temel müessesesi saymaktayız. Parlamantonun ve onun denetimi altında bulunan siyasî otoritenin mümessili bulunan mes’ul Hükümetin üstünde, hiçbir kuvvetin Devlet hayatının yürütülmesine müdahale etmesi düşünülemez ve böyle müdahalelere göz yumulamaz. Parlamantoyu, her türlü tertiplerden, baskı gruplarının nüfuzlarından masun tutmak, prestij ve otoritesini sarsacak faaliyet ve telkinlerden kurtarmak, tesirli ve verimli kılmak demokratik devlet idaresinin en belli başlı şartlarından*” (Adalet Partisi, Program ve Tüzük, 1966: 125).

Cunta yönetiminin on yıl iktidarda kalmış olan ve anayasayı ihlalle suçlanan DP ve önde gelen siyasetçilerine siyaset yasağı getirmesi darbenin DP’ye yönelik olduğunu kanıtlar niteliktedir. Böylece DP tabanı ve bu tabanı yönlendirecek siyasetçi kadrosu boşalmıştır. DP’nin ilk halefi görünümündeki AP kadroları bu iddialarını öncelikle anayasa referandumu için karşı propaganda düzenleyerek göstermişlerdir. “*Hayır’da hayır vardır*” temalı propaganda ileride yerini hapisteki DP’lilerin affı için girişilen mücadeleye bırakmıştır (Çavdar, 1983b: 2089-2090).

Nisbi seçim sisteminin dahil edildiği yeni seçim kanunu ile 15 Ekim 1961’de yapılan seçimlerde partiler, aldıkları oyla orantılı şekilde Temsilciler Meclisinde temsil imkânı bulmuştur. Böylece hiçbir parti tek başına iktidar olacak çoğunluğu

yakalayamamış ve uzunca bir dönem Türk siyasî hayatını meşgul edecek koalisyon çalışmaları başlamıştır. Seçimlerde CHP %36,7 oyla 173 sandalye kazanırken; AP ise %34,8'lik oy oranıyla 158 sandalye kazanmıştır (TÜİK, 2012: 25). Cumhuriyet Senatosunda ise AP 71 Senatörlük kazanarak Senatoda en fazla temsil edilen parti olmuştur (Kurt, 2019: 222).

Tablo 1: 15 Ekim 1961 Genel Seçimleri

Partiler	Oy (%)	Milletvekili Sayısı
Cumhuriyet Halk Partisi	36,7	173
Adalet Partisi	34,8	158
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi	14	54
Yeni Türkiye Partisi	13,7	65
Bağımsızlar	0,8	-
Toplam	100	450

Kaynak: TÜİK, 2012: 25

Meclisin Cumhurbaşkanı seçtiği Cemal Gürsel, hükümeti kurma görevini CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye vermiştir. CHP tek başına parti kuracak çoğunluğa sahip olmadığı için hükümet, CHP ve AP'nin üyeleriyle YTP ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)'nin ise dışarıdan desteğiyle 2 Aralık 1961'de kurulmuştur. AP'nin koalisyona destek vermesi ordu nezdinde olumlu karşılanmıştır. Ancak zoraki nikâh şeklindeki koalisyon hükümeti 7 ay sonra yıkılmıştır (Fedayi, 2019: 98-99). Koalisyonun sonunu getiren anlaşmazlıklarda AP, CHP kanadının sosyal devlet, işçi hakları gibi konulardaki yasa çalışmalarını sürüncemede bırakmaya çalışmıştır. CHP ise AP kanadının Yassıada mahkûmlarını da içine alan genel af konusundaki çalışmalarına karşı çıkmıştır. İnönü, partisindeki genç kuşakların, genel af gibi sunî gündemlerin dışında ülkenin önündeki gerçek problemlerle ilgilenilmesi gerektiği yönündeki baskılarıyla karşılaşmıştır. Böylelikle partisindeki baskılara daha fazla dayanamayan İnönü, 30 Mayıs 1962'de Başbakanlık koltuğunu bırakmış ancak Cumhurbaşkanı hükümeti kurma görevini yine kendisine verince bu sefer AP'nin olmadığı bir koalisyon hükümeti -CHP-YTP-CKMP- kurmuştur (Ahmad, 2015: 217-219).

İnönü Başbakanlığındaki CHP-YTP-CKMP koalisyonu AP'nin 1963'teki yerel seçimlerde kazandığı zafer karşısında YTP ve CKMP'nin çekilmesiyle kısa ömürlü olmuştur. Yeni hükümeti kurma çalışmaları AP başkanı Ragıp Gümüşpala'ya verilmişse de başarılı olamayınca iş yeniden İnönü'ye kalmıştır. Yeni İnönü

hükümeti bütçesi onaylanmayınca istifa etmiş ve seçime kadar eski diplomat ve bağımsız milletvekili olan Suat Hayri Ürgüplü'nün kurduğu hükümet göreve başlamıştır (Zürcher, 2019: 287).

İnönü ilk koalisyon hükümetinden çekilmesine neden olan baskılara rağmen Yassıada mahkûmlarına karşı ılımlı yaklaşımlarına devam etmiştir. Bu çerçevede birçok isim sağlık sorunları nedeniyle tahliye edilmiştir. Bu isimlerden biri olan Celal Bayar da altı aylık bir süre için tahliye edilmiştir. Bayar'ın Kayseri Cezaevi'nden çıkışı çevrede sevgi gösterileriyle karşılanmış, Süleyman Demirel başkanlığındaki AP heyeti de Bayar'ı Ankara'da ziyaret etmiştir. Gösteriler ve AP heyetinin ziyareti cuntacı kesimler tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu ziyaret AP içinde 27 Mayıs rejimiyle uzlaşma ve çatışma yanlıları olarak iki grubun belirmesine yol açmıştır. 27 Mayıs rejiminin karşısında bir tavır sergileyen Demirel, parti yönetiminden istifa etmiştir. Demirel bu imajı DP mirasını sahiplenme konusunda mücadele ederken kullanmıştır (Aydın, Taşkın, 2014: 120).

3.2.3. İktidar Yılları ve Demirel'li Adalet Partisi

AP'nin birinci parti olarak çıktığı Senato üçte bir yenileme seçimlerinden bir gün önce 7 Haziran 1964'te Genel Başkan Ragıp Gümüşpala vefat etmiştir. Genel Başkanı olmadan seçimlere girmesine rağmen AP, 1963 yerel seçimlerindeki yükselen trendini devam ettirmiş ve bu seçimlerde oy oranını %50'ye çıkarmıştır. Bu seçimler, AP-DP arasındaki halef-selef ilişkisini ülkenin giderek benimsemeye başladığını göstermiştir. Böylece AP, DP'nin temsil ettiği toplumsal tabanla ilişkilerini güçlendirmeye başlamış ve 1965 genel seçimlerine daha güçlü girmiştir (Aydın, Taşkın, 2014: 128).

Ragıp Gümüşpala vefat edince AP içinde liderlik mücadelesi baş göstermiştir. Bu noktada cunta yönetimine sert eleştiriler getirerek parti üyelerinin DP damarını kabartmak isteyenler olduğu gibi süreci ılımlı söylemlerle idare etmeye çalışanlar da olmuştur. Bir ılımlı olan Süleyman Demirel'in siyaset sahnesine tam anlamıyla çıkışı işte böyledir. Demirel kendisini yetiştirmiş bir köylü olarak halkın içinden gelmiştir. Bununla birlikte bürokratlığı döneminden kalma “*Barajlar Kralı*” gibi sıfatları da haizdir. Son olarak bunlara bir de ordu nezdinde Atatürkçü, Batıcı ve modernlik yanlısı bakış açısı eklenince parti başkanlığını alması zor olmamıştır. Demirel'in AP Genel Başkanı olarak siyaset sahnesine çıkışı bu bölümün başında da ifade edildiği

üzere aslında yeni bir seçkinler sınıfının da türediğini gözler önüne sermiştir. DP ileri gelenleri gelişmiş kırsal kesimlerden oy almayı becermiş CHP kökenli siyaset okulundan türemiştir. AP ise kırsal kesimin daha gelişmemiş noktalarına hitap eden bir söylem geliştirmiş ve daha çok halk içinden çıkmış kendi başarılarıyla bir yerlere gelmiş halk adamlarına ev sahipliği yapmıştır (Zürcher, 2019: 288).

Ragıp Gümüşpala'nın vefatından sonra parti başkanlığına aday olan Saadettin Bilgiç eski bir DP'li olması, babasının eski bir müftü olması ve kardeşinin Yassıada yargılamalarında ceza alması gibi nedenlerle ordu tarafından istenmeyen, "*Menderes taraftarı*", tutucu-gerici olarak görülen bir isim olarak göze çarpar. Bilgiç'in karşısında ise büyük sermaye grupları tarafından desteklenen ve ordu nezdinde ilerici, Atatürkçü olarak görülen Süleyman Demirel vardır. Demirel hakkında yaratılan bu olumlu intibanın yanında delegelere Bilgiç'in seçilmesi halinde askerin ona iktidar şansı tanımayacağı yönünde bir korku da salınmıştır. Bunun üzerine ordu ve sermaye destekli, ılımlı, medeni, aydın, Batıcı, Atatürkçü Demirel parti genel başkanlığına Cumhuriyet tarihinde ilk defa delegelerin oylarıyla seçilmiştir. Demirel kongrede 1072 oy alarak 552 oy alan Bilgiç'e üstünlük sağlamıştır (Fedayi, 2019: 100-101). Demirel'in genel başkanlığa seçilmesiyle AP-DP halef-selef ilişkisi daha da belirgin hale gelmiştir. Genel başkanlık yarışında Demirel'e yakıştırılan ve ona seçimi kazandıran sıfatlar, bu sefer kitleleri etkileme ve partisinin DP'nin halefi olduğunu kabul ettirmede rol oynamıştır (Aydın, Taşkın, 2014: 133).

AP'de kurucu kadronun esas amacı DP tabanına seslenmek olduğundan partinin ismi bile DP'lilere yapılanlar karşısında '*adalet*' arama hevesinin bir göstergesi haline gelmiştir (Demirel, 2017: 28). AP içinde, Gümüşpala başkanlığındaki yıllarda DP'nin intikamı yönünde hevesler bulunsa da Demirel'in başkanlığa gelişiyle birlikte bu tutum terk edilmiş ve yalnızca seçmen hassasiyetleri düşünüldüğünden DP mirasına atıfta bulunulmuştur (Çavdar, 1983b: 2100, Fedayi, 2019: 103). Demirel bu noktada ihtiyatlı davranarak partisini DP ile açıktan değil örtülü yollarla özdeşleştirmeye çalışmıştır. Örneğin Temmuz 1965'te partinin amblemini, DP ile özdeşleşen "*Demirkırat*" deyiminin "*kırat*" kısmını andırır biçimde ileriye doğru hareket eden "*Kır At*" olarak değiştirmiştir. Bunun yanında Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy, Menderes'in oğlu Yüksel Menderes gibi eski DP ileri gelenlerinin ailelerini seçim çalışmalarında kullanmıştır. Söylem bazında bakıldığında ise Demirel'in "*Herhangi bir sınıfa bağımlı bir parti değil. Köylüsüyle, çiftçisiyle, işçisiyle, esnaf ve tüccarıyla milletiz. Adalet Partisi olarak*

bütün bu sınıfların haklarını koruyacağız” sözleri partinin toplumun tümünü kucaklama niyetinde olduğunu gösterir. Ancak esas olarak AP, çiftçi, esnaf ve orta sınıfa kredi ve tarımda modernleşme yönünde vaatlerde bulunan bir partidir (Ahmad, 2015: 238-239). DP ile kurulan bu özdeşlik, Demirel’in siyasî karizması ve seçmene sunulan vaatlerin de etkisiyle AP, 1961 seçimlerinde %34,8 olan oy oranını 1965 genel seçimlerinde %52,9 (TÜİK, 2012: 25)’a çıkararak 240 milletvekilliği ile tek başına iktidar olma olanağına kavuşmuştur. Cunta yönetiminin DP siyasî tabanının büyük çoğunlukta temsil imkânının önüne geçmek için anayasaya eklediği “*milli bakiye sistemi*” sayesinde AP, DP’nin son seçimi olan 1957 seçimlerindeki oy oranından fazla oy almasına karşılık DP’ye kıyasla daha az milletvekili kazanabilmiştir (Fedayi, 2019: 105-107).

Tablo 2: 10 Ekim 1965 Genel Seçimleri

Partiler	Oy (%)	Milletvekili Sayısı
Adalet Partisi	52,9	240
Cumhuriyet Halk Partisi	28,7	134
Millet Partisi	6,3	31
Yeni Türkiye Partisi	3,7	19
Bağımsızlar	3,2	1
Türkiye İşçi Partisi	3,0	14
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi	2,2	11
Toplam	100	450

Kaynak: TÜİK, 2012: 25

1969 genel seçimleri yaklaşırken eski DP’lilerin siyasî yasaklarının kaldırılması yönünde bir anayasa değişikliği mecliste kabul edilmiştir. Bu durum DP’nin hitap ettiği toplumsal tabana yaslanan Demirel ve DP ile ilgili her gelişmeye olumsuz bir tavır takınan orduda endişe yaratmıştır. Değişikliğin Senato’da da kabul edilip yasalaşması halinde DP’liler yaklaşan seçimlere girebilecek duruma gelmiştir. Ordunun üstü kapalı tehditleri nedeniyle teklif Senato’dan komisyona geri gönderilmiştir. Ancak seçimlerden hemen sonra anayasa değişikliği tekrar gündeme gelmiş ve 6 Kasım 1969 günü Anayasa’nın 68. maddesindeki “*belirli suçlardan hüküm giyenlerin affa uğramış olsalar da milletvekili seçilemeyeceklerine*” dair ibare metinden çıkarılmıştır. 12 Ekim 1969 günü yapılan genel seçimlerde AP, yeniden tek başına iktidar olabilecek çoğunluğu yakalamıştır. Cumhurbaşkanı’nın hükümeti kurma görevini verdiği Demirel ikinci iktidar döneminde olası darbe tehditleri,

ülkede yaygınlaşan şiddet olayları ve kötü göstergelere sahip bir ekonomiyle uğraşmıştır (Aydın, Taşkın, 2014: 172-180). Seçimlerde milli bakiye sistemi terk edildiği için (Fedayi, 2019: 120) AP, 1965 seçimlerine kıyasla oy oranı %52,9'dan %46,6'ya düşmüş olsa da 1965'ten 16 milletvekilliği daha fazla kazanarak 256 milletvekili çıkarmıştır (TÜİK, 2012: 25).

Tablo 3: 12 Ekim 1969 Genel Seçimleri

Partiler	Oy (%)	Milletvekili Sayısı
Adalet Partisi	46,6	256
Cumhuriyet Halk Partisi	27,4	143
Güven Partisi	6,6	15
Bağımsızlar	5,6	13
Millet Partisi	3,2	6
Milliyetçi Hareket Partisi	3,0	1
Birlik Partisi	2,8	8
Türkiye İşçi Partisi	2,7	2
Yeni Türkiye Partisi	2,1	6
Toplam	100	450

Kaynak: TÜİK, 2012: 25.

Demirel'in ikinci iktidar dönemi ordunun yayınladığı muhtırayla son bulmuştur. Tarihe 12 Mart Muhtırası olarak geçen metinde ordu, hükümeti ve parlamentoyu ülkeyi kısır çekişmeler içine sürüklemek ve ülkedeki sosyo-ekonomik kriz konusunda çaba sarf etmemekle suçlamıştır. Ordunun yüksek komuta kademesindeki bütün subayların imzasını taşıyan muhtıra, eğer bahsi geçen sorunlar çözülmezse Türk Silahlı Kuvvetlerinin idareyi eline almaktan çekinmeyeceğini de belirtmiştir. Bunun üzerine Demirel istifa etmiştir (Demirel, 2017: 62).

3.2.4. Adalet Partisi'nde Bölünmeler

1960'ların sonuyla birlikte sağ çeşitlenmiş ve farklı renklerde partiler olarak örgütlenmiştir. Okuma yazma oranının artması ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması sağ, hangi fikirlerin, neden savunulduğunu açıklama yolunda daha azimli hâle getirmiştir. Bu çerçevede sağ tabanın geleneksel yaşam tarzı ve değerlerine karşı en büyük tehdit önceleri Kemalist-laik unsurlar iken artık sol ve komünizm olmuştur. Bu nedenle 1970'lerden itibaren sağın muhafazakâr

milliyetçiliği, sol ve komünizme karşı oluşturulan en önemli cephe durumundadır (Demirel, 2005: 580).

Demirel'in uyguladığı *"ithal ikameci"* ekonomi politikaları yerli bir burjuva sınıfını palazlandıracak niteliklere sahipken küçük tüccar ve esnaf bu rekabet ortamında mağlup olmuştur. AP içinde bu grubun sözcülüğünü yapan kesim Demirel'i çıkar gruplarına hizmet etmekle suçlamış ve İslamî bir söylem benimseyerek onun mason olduğunu iddia etmişlerdir. Demirel'in bu kesimlere cevabı ise rekabet ortamında sağlam bir bilgi birikimi ve organizasyona sahip olmaları halinde kendilerinin de ayakta kalabileceği olmuştur. Demirel'in görüşlerine kulak asmayan bu kesimler partiden ayrılmış ve 26 Ocak 1970'te Milli Nizam Partisi'ni kurmuşlardır. Şubat 1969'da Alpaslan Türkeş, mensubu bulunduğu Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin adını Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirerek partiyi AP'nin *"tekelci kapitalizmine karşı söylemler üreten aşırı ulusalci"* bir niteliğe büründürmüştür (Ahmad, 2014: 171-172).

1969 seçimlerinde oyları gerilese de mecliste salt çoğunluğu elde eden AP'nin, ülkeye sanayileşme yolunda gerekli kaynağı yaratacak olan vergiler üretilmesi teklifi büyük toprak sahipleri ile küçük tüccar ve esnafın sözcüsü olan muhafazakâr kanadın kendisine cephe almasına neden olmuştur. Bu olayların üstüne muhafazakâr kanat Demirel'in eski DP'lilerin affı sorununda takındığı istemsiz tavrı da koz olarak kullanmıştır. Yaşanan sürtüşmeler sonucunda Ferruh Bozbeyli başkanlığında 41 kişi AP'den ayrılarak Demokratik Parti (DP)'yi kurmuştur. Eski Demokratların etkisi altındaki bu grup Demirel'in DP hazinesine mirasçı olmasını kendilerine yediremez görünmektedir (Zürcher, 2019: 290).

AP'nin başlangıçta dayandığı tüccar, esnaf, zanaatkârlar, büyük toprak sahipleri ile sanayi çevreleri arasındaki konsensüs ekonomik genişlemenin bir getirisi olarak bozulmuştur. Parti yönetiminin tabanda birliği sağlama adına taraflara küçük ödünler verme politikaları işlemez hale gelince AP, giderek sanayi çevreleri ve tüccarlara hitap eden bir parti hüviyetine bürünmüştür. 1970'li yıllarla birlikte AP, dayandığı sanayi çevreleri ve tüccar kesimlerinin oylarıyla iktidara gelemeyeceğini anlamıştır. Ödünler vererek yığınlardan oy alma döneminin bittiğinin farkına varan AP, klasik seçim mekanizmasıyla iktidara gelemeyeceğini görmüştür (Çavdar, 1983b: 2101). AP'nin girişimleriyle ilki 1975, ikincisi ise 1977'de olmak üzere iki Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulması bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Sağda yaşanan çeşitlenmeyle birlikte girilen 1973 genel seçimlerinde hiçbir parti tek başına iktidar olacak çoğunluğu yakalayamamıştır. CHP 185, AP 149, Millî Selamet Partisi (MSP) 48, DP 45, Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) 13, MHP ise 3 koltuk kazanmıştır (TÜİK, 2012: 25). Hükümet kurma görevini alan Ecevit, koalisyon görüşmelerinde başarı sağlayamayınca Cumhurbaşkanı bu sefer Demirel'i görevlendirmiştir. Demirel de başarısız olunca Ecevit tekrar çalışmalara başlamış MSP ile koalisyon görüşmelerini olumlu sonuçlandırmıştır. Aslında Demirel, hükümeti kurma görevini isteksiz bir biçimde kabul etmiş ve çalışmaları da bu denli yüzeysel olmuştur. Seçimin ardından sarf ettiği “*Millet bize bu seçimlerde muhalefet görevini verdi*” cümlesi koalisyon konusunda niyetini ortaya koymuştur (Ahmad, 2015: 319-330):

“Biz AP olarak hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu savunuruz. Milletimizin kararı başımızın üstündedir... AP karşısında esasen bir koalisyon mevcuttur. Seçimler AP ile bu koalisyon arasında olmuştur. Millet bize bu seçimlerde muhalefet görevini verdi. Bizim dışımızdaki partilerin, yani CHP, MSP ve DP'nin bir koalisyon yapmaları mümkündür.

Biz kimseyle bir koalisyon yapmaya talip değiliz. Devlete sadık muhalefet örneği vereceğiz. Türk demokrasisinin bir eksikliğini gidereceğiz. Milletin kararını saygıyla karşılıyoruz. İstedığımız şey ve isteyeceğimiz şey, milletimizin ülkede söz sahibi olmasıdır” (Demirel, 1973: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>).

Tablo 4: 14 Ekim 1973 Genel Seçimleri

Partiler	Oy (%)	Milletvekili Sayısı
Cumhuriyet Halk Partisi	33,3	185
Adalet Partisi	29,8	149
Demokratik Parti	11,9	45
Millî Selamet Partisi	11,8	48
Cumhuriyetçi Güven Partisi	5,3	13
Milliyetçi Hareket Partisi	3,4	3
Bağımsızlar	2,8	6
Türkiye Birlik Partisi	1,1	1
Millet Partisi	0,6	0
Toplam	100	450

Kaynak: TÜİK, 2012: 25.

CHP-MSP koalisyonu gerek Ecevit'in 1974 Kıbrıs Barış Harekâtının olumlu sonuçlarını kendi lehine erken seçim vasıtasıyla oya çevirme isteği gerekse de iki partinin genel itibarıyla anlaşamaması sebebiyle bozulmuştur. Koalisyon bunalımları

devam ederken 1975 yılında hükümeti kurma görevi tekrar Demirel'e verilmiş ve AP, MSP, CGP ve MHP'nin katılımıyla 31 Mart 1975'te I. Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulmuştur. 1977 genel seçimlerine kadar görev yapmış olan I. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin esas amacı hem işveren çevrelerini hem de işçi ve küçük üreticileri mutlu etmek olmuştur. 1977 erken genel seçimlerindeyse CHP %41,4'lük oy oranıyla 213 milletvekili (TÜİK, 2012: 25) çıkarmasına rağmen meclisteki salt çoğunluğu elde edememiştir. Demirel hükümet kurmakla görevlendirilen Ecevit'i, çoğunluğa sahip olmadığı halde bu görevi üstlendiği için eleştirmiş ve Ecevit'in kurduğu azınlık hükümetinin güvenoyu almaması için çalışmıştır. Ecevit, girişimlerinde başarısız olunca Demirel, II. Milliyetçi Cephe Hükümetini MSP ve MHP'nin katılımıyla kurmuştur (Kurt, 2019: 230-231).

Tablo 5: 5 Haziran 1977 Genel Seçimleri

Partiler	Oy (%)	Milletvekili Sayısı
Cumhuriyet Halk Partisi	41,4	213
Adalet Partisi	36,9	189
Millî Selamet Partisi	8,6	24
Milliyetçi Hareket Partisi	6,4	16
Bağımsızlar	2,5	4
Cumhuriyetçi Güven Partisi	1,9	3
Demokratik Parti	1,8	1
Türkiye Birlik Partisi	0,4	-
Türkiye İşçi Partisi	0,1	-
Toplam	100	450

Kaynak: TÜİK, 2012: 25.

Sağın farklı unsurlarının konsensüsüne dayalı Milliyetçi Cephe Hükümetleri aslında DP'nin "*Vatan Cephesi*"ne benzemektedir. Zira Vatan Cephesi hadisesi toplumsal desteği kaybettiğini düşünen DP'nin tabandaki birleşmeyi amaçlayan bir manevrası iken Cephe Hükümetleri de ödünler vererek yığınlardan oy alma, sağı tek başına temsil etme döneminin bittiğini anlayan AP'nin bir manevrasıdır (Çavdar, 1983b: 2095-2097).

14 Ekim 1979 günü Edirne, Konya, Manisa, Muğla ve Aydın'ı kapsayan milletvekili ara seçimi ile Senato'nun üçte bir yenileme seçimleri yapılmıştır. Ecevit, 5 ildeki milletvekillerinin tamamını ve %47'lik oyla Senato sandalyelerinin büyük çoğunluğunu kazanan Demirel'li AP karşısında direnememiş ve istifa etmiştir.

Bunun üzerine Demirel, MSP ve MHP'nin dışardan desteğiyle bir azınlık hükümeti kurmuştur 12 Eylül 1980'de ordunun yönetime el koymasıyla hem bu hükümet düşürülmüş hem de AP'nin siyasî faaliyetleri yasaklanmıştır (Aydın, Taşkın, 2014: 307-308).

3.2.5. Adalet Partisi ve Millî İrade Söylemi

1924 Anayasası nasıl ki çevrenin sesi DP'nin millî irade anlayışına şekil vermişse 1961 Anayasası da mirasçısı AP'nin millî irade anlayışına şekil vermiştir. Cunta yönetimi hazırladığı anayasa ile 1924 Anayasasına kıyasla auctoritas konusunda bir yenilik getirmemiş ancak *“Millet, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır”* diyerek potestas konusunda farklı bir hüküm içermiştir. Böylece meclis, egemenliğin kullanılışı bakımından tek yetkili kurum olmaktan çıkarılmış ve Cumhurbaşkanı ile Anayasa Mahkemesi gibi kurumlar da bu konuda yetkili kılınmıştır. 1961 Anayasası egemenliğin kullanılışı konusunda halka aracılık etmek üzere farklı kurumlar inşa edilmesi gerektiğini savunan Kemalist/laik merkezin verdiği bir tepkidir. Demirel bunu şu sözlerle ifade eder:

“1961 Anayasası bir reaksiyon anayasasıdır. Bir tepki anayasasıdır. Tepki Anayasalarını yaşatmak mümkün değildir. Milletin, devletin, gerçek ihtiyaçlarına cevap vermekten çok, muayyen hassasiyetleri içine alacaktır. Mesela 1961 Anayasası kudretli icraya hassas bir Anayasadır. Yani, 1950-1960 döneminde, büyük çoğunluğu bulunan tek parti idaresinin, tekrar ülke idaresine gelmemesi, ülkenin müesseselerle ve koalisyonlarla idare edilmesi, hedef alınır. Yani kudretli icradan, parçalanmış icraya, iktidar yetkileri taksim edilmiş icraya Türkiye'yi götüren bir anayasadır. Onunla da, ülke idare edilememiştir...” (Arcayürek, 1990: 423).

Bu durumu 1971 Muhtırasının öncü isimlerinden Muhsin Batur da anılarında dile getirmiştir:

“1924 Anayasası'nda; «Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir» denildikten sonra, «Türkiye Büyük Millet Meclisi milletin yegâne ve hakiki mümessili olup, millet namına hakkı hâkimiyeti istimal eder» deniyordu... Şimdiki Anayasamız «Egemenlik kayıtsız şartsız Türk milletindir» dedikten sonra, «Millet, egemenliğini Anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle kullanır» diyor. Yani Parlamento organlardan yalnız biridir. Neticeyi yalnız seçim ve seçim sonu neticeye bağlamanın meseleleri halle kâfi olmadığı 1960 öncesinde de görüldü, şimdi de görülmektedir...” (Batur, 1985: 211).

1965 seçimlerinde AP'nin başarısını analiz eden Abadan'a göre AP, kuruluşundan itibaren, selefi DP'nin politikalarında da vücut bulan devlet ve hükümete karşı halk kitlelerinin savunucusu olma rolünü başarıyla oynamıştır (Nermin Abadan, Anayasa Hukuku ve Siyasî İlimler Açısından 1965 Seçimlerinin

Tahlili, 1966, s. 147'den aktaran Komsuoğlu, 2008: 289). Demirel, 1965 genel seçimlerinden sonra ona ordu nezdinde intiba kazandıran ılımlı politika anlayışı çerçevesinde partisi içindeki aşırı unsurları dizginleyerek ekonomik problemlere ağırlık vermeye çalışmıştır. Eski DP'lilerle arasına mesafe koymuş aynı zamanda ordu üzerinde sivil denetim kurma çabasına girmeyerek bir ölçüde de facto olan durumu tanımıştır. Ayrıca tabanına hitap ettiği DP'nin millî irade söylemine benzer şekilde sınır tanımaz politikalar yerine sınırlı bir millî irade söylemi geliştirmiştir (Fedayi, 2019: 109).

Demirel'in miras aldığı seçmen kitlesi uzun yıllar siyasî taleplerde bulunma ve siyasa sürecine katılma konusunda problemler yaşamıştır. Öyle ki bu kitlenin öncüsü durumundaki DP'nin iktidarı, darbeyle sonlandırılmış ve partinin faaliyetleri yasaklanmıştır. Bu yüzden Demirel'in siyasî elitler karşısında halkın yönetimini temsil etme (Komsuoğlu, 2008: 281) söylemi, selefi Menderes gibi millî irade kavramı etrafında şekillenmiştir.

Demirel'in millî irade söylemi selefi DP gibi salt sandık eksenli bir içeriğe sahiptir. Öyle ki serbest seçimler yoluyla parlamento niteliği ve niceliği belirlendikten sonra hiçbir kuvvet vuku bulan bu iradenin üstüne çıkamaz. Demirel, hitap ettiği siyasî tabanın oya yüklediği anlamı iyi kavramış bir isimdir. Ona göre:

“Adalet Partisi her şeyden evvel Türk vatandaşının reyinin bir kağıt parçası olmadığını, bunun Türk vatandaşının reyini temsil ettiğini, bu iradenin son sözün millete ait olduğunu ispatlamıştır. 1960'ta vatandaşın zihninde kendisine ve reyine karşı meydana gelen itimatsızlık böylece zail olmuş, velhasıl vatandaş tekrar ülkenin sahibi ve efendisi olmuştur.” (Süleyman Demirel 1973'e Bakarken, Tarihsiz, s.7-8'den aktaran Komsuoğlu, 2008: 294).

AP'nin millî iradeye ve millî iradenin tecelli etmesine vesile olan seçimlere kutsallık atfetmesinin altında, millî iradeyi toplumdaki bütün meselelerin çözümü için sihirli bir formül olarak görmesi yatar. Seçimler, millî iradenin tecelli etmesine vesile oldukları için milletin siyasete ve toplum meselelerinin çözümüne katılmasının en önemli aracıdır. AP de DP gibi demokratik rejimlerdeki siyasî katılımı yalnızca seçim zamanlarında oy vermek olarak benimsemiştir. Buna göre serbest seçimler yoluyla millî irade belirlendikten sonra parlamento dışı muhalefet veya baskı grupları iktidarın politikalarını sorgulama yetkisine sahip değildir. Burada baskı grupları adı altında genelleştirilen unsurlar aslında öncelikle orduyu hedef alan bir anlayışı içerse de AP'nin gücü elinde bulundurarak başkalarıyla paylaşmama amacını da taşır (Demirel, 2017: 222-228):

“Parlamento dışı muhalefet, baskı grupları veya güçleri egemenlik yetkisinin ortağı değildirler. Millî iradeyi ifade edemezler. Esasen parlamento dışı muhalefet kavramı, meşruiyet sınırları içine kanaatimizce sığdırılması pek de mümkün bir kavram değildir... Dünyanın hiçbir yerinde, parlamento dışı güçlerin, baskı gruplarının iktidar olmak için güvenlerine başvurulmamaktadır. Bu itibarla, iktidarların kaderini ve süresini tayin etmeleri, demokrasilerin hiçbirinde mümkün olmadığı gibi bizim anayasa düzeninin de tanınması mümkün olmayan bir davranıştır” (Süleyman Demirel, Yeni Bir Sosyal Mukaveleye Doğru, 1974, s. 70’ten aktaran Demirel, 2017: 227).

Demirel’e göre seçim sonuçlarını millî iradeye eşitleyen formül aslında meclisin tıkanıdığı dönemlerde de devreye girebilecek bir formüldür. Örneğin ona göre 12 Eylül Askerî Darbesi öncesinde bir türlü seçilemeyen Cumhurbaşkanı için bu formül devreye sokulabilirdi. Burada vurgulanmak istenen şüphesiz gerektiğinde halka başvurmayı kolaylaştıran referandum yöntemidir. Demirel, *“millî iradenin tecelli ettiği meclis kompozisyonu ile millî irade arasında bir çelişki olması durumunda”* bunun referandumla aşılabileceğini düşünmektedir (Komsuoğlu, 2008: 298).

Demirel, tek başına iktidar olduğu dönemlerde ekonomi programını uygulamanın verdiği rahatlıkla demokratik kurumların işlerliğini sağlamak için de çaba sarf etmiştir. Ona göre ekonomik anlamda işlerin yolunda olduğu dönemlerde parlamento dışı muhalefetin faaliyetleri endişe edilecek bir durum değildir (Çavdar, 1983b: 2100). Bu durum Demirel’in *“Sokaklar eskimez. Takati olan yürür”* (Demirel, 1968: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>) cümlesinde kendisini gösterir.

Demirel egemenliğin milletin hakkı olduğu üzerinde durarak bu hakkın vazgeçilmezliğini vurgulamıştır:

“Eğer bir ülkede son sözün sahibi millet değilse, milletin kararı, itirazsız, kesin, icabına uyulması zaruri, uygulanması mecburi değilse o ülkede milletin kendisini idare ettiği, kendi kaderini kendisi tayin ettiği cumhuriyet ve demokrasinin mevcut olduğu söylenemez” (Süleyman Demirel, Büyük Türkiye, 1977, s. 43’ten aktaran Demirel, 2005: 549).

DP’ye benzer şekilde AP’nin de demokrasi algısı serbest seçimler yoluyla yöneticilerin seçilmesinin ötesine geçmez. Seçimler yapıldıktan sonra millet günlük rutinine geri dönmeli ve siyasetin dışında kalmalıdır. Millet iradesini temsil eden parlamentoyu seçim dışı yollarla sınırlamaya çalışmak demokrasiyle bağdaşmaz. Millet, verilecek cevabı seçimlerde verecektir anlayışı hâkimdir (Demirel, 2005: 549-550).

AP ve DP arasında halef selef ilişkisi olmasına rağmen dönem itibariyle farklı dinamikler de bulunmaktadır. Bu çerçevede mecliste çoğunluğa sahip Menderes, birçok antidemokratik yollara sapmışken Demirel, Anayasa’nın koyduğu sınırlamalar

arasında sıkışıp kalmıştır. Anayasa, kişi hak ve özgürlüklerinin korunmasını sıkı kurallara bağlayarak bağımsız bir yargının öncülüğünde hükümeti sınırlamıştır. Bunun yanında özerk bir kurum olan Radyo ve Televizyon Kurumu ile yine özerk bir yapıya sahip üniversiteler ile basın, eleştiri seviyesi yüksek yayınlar aracılığıyla hükümeti eleştirebilmiştir. Tüm bunları yıkıp geçecek anayasa değişikliği yolu ise üçte iki çoğunluk sağlanamadığı için bir hayalden öteye gidememiştir. Ayrıca bu yönde bir anayasa değişikliği yapılsa dahi Anayasa Mahkemesi gibi bir kurum vardır (Zürcher, 2019: 290): *“Kaldı ki, bizim zaten AP olarak, tek başımıza Anayasa değiştirecek gücümüz yoktu, gücümüz olsa, o tarihe kadar biz onu değiştirdik.”* diyen Demirel Anayasa konusunda niyetini belli etmiştir (Arcayürek, 1990: 422).

DP ve Menderes toplumu tek parti döneminin vesayetçi anlayışına karşı örgütlemek için millî irade kavramına sarılmışken AP ve Demirel ise toplumu askeri vesayete karşı aynı usulde örgütlemeye çalışmıştır. Demirel bu vesileyle halkla daha yakın ilişkiler kurma yolunu aramış, ordu ve *“zinde güçler”*e millî iradenin tecelli ettiği parlamentonun meşruiyet zeminini hatırlatmaya çalışmıştır (Aydın, Taşkın, 2014: 141). Demirel, millî irade kavramını ordunun siyasete müdahalelerine karşı bir zırh gibi kuşanmıştır (Komsuoğlu, 2008:288):

“Eğer Silahlı Kuvvetler Komuta Heyeti, devlete müdahaleye karar verirse, gelir Meclisi kapatırlarsa, hükümeti feshederlerse, devlet idaresini üstlerine alırlarsa, ne yapmış olurlar? Demokrasiyi ortadan kaldırmış olurlar. Ne yapmış oluyorlar? Millet iradesinin üstünlüğü yerine, Silahlı Kuvvetlerin iradesinin üstünlüğünü getirmiş oluyorlar. Bence, bu şekilde 'Cumhuriyete ve Atatürk ilkelerine hizmet ettik' iddialarını kabul etmek mümkün değil” (Arcayürek, 1990: 426).

Parti programına göre egemenlik kayıtsız şartsız millete aittir ve parlamentoyu her türlü oluşum veya baskı gruplarından uzak tutmak demokratik düzenin işleyişindeki en önemli etkidir. Tıpkı DP’nin anlayışına benzer şekilde parlamentoya böylesi bir önem atfedilmesi ve millî iradenin çoğunluk iradesiyle özdeşleştirilmesi AP’yi çoğunlukçu demokrasinin savunucusu durumuna getirir. Buna göre seçimler sonucunda çoğunluğu sağlayarak parlamentoda üstünlüğü yakalayan partinin yetkileri ne kadar geniş tutulursa demokratik düzen o kadar iyi işleyecektir. AP’nin çoğunlukçu demokrasi anlayışı ve buna mukabil millî irade söylemi, açıkça Kemalist/laik merkezin halk için en iyi olanı kendisinin bildiği inancına bir tepkidir. Buna göre siyasî iktidarın meşruluğu seçimlere göre değil halk yararına çalışıp çalışmadığına göre şekillenir. Gelişmişlik seviyesi alt düzeylerde olan halkın gerçek çıkarının nerede olduğuna karar verebilme kabiliyeti de

dolayısıyla gelişmemiştir. İşte AP'nin millî irade söylemi “*halk için halka rağmen*” sloganının vücut bulduğu siyasî iktidarlara karşı alternatif bir meşruluk arayışının ifadesidir. Her ne kadar büyük seçmen destekleri ile iktidara gelmiş olsalar da DP ve AP, millî irade kavramının çağrıştırdığı olumlu algıları, meşruiyetlerini güçlendirme amacıyla kullanmışlardır (Demirel, 2017: 224).

Yukarıda bahsi geçen Kemalist/laik merkezin, halkın gerçekleri fark edecek kadar gelişmediği yönündeki tutumu Muhsin Batur tarafından şöyle ifade edilmiştir:

“21 Kasım 1970 günü Cumhurbaşkanı'na sunduğum yazı şöyle idi...”

...Halkın idareye iştiraki ve idareyi kontrolü, Parlamento içinde fikirlerin serbest münakaşası, memleketin çeşitli yerlerinden ve çeşitli meslek sahiplerinden oluşan parlamenterlerin; memleket yararına uygun kanunlar hazırlayabilmeleri, hükümetlerin icraatlarının denetlenebilmesi ve değiştirilebilmeleri nokta nazarından teorik olarak çok güzel bir devlet idare şeklidir. Ne var ki; nüfusunun %40'ının okuma-yazma dahi bilmediği, nüfusunun % 20'sinin bir köyde doğup, büyüüp öldüğü dar dünyalı insanların ve gene nüfusunun büyük kısmının Türkiye meselelerine... yalnız kendi yolu, okulu, camii olduğunu zanneden ve bu kütlenin bir kısmının... mahallî, ırkî, dinî çıkarıcı hislerle vereceği, diğer bir kısmının ne yaptığını dahi bilmeksizin ve seçim nutuklarında da halka bildirildiği ve tanıtıldığı gibi, çoğu hayvan amblemleri partilerden birine oy vermekle beliren millî irade sonucu meydana gelen Parlamantonun durumu, çalışma ciddiyeti, memleket meselelerine el atışı... parlamenterlerin büyük çoğunluğunun durum, tutum ve yetenekleri... esas kamuoyunu teşkil eden dünyanın her tarafında varlığı kabul edilen elit sınıfın başlıca üzüntüsünü teşkil etmektedir” (Batur, 1985: 198).

Demirel AP'sini DP'den ayıran önemli bir farklılık demokratik rejimlerde çoğunluğun “*hakların özünü zedeleyemeyeceği*” anlayışıdır. Örneğin Demirel:

“Hürriyetlerin kullanılmasından tedirgin olmayacağız. Yürüyüş hürriyeti, hürriyet olarak kabul edilmiş mi? Edilmiş. Bırakın yürüstün neden tedirgin olalım? Kim istiyorsa yürüsün.... Biz bir tek şeye dikkat ederiz. Yürüyüş namı altında yağmanın, gaspın ve tahribin yapılmamasına dikkat ederiz” (Süleyman Demirel, Muhtelif Konuşmalar, 1969, s. 34'ten aktaran Demirel, 2005: 551).

diyerek millî iradenin sınırını belirlemiş ve muhalefete karşı DP'den farklı bir tutum sergilemiştir. AP yönetici kadrosu DP'ye kıyasla daha demokratik niteliklere sahip olsa da böyle bir politika benimsemesinin arkasında 27 Mayıs Askeri Darbesinin etkisi kanıksanamaz. DP'nin aydınlar ve öğrenciler üzerinde izlediği baskıcı politikalar 27 Mayıs aktörlerinin önemli bir kozu olmuştur. AP'liler benzer bir durumun yaşanmaması için bu tarz konularda selefine kıyasla daha toleranslı davranmıştır (Demirel, 2005: 551-552). AP'nin millî iradenin sınırı konusunda selefinden böylesi farklı bir tavır takınmasının şüphesiz en önemli nedeni ise 1961 Anayasasıdır. Hatırlanacağı üzere 1961 Anayasası, Anayasa Mahkemesi, çift meclis, yargı bağımsızlığı ve Radyo ve Televizyon Kurumu ya da üniversiteler gibi

doğrudan Anayasa tarafından özerk statü tanınan kurumlar vasıtasıyla egemenliğe yeni ortaklar çıkarmıştı. Tanör'ün ifadesiyle “*bölüştürülmüş egemenlik*” (Tanör, 1984: 23) yetkisine sahip bu kurumlar milletin egemenliğini yine Anayasanın koyduğu esaslara göre kullanması ilkesini doğurmuştur.

AP'nin millî irade söylemi de selefi DP gibi Rousseau'nun “*genel irade*” kavramsallaştırmasının bir yorumuna denk düşer. Bu yoruma göre genel irade, egemenliği kralın veya elit bir zümrenin değil; halkın kullandığı bir gerçekliğe tekabül eder. Ancak bu haliyle genel irade, çoğunluğun iradesi değil; birey iradelerini aşan bir durumdur. Öyle ki birey genel iradeyle ters düştüğü durumlarda mutlaka – kendisinin farkına varamadığı- “*gerçek*” çıkarlarıyla ters düşmüştür. Bu anlamıyla genel irade bölünmez, yanılmaz ve mutlaktır. Birey iradelerinin üstünde bir durum olan genel irade toplumdaki ortak iyiyi temsil ettiğinden objektif ve birey iradelerinden bağımsızdır (Demirel, 2017: 222).

3.3. ÇAĞ ATLAMA RETORİĞİ: ANAVATAN PARTİSİ

3.3.1. Siyaset ve Ekonomiye Yeniden Ayarlama Enstitüsü: Milli Güvenlik Konseyi

Türkiye’de her darbeden sonra siyaset yapma şekli ve bu alanın aktörleri değişmiş, eskiler yasaklar ve vetolar yoluyla sistemin dışına itilmiştir (Bora, Canefe, 2008: 648). Cumhurbaşkanlığı krizi, partilerin koalisyon kurmadaki isteksizliği-başarısızlığı, ülke geneline yayılmış siyasî şiddet olayları ve ekonomik kriz ortamı 12 Eylül Darbecilerinin eylemlerine kendilerince bir tür haklılık payesi yüklemiştir. Siyasî sistemin işleyişi konusunda toplumun bütün kesimlerine karşı güven duygusundan yoksun olan cuntacılar 27 Mayıs’a kıyasla ciddi bir “*restorasyon*” dönemi başlatmışlardır. 12 Eylül 1980 ile çok partili hayata tekrar geçilen 6 Kasım 1983 arasındaki dönem boyunca bu çerçevede faaliyetler yürütülmüş, eski siyasîler sistem dışına itilmiş ve yeni bir anayasa hazırlanmıştır (Aydın, Taşkın, 2014: 325-332).

Siyasetin yeniden yapılandırıldığı bu dönemin dikkat çeken bir diğer yönü de ekonominin yeniden yapılandırılması olmuştur. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra bütün dünyada kabul görerek ekonomik büyümenin motoru haline gelen Keynesyen

ekonomi politikalarının yeni sorunlara çare bulamamasının bunda rolü büyüktür. Kısaca Keynesyen politikalar, bir yandan piyasanın işleyişine izin verirken bir yandan da onu düzenleme yoluyla bir tür komuta ekonomisini doğurmuştur. Ancak 1970’li yıllarda ABD’deki ekonomik bunalımın ardından uluslararası para sistemi olan “*Bretton Woods*”un çökmesi dünya genelinde krize neden olmuştur. Krizin bir belirtisi olarak ortaya çıkan enflasyonist dalgalanmalar 1973 ve 1978 yıllarında iki petrol krizine de yol açarak dünya genelinde ekonomik krizi derinleştirmiştir. Üretimin düşmesi karşısında fiyatların artması ve bunun sonucu olarak da işsizlikteki artışın, “*durgunluk içinde enflasyon*” anlamına gelen “*stagflasyon*” olgusunu doğurması Keynesyen ekonomi politikalarının iflasını getirmiştir (Baltacı, 2004: 361). Kapitalizmin geleneksel krizlerinin dışında özellikler sergileyen bu durum, bütün dünyada ekonomik süreçlerin “*yeniden ayarlanması*”nı gerektirmiş ve bu süreç Türkiye’de de ekonomik, siyasî ve sosyal değişimleri beraberinde getirmiştir (Boratav, Keyder, Pamuk, 1987: 8).

Siyasetin yeniden yapılandırılma sürecinde dümen başındaki -cuntayı gerçekleştiren Genelkurmay Başkanı ve ordunun komuta kademesinden meydana gelen- Milli Güvenlik Konseyi (MGK), Bülend Ulusu başkanlığında geçici bir hükümet kurmuştur. Bununla birlikte cuntacılar tarafından çıkarılacak olan yasaların ve yeni bir anayasanın görüşülerek kabul edilmesi için Danışma Meclisi oluşturulmuştur (Mutlusu, 2019: 382). Hem Genelkurmay hem de MGK’nin başkanı olan Kenan Evren’in siyasetin yeniden yapılandırıldığı bu süreçte eski siyasetçilere olan güvensizliği oluşturulan Danışma Meclisi’nde göze çarpar. Öyle ki 80’ cuntacıları selefleri gibi bu mecliste siyasetçilere yer vermemiş 40’ını doğrudan 120’sini ise yeni atanan valilerin gösterdiği adaylar arasından atama yoluyla görevlendirmiştir. Danışma Meclisinin seçtiği 15 üyeli Anayasa Komisyonu Orhan Aldıkaçtı başkanlığında 1960’taki anayasa gelişmelerini tersine çeviren bir anayasa hazırlamıştır. Örneğin yeni anayasada yürütmenin yetkileri arttırılmıştır. Anayasayla birlikte yedi yıllığına Kenan Evren’in Cumhurbaşkanı olmasının da oylandığı referandum, oy kullanma mecburiyetinin olduğu, oy kullanmayanların para cezası olarak beş yıl boyunca oy kullanma hakkından mahrum tutulacağı gibi yeni düzenlemelerin altında %91,4 (TÜİK, 2020a: <http://rapory.tuik.gov.tr>)’lük bir oranla “*Kabul*” lehine sonuçlanmıştır (Zürcher, 2019: 322).

3.3.2. Dört Eğilimin Partisi: Anavatan Partisi ve Parti Programında Millî İrade

Yeni anayasa hazırlandıktan ve Siyasî Partiler ve Seçim Kanunları tamamlandıktan sonra siyasî partiler kurulmaya başlamıştır. 15 Mayıs 1983'te Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), izleyen on gün içinde de Büyük Türkiye Partisi (BTP), Anavatan Partisi (ANAP), Halkçı Parti (HP) ve Sosyal Demokrat Parti (SODEP) kurulmuştur. Ancak bu topyekûn bir sivilleşme furyası olarak anlaşılmamalıdır. Zira cunta yönetimi siyaset alanından çekilmiş gibi görünse de kurulan partiler üzerinde yoğun bir veto harekâtı başlatmıştır. Örneğin Demirel'in "*Büyük Türkiye*" mottosuna atıfta bulunduğu açıkça anlaşılan ve AP'li 167 eski milletvekilini içinde barındıran Büyük Türkiye Partisi 1 Haziran'da kapatılmıştır. BTP yerine kurulan Doğru Yol Partisi (DYP) ise farklı bir engelle karşılaşmış ve 30 kurucusu veto edilmiştir. Örgütlenme ve seçime girmeleri engellenen bu iki partiye SODEP de eklenmiştir. Vetoların dengeli olduğu yönünde halk nezdinde bir algı oluşturmak için kurulan diğer partiler -ANAP, MDP ve HP- arasından isimler de veto edilmiş olsa da yalnızca bu partilerin seçimlere katılabilmeleri sağlanmıştır (Aydın, Taşkın, 2014: 345-346).

Siyasetin boşluk kabul etmeyen bir alan olduğu nazara alınırsa kapatılan partilerin tabanlarının temsilden uzak kalmayacağı söylenecektir. Bu çerçevede 20 Mayıs 1983'te kurulan ANAP, farklı ideolojik akım ve çıkar gruplarının bir koalisyonu olarak diğer iki partiye göre daha geniş tabana sahip bir parti olarak göze çarpar. Tabanı oluşturan gruplar, ordunun siyasete etkisinden rahatsızlık duyan ve buna alternatif bulamayan kesimler, eski AP'nin tabanı olan sanayi burjuvazisi ile Anadolu'nun küçük iş adamları, eski MSP'nin tabanı İslamcılar ile eski MHP'nin tabanı milliyetçilerdir (Zürcher, 2019: 324). Bu çerçevede ANAP, yönetici ve parti örgütü anlamında 80' öncesi partilerin devamı niteliğindedir. Parti lideri Turgut Özal'ın geçmişi de bu durumla birlikte değerlendirildiğinde ANAP'ın milliyetçi-muhafazakâr çizgisi daha kolay anlaşılabilir. Örneğin Özal'ın 1969'da Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 1979'da II. Milliyetçi Cephe Hükümeti Başbakanlık Müsteşarlığı görevlerinin yanında 1977'de MSP İzmir milletvekili adaylığı vardır. Sağ partilerdeki bu aktif tutumunun yanına özel sektördeki sağ çizgi meslek örgütlerindeki faaliyetleri de eklenince Özal'ın yeni partisinin milliyetçi-muhafazakâr bir çizgi benimseyeceği açıktır. Özellikle sağdaki en geniş tabanlı,

kapatılan AP'nin seçmenini hedef alan ANAP, 12 Eylül Askeri Darbesi'nin siyasîlere getirdiği yasakları fırsata çevirmeye çalışmıştır (Köker, 1996: 1253).

Eski siyasîlerin yasaklarla sistem dışına itildiği bir ortamda Özal, partisini “Dört Eğilimin Partisi” olarak seçmene kabul ettirmek için uğraş vermiştir. Bu çerçevede parti içindeki milliyetçi, muhafazakâr ve liberal kanatlar arasında devamlı bir denge kurma yoluna gitmiş ancak dördüncü eğilim olan sol kanadın parti içindeki varlığına dair bir işaret görülememiştir (Aydın, Taşkın, 2014: 356). Özal'ın dört eğilimin partisi fetişi öyle bir noktaya varmıştır ki gazetecilerden partisinin adını “Ana Parti” olarak kısaltmalarını bile rica etmiştir. Özal'ın buradaki amacı partisi hakkında açıkça ülkedeki bütün partilerin, fraksiyonların, ideolojilerin üstünde bir imaj yaratmaktır (Bildirici, 2020: <https://t24.com.tr>).

ANAP dört eğilimin partisi olarak siyasî program ve propagandalarında tek bir ideolojik tarafın savunuculuğundan uzak durmuştur (Mutlusu, 2019: 389). Parti programında şu hususlara yer verilmiştir:

“Milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan bir siyasî partiyiz. Bunun için daha önceki siyasî eğilimleri ne olursa olsun programımıza inananları birliğe, beraberliğe davet ediyoruz” (ANAP Programı, 1983: 1).

Turgut Özal'ın lideri olduğu bu karmaşık koalisyonun milletvekilleri genelde taşra kökenli, darbenin yasaklar yoluyla önlerine set çektiği eski siyasîlerin durumundan faydalanarak sahneye çıkmış isimlerdir. Tecrübesiz ve yeterli eğitimden yoksun bu kişiler siyaset kariyerlerini tamamıyla Özal ailesine yakınlıklarına borçludurlar (Ahmad, 2014: 228). Bununla birlikte ANAP'ın birçok yönden DP çizgisini devam ettiren tipik bir milliyetçi-muhafazakâr parti olduğu söylenebilir. Örneğin millî irade bağlamında bakıldığında ANAP, DP çizgisini devam ettirerek millî irade ve onun tecelligâhı olan meclisi her şeyin üzerinde kabul etmiştir:

“Anavatan Partisi... Millî hâkimiyeti ve milletin üstünlüğünü, millî birlik ve bütünlüğü her şeyin üzerinde telakki eden, millet iradesinin tecellisinin ve millet hâkimiyetinin tesisinin ancak halkın serbest oyunun esas olduğu hür demokratik düzen içerisinde mümkün olabileceğine inanan... bir siyasî partidir” (ANAP Programı, 1983: 5).

“Millet hâkimiyeti demokratik düzenin esasıdır... Halkın serbest oyu ile seçilmiş üyelerden kurulu Türkiye Büyük Millet Meclisi millî iradenin ve millet hâkimiyetinin en üst seviyede tecelli ettiği müessesedir” (ANAP Programı, 1983: 9).

ANAP'ın milliyetçi-muhafazakâr çizgiyi devam ettirdiğinin bir diğer göstergesi sahip olduğu ekonomi anlayışıdır. “Ekonominin yeniden ayarlanma” sürecinin Türkiye'deki yansıması olan “24 Ocak 1980 İktisadî İstikrar Tedbirleri”

Türkiye ekonomisinin global çaptaki yapılara eklemelenmesini getirdiği gibi buna uygun bir siyasî zemine de ihtiyaç duymuştur. İşte ANAP'ın siyaset sahnesine çıkışı kapitalizmin bu “yeniden ayarlanma” sürecine kaynaklık edecek siyasî boyutla doğrudan bağlantılıdır. Genel Başkan Özal'ın 24 Ocak Kararlarının mimarı olarak ithal ikamesi sisteminden vazgeçilerek ihracata dönük sanayileşmeyi savunduğu ve sıkı bir ekonomik serbestleşme yanlısı olduğu görülmektedir. Ayrıca darbeden sonra Bülend Ulusu geçiş hükümetinde ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı sıfatıyla bu uygulamaların devlet aklına yerleşmesi için çaba sarf etmiştir. Bütün bunlar ANAP'ın izleyen süreçte üstleneceği rol hakkında önemli referanslardır (Mutlusu, 2019: 380-382).

3.3.3. Anavatan Partisi İktidarda

Milli Güvenlik Konseyi'nin 1982 Anayasasının geçici dördüncü maddesi uyarınca eski siyasîlere getirdiği yasaklar ve yeni kurulacak partiler için oluşturulan veto ağı sayesinde sivil yönetime geçişi öngören 6 Kasım 1983 genel seçimlerine MDP, HP ve ANAP girebilmiştir. SODEP ile DYP'nin veto ağına takıldığı seçimleri Turgut Özal liderliğindeki ANAP önde tamamlamıştır (Dağı, 2016: 209). ANAP %45,1 oy oranıyla 211, HP %30,5 oy oranıyla 117, MDP ise %23,3 oy oranıyla 71 milletvekilliği kazanmıştır (TÜİK, 2012: 93). Cumhurbaşkanı Kenan Evren seçim sonuçlarına göre ANAP Genel Başkanı Turgut Özal'a hükümeti kurma görevini vermiştir (Aydın, Taşkın, 2014: 347).

Tablo 6: 6 Kasım 1983 Genel Seçimleri

Partiler	Oy (%)	Milletvekili Sayısı
Anavatan Partisi	45,1	211
Halkçı Parti	30,5	117
Milliyetçi Demokrasi Partisi	23,3	71
Bağımsızlar	1,1	-
Toplam	100	399

Kaynak: TÜİK, 2012: 93)

Seçime giren diğer iki partiye kıyasla ANAP, seçmen gözünde sivil ve demokratik unsurları daha fazla ön planda olan bir parti olarak dikkat çekmiştir. Türkiye ekonomisinin uluslararası sisteme entegre olması yönünde önemli uğraşları olan Özal, içte ve dışta sağladığı destek sayesinde başarılı olmuştur (Mutlusu, 2019:

385). Sağladığı bu başarıyla birlikte ANAP'ın ilk dönemi askeri yönetimin toplum üzerinde kurduğu disiplin sayesinde 24 Ocak Kararlarının etkisini göstermeye başladığı bir dönemdir. “İthal ikameci”liğin yerini “ihracata yönelik sanayileşmenin” aldığı bu dönemde ekonomik dönüşüme odaklanan ANAP, postendüstriyel toplumlara yetişmeye çalışan ülkenin endüstrileşmesi yolunda alt yapı çalışmalarına önem vermiştir (Bozkurt, 2016: 149). Bu yeniliklerin bürokratik formalite ağlarından kurtulmasını ve sürecin hızlanmasını sağlamak amacıyla da fon sistemi kurulmuştur (Bozkurt, 2016: 150).

ANAP ilk iktidar yıllarında cunta yönetiminin etkisinden kurtulamamış ve gerçek bir sivil yönetim gibi çalışamamıştır. Bu konuda Özal şunları söylemiştir:

“... Anavatan'ın ilk iktidar devresinde, sivil rejime geçiş mücadelesi vardır... Aşağı yukarı 1.5-2 sene, benim bazı bakanlarım, benden çok Kenan Paşa'ya kulak verdiler... Benden çok ondan ürktüler...”

Bir de öncelikle ekonominin dar boğazlardan ve döviz meselesini aşmak zorundaydık. Askeri rejimden yeni çıkmış bir ülkede, yeni askeri darbeleri önlemek için bunu böyle yapmalıydık” (Mehmet Barlas Turgut Özal'ın Anıları, 1994, s. 117'den aktaran Gençkaya, 2016: 84-85).

25 Mart 1984 yerel seçimlerine bir yıl önceki genel seçimlerde vetolarla seçime girmeleri engellenen SODEP, DYP ve Refah Partisi (RP) katılmış ancak ANAP yine ülke genelinde %41,5'lik oy oranıyla en fazla oy alan parti olmuştur. SODEP'in aldığı %23,4, DYP'nin aldığı %13,2 ve RP'nin aldığı %4,4 (T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1989: 2-3)'lük oy oranlarının toplamda %40'ı bulduğu düşünüldüğünde genel seçimlerde uygulanan %10'luk seçim barajının temsilde adaleti değil adaletsizliği sağladığı görülecektir. Bununla birlikte %10'luk seçim barajıyla yapılmak istenen darbe öncesinin istikrarsız koalisyon hükümetlerinin tekrarlanmasını önlemektir (Mutlusu, 2019: 384-385). Bu haliyle meclis kompozisyonunun çoğunlukçu demokrasi anlayışı doğrultusunda yoğurulacağı açıktır.

Tablo 7: 25 Mart 1984 Yerel Seçimleri

Partiler	Oy (%)
Anavatan Partisi	41,5
Sosyal Demokrasi Partisi	23,4
Doğru Yol Partisi	13,2
Halkçı Parti	8,8
Milliyetçi Demokrasi Parti	7,1
Refah Partisi	4,4
Bağımsızlar	1,6
Toplam	100

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1989: 2-3.

3.3.4. Eski Kurtların Sahneye Dönüşü, Baskın Seçim ve ANAP İktidarının İkinci Devresi

Eski siyasîlerin siyasî yasaklarının kaldırılması mevzusu ANAP için gerçek bir demokrasi sınavı olmuştur. Dört eğilimin partisi sıfatına haiz ANAP'ın bu durumun kendi iktidarına zarar verecek sonuçlara yol açacağını düşünmesi doğaldır. Bu yüzden başlangıçta “*eski-yeni*” ya da “*ANAP ve diğerleri*” söylemleri üreterek yasakların kaldırılmaması yönünde görüş belirtmiştir (Aydın, Taşkın, 2014: 357). Kamuoyunun baskısına daha fazla direnemeyen Özal, mecliste çoğunluğa sahip olmasına rağmen eski siyasîlerin yasaklarını kaldırma konusunu referandumla çözmeye karar vermiştir. Referandumun “*Hayır*” kanadında kulis faaliyetleri yürüten Özal, Demirel ve Ecevit'i askeri müdahalenin ve istikrarsızlığın müsebbibi olarak göstererek ikiliyi tamamen siyasetin dışına itmeyi hedeflemiştir (Ahmad, 2014: 231).

Özal yönetimindeki ANAP'ın en önemli faaliyeti Cumhuriyet ile Osmanlı geçmişi ve İslam arasında bağ kurma yollarını aramak olmuştur. Cumhuriyet'in kuruluşun bu yana aralarına set çektiği bu iki unsurla bir tür barış arayışında olan ANAP belli oranda başarı sağlamıştır. Bu anlamda eski siyasîlerin sığ fikirlerine saplanmanın ülke gerçekleriyle bağdaşmayacağını düşünen Özal, sahip olduğu reformist kabiliyetin de etkisiyle 6 Eylül 1987'deki siyasî yasakların kaldırılması konusundaki referandumda antidemokratik bir tutum takınarak “*Hayır*” yönünde propaganda faaliyetleri yürütmüştür (Sezal, 2016: 132-133).

ANAP'ın etkin bir biçimde “Hayır” tarafında yaptığı propagandalar 6 Eylül 1987'deki referandumda %50,2'e karşı %49,8 (TÜİK, 2020a: <http://rapory.tuik.gov.tr>)'lik oy oranıyla kıl payı başarısızlığa uğramıştır. Referandum sonuçlarını bir tür meşruiyet yoklaması olarak yorumlayan Özal, genel seçimlerin 29 Kasım 1987'de yapılmasına karar vermiştir (Zürcher, 2019: 325-326). Partilere örgütlenme şansı tanımak istemeyen Özal'ın baskın seçim niteliğindeki bu kararına seçim çevrelerinde yapılan değişiklikler, milletvekilliği sayısının 400'den 450'ye çıkarılması ve d'Hondt nispi temsil sisteminin büyük partiler lehine tekrar iyileştirilmesi de eklenmiştir. Böylece 29 Kasım 1987 yılında yapılan seçimlerde ANAP %36,3 oy oranıyla 292 milletvekilliği kazanmıştır (TÜİK, 2012: 93). Bir önceki genel seçimde %45,1 oy oranıyla 212 sandalye kazandığı hesaba katılırsa yapılan değişiklikler ve baskın seçimin ANAP iktidarının başkahramanları oldukları kabul edilmelidir. Sosyal Demokrasi Partisi ile Halkçı Parti'nin birleşmesiyle ortaya çıkan Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) %24,8'lik oy oranıyla 99, DYP %19,1'lik oy oranıyla 59 milletvekilliği kazanmıştır (TÜİK, 2012: 93). Bunun yanında Demokratik Sol Parti (DSP) %8,5, RP %7,2 ve Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) %2,9 (TÜİK, 2012: 93-94)'luk oy oranlarıyla ülke genelinde uygulanan %10'luk genel barajın altında kaldıkları için meclise girememişlerdir (Mutlusu, 2019: 385).

Tablo 8: 29 Kasım 1987 Genel Seçimleri

Partiler	Oy (%)	Milletvekili Sayısı
Anavatan Partisi	36,3	292
Sosyal Demokrat Halkçı Parti	24,8	99
Doğru Yol Partisi	19,1	59
Demokratik Sol Parti	8,5	-
Refah Partisi	7,2	-
Milliyetçi Çalışma Partisi	2,9	-
Islahatçı Demokrasi Partisi	0,8	-
Bağımsızlar	0,4	-
Toplam	100	450

Kaynak: TÜİK, 2012: 93-94.

ANAP'ın ikinci iktidar dönemi eski siyasîlerin sahneye dönüp eski usulde siyaset yapmaya başlamalarının da etkisiyle popülist bir çizgiye kaymıştır. Artık ANAP, bir vizyon çerçevesinde siyaset yapmaktan uzaklaşarak rakipleriyle vaat yarışına girmeye başlamıştır (Bozkurt, 2016: 151). Bunlara Özal'ın enflasyon ve

ülkedeki genel ekonomik tablo karşısındaki başarısızlığı da eklenince ANAP seçmen desteğini ciddi ölçüde kaybetmiştir. Özal, durumu kontrol altına almak için Mart 1989’da yapılacak olan yerel seçimleri Kasım 1988’e almak için yeniden referanduma gitme kararı almıştır. Muhalefetin Özal için bir tür güven oylaması görünümünde sunduğu 25 Eylül 1988 referandumunda %65 (TÜİK, 2020a: <http://rapory.tuik.gov.tr>) “Hayır” oyu çıkmıştır. Özal’ın prestijine ağır darbe vuran bu olayın arkasından 26 Mart 1989’da yapılan yerel seçimlerde ANAP birçok belediye başkanlığını kaybederek %21,8 (T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1989: 2) oy alabilmiştir (Ahmad, 2014: 233).

Tablo 9: 26 Mart 1989 Yerel Seçimleri

Parti	Oy (%)
Sosyal Demokrat Halkçı Parti	28,7
Doğru Yol Partisi	25,1
Anavatan Partisi	21,8
Refah Partisi	9,8
Demokratik Sol Parti	9,0
Milliyetçi Çalışma Partisi	4,1
Islahatçı Demokrasi Partisi	1,0
Bağımsızlar	0,5
Toplam	100

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1989: 2-3.

3.3.5. Parti İçi Hizipler Arası Denge ve Cumhurbaşkanı Özal

ANAP siyasî kadroları, kendisini ANAP selamında somutlaştıran ve özellikle kapatılan siyasî partilerden devşirilen siyasetçilerden oluşturulan karmaşık bir koalisyonudur. Darbeden sonra oluşan siyasî boşlukta dört eğilimin partisi olarak öne çıkan ANAP, önceleri sosyo-ekonomik gelişmişlik söylemleriyle bu karmaşık koalisyona yaşam alanı sunsa da başta eski siyasîlerin siyaset sahnesine dönmesi ve 26 Kasım 1987 genel seçim performansı ile bu politika başarısızlığa uğrayınca ANAP selamı da “*iflas etmiştir*”. Dört eğilimin partisi söyleminin geride kalmasıyla birlikte parti içinde muhafazakârlar ve liberaller arasındaki mücadeleler hız kazanmıştır. Özal da 29 Kasım 1987 genel seçimlerinden sonra dört eğilimin partisi

söyleminden uzaklaşarak partinin milliyetçi-muhafazakâr kimliğine daha fazla atıfta bulunmaya başlamıştır (Topuz, 2019: 219-220).

Özal “*Partimiz Milliyetçi-Muhafazakârdır. Liberalizm bir ekonomik sistemdir. Bizde de öyle bir grup yoktur*” diyerek partisinin milliyetçi-muhafazakâr çizgisini belirtmiştir. Bununla birlikte Özal’ın partisi içinde milliyetçi-muhafazakâr kadroların yanında azınlıktaki liberal kadroları kollaması ve kabinelerinde bu kadrolara daha fazla yer vermesinin altında AP’den miras kalan tecrübe yatar. Özal’ın bu kadrolar arasında tercih yapmasının nedeni bu kadrolardan birine duyduğu yakınlık değil esasen AP’deki Batıcı ve milliyetçi kanatların tasfiyesinin AP’yi çok fazla uğraştırdığının farkında olmasıdır (Taşkın, 2009: 468).

ANAP getirdiği yeni ekonomik söylem ve uygulamaların etkisiyle ekonomide önemli bir canlılık sağlasa da yıllar içinde yükselen enflasyona ve yönetimdeki yandaş kayırmacılığına çare bulamaz hale gelmiştir (Zürcher, 2019: 327). Buna Demirel, Ecevit, Türkeş ve Erbakan gibi kurt siyasetçilerin referandum sonucuna göre yeniden siyaset sahnesine dönmesi, 25 Eylül 1988 referandumu ve 26 Mart 1989 yerel seçim mağlubiyetleri eklenince Özal kendisi için artık tek yolun Cumhurbaşkanlığı Köşkü olduğunu anlamıştır. ANAP’ın mecliste sahip olduğu çoğunluk sayesinde muhalefetin boykot ettiği seçimler sonucunda Özal, 31 Ekim 1989’da 263 oyla Türkiye’nin Sekizinci Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Taşkın, 2009: 371-372).

Özal’ın cumhurbaşkanı olması ANAP içindeki hizipleri dengeleyecek önemli bir unsurun kaybı olarak yorumlanabilir. Bu tarihten sonra parti içindeki hizipler arası mücadele daha çetrefilli bir hâl alacaktır. Örneğin bu mücadelede başlarda görece üstün görünen ve “*Kutsal İttifak*” olarak bilinen muhafazakârlar 1989 yılında Özal’ın cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle Başbakanlığa Yıldırım Akbulut’un getirilmesinde önemli rol oynamıştır. 1991 yılına gelindiğinde ise bu sefer liberal kanat galip gelerek Kongre’de Mesut Yılmaz’ı genel başkanlığa seçmiştir (Topuz, 2019: 220). Özal her ne kadar Cumhurbaşkanı olduktan sonra partinin iplerini bırakmamak için çaba sarf etmiş olsa da ANAP için halk desteği ilerleyen yıllarda geçtikçe erimiştir.

3.3.6. Anavatan Partisi ve Millî İrade Söylemi

ANAP'ın millî irade söylemi, mirasçısı olduğu DP-AP çizgisi gibi mevcut anayasaya göre şekillenmiştir. Cunta yönetiminin hazırladığı 1982 Anayasası egemenlik anlayışı bakımından 1961 Anayasasıyla benzerlik gösterir. Ancak 1982 Anayasası auctoritas'ı millete teslim etmekle birlikte potestas konusunda yürütmeyi güçlendirici yeni mekanizmalar türetmiştir. 1961 Anayasasında “görev” olan yürütme, 1982 Anayasasında bir “yetki” haline de getirilerek egemenliği kullanan bir organ olarak belirginleştirilmiştir. Bununla birlikte 1982 Anayasası 1961 Anayasasının yasama erkine bahsettiği gücü TBMM çalışmalarındaki tikanıkların baş sorumlusu olarak görerek yürütmeyi güçlendirmeyi hedefleyen bir anlayış benimsemiştir. Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde 1982 Anayasası, 1961 Anayasasının Kenan Evren'in “*O anayasa (1961 Anayasası) bize bol geldi, içinde oynamaya başladık, oynaya oynaya 12 Eylül'e geldik*” cümlesinde ifadesini bulan kendi anlayışları doğrultusunda bir tür ehlileştirilme projesidir (Aydın, Taşkın, 2014: 333).

Türkiye'deki hâkim siyaset çizgisi hatırlanacak olursa ANAP'ın bu çizgide çevrenin tarafında yer aldığı görülür. Merkezin çevrenin taleplerini ya görmezden geldiği ya da kendi değerler süzgecinden geçirerek denetim altında tutma gayreti gösterdiği anlayış biçimi uzun yıllar milliyetçi-muhafazakâr partiler tarafından sekteye uğratılmaya çalışılmıştır. Bu noktada Menderes ve Demirel her ne kadar önemli köşe taşları olsalar da esas kırılma Özal ile birlikte yaşanmıştır. “*Geleneksel kutsal devlet*” anlayışının dışına çıkarak devletin toplum için var olduğunu savunan Özal, Tanzimat'tan beri süregelen bürokratik seçkinlerin “*rasyonalist-inşacı ve laikleştirmeci*” anlayışına da karşı çıkmıştır (Erdoğan, 2016: 28-30). Özal bu noktada millî irade ve bürokratik seçkinlerin sahip olduğu devlet iradesinin birlikte çalışacağı bir siyaset izleyeceklerini belirtmiştir. Ayrıca muhalefetin de görüş ve önerilerinin dikkate alınacağı üzerinde durmuştur:

“... Millet iradesi ile devlet idaresi, Hükümetimiz süresince elele verecektir. Yalnız Anavatan Partisinin değil, bütün milletimizin Hükümeti olma şuuru ile görevimizi yapacağız. Kendi partimizin desteğine olduğu kadar, Hükümet dışındaki partilerin de yardımlarına, ikazlarına ve tenkitlerine değer vereceğiz. Ciddiyet, müsamaha ve tenkide tahammül, muhalefetle olan münasebetlerimizde başlıca stratejimiz olacaktır.” (Neziroğlu, Yılmaz, Efe, 2014b: 103).

Bununla birlikte özellikle eski siyasîlerin siyaset sahnesine dönmesiyle Özal'ın bu anlayışından vazgeçtiği görülür. Özal, bu tarihten itibaren muhalefetle girdiği tartışmalarda sık sık *“Allah’tan başka kimseye hesap vermeyeceği”* yönünde ifadeler kullanmaya başlamıştır. Mirasçısı olduğu milliyetçi-muhafazakâr çizginin millî irade anlayışı gereği halkın seçimiyle iş başına gelen hükümet yine halka hesap verme mecburiyetinde olmasına rağmen Özal'ın son dönemlerinde bu anlayıştan uzaklaştığı gözlemlenir (Yayla, 2016: 368).

Özal, siyaseti bürokratik seçkinlerin mizacına uygun şekilde toplumun tepeden inmece anlayışla dizayn edildiği bir süreç olarak görmemiştir. Bunun yerine toplumsal dinamiklerin sürece kanalize edildiği, değişimin aşağıdan yukarıya zerk edildiği bir anlayışı savunmuştur (Dağı, 2016: 205). Merkezin toplumu kimi zaman denetlediği kimi zaman ise kendine özgü değerlerini baskıladığı bürokratik seçkin tavrı milliyetçi-muhafazakâr çizginin antitez üretmeye çalıştığı bir mühendislik projesidir. ANAP bu yolda yeni anayasanın pratik çözümlerinden olan referandum kozunu her fırsatta kullanarak millî irade vurgusu yapmış ve toplumun devlet karşısındaki gücünü vurgulamıştır.

Özal'ın liderliğinde ANAP, merkezin çevre üzerindeki yönlendirme ve baskılama aracı görünümündeki devlet ve bürokratik süreçler hakkındaki anlayışıyla mirasçısı olduğu milliyetçi-muhafazakâr çizgiyi devam ettirmiştir. Özal'a göre devlet, halka hizmet etmek için var olan bir kurumdur. Bu haliyle devlet, çevreyi *“kalıba sokmaya”*, ya da *“adam etmeye”* çalışmamalı aksine çevrenin hassasiyetlerine saygı duyarak bunları tanımalıdır (Yayla, 2016: 365). Özal, serbest düşünce, din ve vicdan hürriyetleri ile girişimcilik hürriyeti üzerinde ısrarla durmuştur. Bunun yanında ülkede hâkim olan din konusundaki katı ve tutuk tavrın tartışma yoluyla çözülebilmesi için çaba sarf edilmiştir (Yazıcıoğlu, 2016: 163-164). Bu husus ANAP'ın DP ve AP'den farklı olarak milliyetçi-muhafazakâr çizgiyi İslam'la sentezleme konusunda daha başarılı bir politika gütmesinin ana nedenidir (Aral, 2016: 183). Bu çerçevede demokrasi ve ekonomide serbestlik Özal için *“devlet karşısında toplumu özerkleştirmenin ve özgürleştirmenin”* en önemli araçlarıdır. Mirasçısı olduğu milliyetçi-muhafazakâr çizgideki çevrenin değerlerini merkeze empoze ederek bir tür merkezleşme çabası Özal'da görülen bir husus değildir. Zira Özal, devleti kutsayan görüşlere karşı çıkarak önce toplumu savunmuştur (Dağı, 2016: 206). Örneğin ANAP iktidarının ilk dönemlerinde bakanlıkların sayısı azaltılmış, bürokratik formaliteleri azaltacak ve devlet

mekanizmasının işleyişini hızlandıracak kurumlar oluşturulmuştur (Yayla, 2016: 366).

Kendisini yeni bir parti olarak kabul ettirmeye çalışan ANAP, darbeye zemin hazırlayan kutuplaşmanın (milliyetçi, İslamcı, liberal, sol eğilimlerinin) birleştirici gücü olma iddiasındadır. “*Dört Eğilimin Partisi*” ANAP, Türk sağının yegâne özelliği olan pragmatizmin en başından beri başarılı bir savunucusu olmuştur. 12 Eylül Askerî Müdahalesine başlangıçta takınılan olumlu tavır yıllar geçtikçe yerini daha olumsuz söylemlere bırakmıştır. Bu çerçevede Özal, 1983 genel seçimlerinden sonra Başbakan olarak mecliste yaptığı ilk konuşmasında ülkedeki anarşi ve kargaşa ortamını sonlandıran 12 Eylül Askerî Darbesinin aynı zamanda millî iradenin tecellisine de imkân tanıdığını vurgulamıştır (Köker, 1996: 1254):

“... Büyük Önder Atatürk’ün, “Hâkimiyet Kayıtsız Şartsız Milletindir” düsturu, değerinden bir nebze kaybetmeksizin gönüllerimizde yaşamaya devam etmektedir. Bu vesile ile Başkomutan Atatürk’ün çizdiği yoldan ayrılmayarak millet iradesinin gerçekleşmesini sağlayan ve demokrasiye bağlılığını bütün dünyaya bir daha ispat eden Türk Silahlı Kuvvetlerine huzurlarınızda şükranlarımı sunuyorum.

12 Eylül 1980 öncesi dönemde, Türk Devletinin otoritesi zedelenmiş ve varlığı ciddi tehlikelere maruz kalmıştır. Anarşi, terör ve bölücülük hareketleri, memleketi bir iç savaşın eşiğine getirmiştir. Milli birlik ve bütünlüğümüzü sağlamak üzere geçici olarak devlet yönetimini üstlenen Milli Güvenlik Konseyi, kısa zamanda huzur, güven ve asayiş temin etmiş, gösterdiği iyi niyetli ve başarılı çalışmalarla milletimizi ve Devletimizi tehlikelerden kurtarmıştır. 7 Kasım 1982 tarihinde milletin büyük bir çoğunlukla kabul ettiği yeni Anayasa ile 6 Kasım seçimlerine kadar uzanan demokrasi yolunun açılması da, yine bu iyi niyetli çalışmaların bir neticesidir.” (Neziroğlu, Yılmaz, Efe, 2014b: 103).

ANAP parti programı incelendiğinde halkın serbest oyuyla belirlenen millî irade hem demokratik düzenin temeli olarak görülmüş hem de TBMM millî iradenin tecelli ettiği en üst mertebe olarak ilan edilmiştir. Bu durum, DP ve AP’de olduğu gibi ANAP’ta da çoğunlukçu demokrasi anlayışının temeli olarak göze çarpar. Yani ANAP da çoğunluğun belirlediği millî iradeyi demokrasinin ana maddesi olarak görmektedir. Bununla birlikte Özal’ın meclis konuşmalarında da sık sık dile getirdiği gibi meclise kutsiyet atfetme ve millî iradeyi yüceltme geleneğinin de devam ettiği görülür:

“...Büyük Türk Milletinin iradesini temsil eden Yüce Meclisi, Bakanlar Kurulu ve şahsım adına saygı ile selamlıyorum... Bir defa daha millî iradenin tecellisi neticesinde teşkil olunan Yüce Meclisimizin milli tarihimizde alacağı yer her bakımdan çok mühim olacaktır” (Neziroğlu, Yılmaz, Efe, 2014b: 103).

“...Halkın serbest oyuyla seçilmiş üyelerden kurulu Türkiye Büyük Millet Meclisi, millî iradenin ve millet hâkimiyetinin en üst seviyede tecelli ettiği müessesedir” (Neziroğlu, Yılmaz, Efe, 2014b: 321).

Her ne kadar ANAP, millî iradenin tecelligâhı olarak meclise ve halkın temsilcilerine kutsiyet atfetmiş olsa da meclisin bu görevi ifa etmekte zorlanacağı durumlarda ise DP ve AP'nin elinde olmayan bir kozu vardır: Referandum. 1982 Anayasasının 175. maddesi referandumu:

“... Cumhurbaşkanı Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları, bir daha görüşülmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisine geri gönderebilir. Meclis, geri gönderilen Kanunu, üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile aynen kabul ederse Cumhurbaşkanı bu Kanunu halkoyuna sunabilir.

... Halkoyuna sunulan Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunların yürürlüğe girmesi için, halkoylamasında kullanılan geçerli oyların yarısından çoğunun kabul oyu olması gerekir” (1982 Anayasası, <https://www.tbmm.gov.tr>).

şeklinde düzenlemiştir. Bu çerçevede ANAP, iktidarı boyunca iki kere referanduma gitmiş ve esasen ikisinde de kendi siyaseti açısından başarısızlığa uğramıştır. İlk referandumda Özal'ın, eski siyasîlere getirilen siyaset yasağını kaldırmak için meclis yerine referandum yolunu seçmesi millî iradeyi “*Ben ve Eskiler*” tercihini yapmaya yöneltmiştir. Ancak anayasadaki bu maddeyi millî iradeyi temsil ettiğine inanılan meclis yerine doğrudan halk nezdinde tartışmaya açmak siyasî oportünizmin yeni bir versiyonudur (Yayla, 2016: 367). İkinci referandum ise açıkça eski siyasîlerin siyasete dönerek eski usulde siyaset yapmaya başlamaları ve ülkedeki ekonomik sıkıntılara ANAP iktidarının cevap verememesi üzerine bir tür güven oylaması şeklinde gerçekleşmiştir. Mart 1989 yerel seçimlerinin Kasım 1988'e alınması konusunda millî iradenin %65 Hayır ile cevap verdiği ikinci referandum sonucu ANAP ve Özal için başarısızlıktır.

Hatırlanacağı üzere DP ve Menderes, toplumu, vesayetçi tek parti iktidarına karşı örgütlemek için millî irade kavramını sık sık kullanmışken; AP ve Demirel ise toplumu askerin vesayetine karşı uyandırmak için kullanmıştır. Özal ve ANAP'ta ise millî irade kavramı sivil toplum merhalesiyle kutsanmıştır. Yine DP ve AP'de olduğu gibi demokrasi, seçmen çoğunluğunun her şeyi yapmaya muktedir olduğu bir anlayışa indirgenip buna bir de millilik vasfı verilince millî irade kavramı artık otoriter yönetimlerin meşruiyet kaynağı olmuştur (Bora, Çağlar, 2007: 338). Bununla birlikte 12 Eylül rejimine duyulan bağlılığın yıllar içerisinde erimesiyle “*sivil toplum*”un yüceltilmesi birbiriyle eş değer süreçlerdir. ANAP'ın sivilleşme söyleminin altında 12 Eylül rejiminden duyduğu rahatsızlık yatar. Bu çerçevede sivil toplum, siyasa oluşturulma sürecine vatandaşların özgür iradeleriyle katılabilmesi idealini yansıtır. Yani millî irade, sivil topluma içkindir (Köker, 1996: 1255).

Dönem itibariyle farklılıklar içerse de ANAP'ın millî irade söylemi de tıpkı selefi DP-AP'nin millî irade söylemiyle aynı çizgide çoğunluk eksenli olarak kendisini gösterir. Ancak ANAP iktidarı boyunca söylem bazında millî iradenin tecelligahı olan meclise atfedilen kutsiyet kendisini uygulamada göstermemiştir. Örneğin eski siyasîlerin siyaset yasağının kaldırılması meselesi mecliste kolaylıkla çözülebilecek bir konuyken Özal, referanduma gitmeye karar vermiştir. Burada Özal'ın temsilciler yoluyla değil direkt olarak halkla diyalog kurma çabası içinde olduğu görülür. Bunun dışında ANAP iktidarının ikinci referandumu için de aynı hususlar geçerlidir. Yerel seçimlerin erkene alınması nedeniyle yapılacak olan referandum, esasen Özal'ın mevcut siyasî ortamı kişiselleştirerek referandumu meşruiyet aracı haline getirmesi nedeniyle ortaya çıkmıştır.

3.4. KAZANANLAR KULÜBÜ: ADALET VE KALKINMA PARTİSİ

3.4.1. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Doğuşu ve 2002 Seçimleri

2002 seçimlerinden önce Türkiye siyaseti ağır ekonomik bunalıma ek olarak “yönetememe krizi”yle karşı karşıya kalmıştır. Yönetememe krizi, başta DSP, MHP ve ANAP'tan oluşan mevcut siyasî iktidar olmak üzere topyekûn siyasî aktörlerin toplum nezdinde meşruiyetini yitirmesi anlamına gelmektedir. Önceki dönemlerde askerî darbelerin oluşturduğu siyasî boşluğa benzer bir şekilde oluşan boşluğu bu sefer 28 Şubat süreciyle kenara çekilmek zorunda bırakılan Milli Görüşçüler arasından çıkan bir grup doldurmuştur (Saraçoğlu, 2016: 246).

Milli görüş çizgisinin sahibi Refah Partisi, 1995 genel seçimlerinde %21,4'lük oy oranıyla birinci parti olarak seçilmesine rağmen tek başına iktidar olacak çoğunluğu sağlayamamıştır. Bir yıl sonra DYP ile kurduğu ittifak ile iktidar ortağı olan RP'nin dış politikada İslam ülkelerine öncelik vermesi ve laiklik karşıtı söylem ve uygulamaları Kemalist/laik merkezi rahatsız edince 28 Şubat 1997'de uyarılmıştır (Çaha, 2008: 238).

28 Şubat sürecinin iktidardan uzaklaştırdığı RP, Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılınca yerine Fazilet Partisi (FP) kurulmuştur. Yeni parti, beş yıl siyaset yasaklısı olan Erbakan çizgisini takip eden Gelenekçiler ile bu çizginin dışında bir siyaset yapma hevesi bulunan Yenilikçiler olarak ayrılmıştır. 2000

yılındaki parti genel başkanlığı yarışında Yenilikçiler Abdullah Gül liderliğinde Gelenekçilere karşı yarışmış ancak Gelenekçiler Recai Kutan liderliğinde birinci olmuştur. FP aleyhine türbanlı bir milletvekilini meclise sokması üzerine açılan parti kapatma davası 2001 yılında sonuçlanınca Yenilikçiler ile Gelenekçiler'in yolları da ayrılmıştır. Gelenekçiler Milli Görüş çizgisini devam ettirerek Saadet Partisi (SP)'ni kurarken; Yenilikçiler ise İstanbul'un eski Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)'ni kurmuşlardır. Bu noktada Erdoğan'ın yaptığı ilk iş Milli Görüş çizgisini terk ettiğini ve artık yeni bir siyaset izlediğini halka anlatmak olmuştur. Erdoğan, artık kendisini *“muhafazakâr demokrat”* olarak tanıtmaya başlamıştır (Çaha, 2008: 239-241).

Özal'ın başlattığı bir süreç olarak toplumun Osmanlı geçmişinin farkına varması İslam'ın bu geçmişten daha sağlam temeller kurarak beslenmesine ve modernleşme sürecine eklenmesine yol açmıştır. Bu çerçevede Anadolu'da serpilip gelişen orta sınıf siyasî ve ekonomik anlamda mevki kazanmaya başlayınca kapitalist sistem içindeki yerini sermaye sahibi olmasına borçlu olduğunu anlamış ve yeni örgütlenmeler yoluyla sisteme kanalize olmaya çalışmıştır. Örneğin MÜSİAD (Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği) ile AKP arasındaki ilişki tam da böyle bir ilişkidir. Partinin kuruluş döneminde MÜSİAD üyelerinden bazılarının partinin kurucu üyesi olduğu ve bir kısmının da 2002'de yine partiden milletvekili seçildiği görülmüştür (Karpas, 2020: 247-248). Bu çerçevede muhafazakâr demokrat etiketi yeniden ele alınacak olursa bunun Erdoğan'ın söylemlerinin ötesinde anlamlar içerdiği görülecektir. Erdoğan, her ne kadar yeni siyaset anlayışını muhafazakâr demokrat etiketi altında millî görüş çizgisinden farklılaştırmaya çalışsa da esasen bu siyaset anlayışı dine olumlu anlamda hassasiyet besleyen kesimleri hedef almaktadır. Böylece muhafazakâr demokratlık millî görüş gömleğini çıkarmadan gelişerek değişen (Akgün, 2006: 26) Erdoğan'ın önemli bir kozu olmuştur.

Çalışmanın ANAP ile ilgili kısmında incelediği parti isminin kısaltılması konusundaki tartışmaların bir benzeri Millî Görüş çizgisinden farklılaşan bu yeni parti için de geçerlidir. Çalışma, bu noktada parti tüzüğü'nün 3. maddesinde *“Partinin kısaltılmış adı “AK PARTİ” şeklindedir”*(AK Parti Tüzüğü, 2019: 21) ifadesini esas alarak AK Parti kısaltmasını tercih etmiştir.

AK Parti'nin 2002 seçimlerinde seçmen gözünde bir alternatif haline gelmesi mevcut siyasi partilerin halk desteğini yitirmesiyle açıklanabilir. Halk, 2000 Kasım ve 2001 Şubat ekonomik krizlerinin getirdiği siyasî istikrarsızlık ve bunalım

ortamının faturasını siyasetçilere kesmiştir. Mevcut siyasîlere güvenin azaldığı bu ortamda halk; MHP, ANAP, DSP, DYP ve SP'yi meclisten tasfiye ederek bu partilerin temsil gücünün AK Partiye doğru kaymasına neden olmuştur (Akgün, 2006: 34). Örneğin 2002 seçimlerinde DSP'nin bir önceki seçimdeki %22,1 olan oy oranı %1,1'e, MHP'nin %18,2 olan oy oranı %8,4'e, ANAP'ın %13,6 olan oy oranı %5,1'e, DYP'nin %12,6 olan oy oranı ise %9,5'e gerilemiştir (Çaha, 2008: 232).

3.4.2. İlk İktidar Dönemi ve AK Parti Programında Millî İrade

Diğer partilerin %10'luk seçim barajının altında kaldığı 3 Kasım 2002 seçimlerinde AK Parti %34,3 oy alarak tek başına iktidar olmuş; CHP ise %19,4 oy alarak meclise giren ikinci parti olmuştur (TÜİK, 2020b: <http://rapory.tuik.gov.tr>). 1999 seçimlerinde RP'ye oy verenlerin büyük bir bölümünün AK Parti'ye oy verdiği görülmektedir. Bunun yanında DSP, MHP, ANAP ve DYP'den boşalan %40'lık oyun %11,3'ünün CHP'ye, %7,2'sinin Genç Parti (GP)'ye gittiği hesaba katılırsa geriye kalan %21,5'lik merkez oyun AK Parti'ye verildiği anlaşılmaktadır (Göka, Göral, Güney: 2006: 312).

Seçimler sırasında 1998 yılında Ziya Gökalp'in "*Minareler Süngü*" şiirini okuduğu gerekçesiyle hapis cezası alan ve 1999 yılında cezası infaz edildiği için siyasî yasaklı olan Erdoğan partisinin başında bulunamamıştır. Seçimden kısa bir süre sonra 9 Mart 2003'te ise seçilme hakkını yeniden sağlayarak hem partisinin başına dönmüş hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin 59. Hükümetini kurmakla görevlendirilmiştir (Aydın, Taşkın, 2014: 463-471).

AK Parti önce Abdullah Gül, Mart 2003'te ise Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde tek başına hükümet oluşturabilmiştir. Hükümetin muhalefet korkusu pek olmamakla birlikte 1997 "*post-modern darbesi*"nin beyinlerde yarattığı tahribat, topyekûn devlet mekanizmasına karşı AK Parti nezdinde bir tür güvensizlik oluşturmuştur. Hükümet ve parlamentoyu elinde tutan AK Parti'nin önündeki yegâne meseleler bürokrasi-ordu-yargı üçlüsü üzerinde siyasî kontrol kurmak olmuştur (Zürcher, 2019: 376).

Tablo 10: 3 Kasım 2002 Genel Seçimleri

Partiler	Oy (%)	Milletvekili Sayısı
Adalet ve Kalkınma Partisi	34,3	363
Cumhuriyet Halk Partisi	19,4	178
Doğru Yol Partisi	9,5	-
Milliyetçi Hareket Partisi	8,4	-
Genç Parti	7,2	-
Demokratik Halk Partisi	6,2	-
Anavatan Partisi	5,1	-
Saadet Partisi	2,5	-
Demokratik Sol Parti	1,2	-
Yeni Türkiye Partisi	1,2	-
Büyük Birlik Partisi	1,0	-
Bağımsızlar	1,0	9
Yurt Partisi	1,0	-
İşçi Partisi	0,5	-
Bağımsız Türkiye Partisi	0,5	-
Özgürlük Ve Dayanışma Partisi	0,3	-
Liberal Demokrat Parti	0,3	-
Millet Partisi	0,2	-
Türkiye Komünist Partisi	0,2	-
Toplam	100	550

Kaynak: TÜİK, 2012: 92-93.

AK Parti, muhafazakârlığın İslamî versiyonu ile milliyetçiliğin ideolojik haritasını çizdiği bir parti olarak Türkiye sağında yerini almıştır (Saraçoğlu, 2016: 243). Bununla birlikte Erdoğan’a göre AK Parti, “*merkez sağdaki boşluğu doldurmuştur*” (Erdoğan, 2001: <https://www.hurriyet.com.tr>). Ayrıca Erdoğan 2004 yılında yaptığı bir konuşmada toplumun önemli bir kesiminin “*Geleneği dışlamayan bir modernlik, yerelliği kabul eden bir evrensellik, manayı reddetmeyen bir*

rasyonellik, köktenci olmayan bir değişim...” istediğini öne sürerek bunun partisinin muhafazakâr demokrat kimliği sayesinde kotarılacağını ima etmiştir. Konuşmasının devamında ise bu muhafazakâr demokrat anlayışın siyaset ve toplum üzerindeki mühendislik uğraşlarını da reddettiğini belirtmiştir (Erdoğan, 2004: 12-14).

Siyaset ve toplum üzerindeki mühendislik projelerine karşı duruş esasen parti programında da ifadesini bulan bir anlayıştır:

“... partimiz, ... Özgürlükçü, tüm toplumun ihtiyaçlarına cevap veren, demokratik hukuk devleti ilkesine ve demokratik ülkelerin standartlarına uygun, toplum ile devlet arasında yeni bir "toplum sözleşmesi" kurmayı hedefleyen, tümüyle yeni bir anayasa önerisi hazırlayacaktır. Bu öneri, yeni bir "anayasal mühendislik" denemesi değil, halkın iradesini ve taleplerini demokratik temelde devlet yapısına yansıtan bir belge olacaktır...” (AK Parti Programı, 2002: 21).

Görüldüğü üzere halkın temsilcilerinin önerisiyle hazırlanacak yeni bir anayasanın aynı zamanda halkın iradesini de yansıttığı düşünülmektedir.

Demokrasinin ana maddesi olarak halkın iradesinin görüldüğü parti programında *“Halkın sağduyuya sahip olduğu ve seçimini doğru yapacağı inancı peşin kabulümüzdür. Halkın özgür iradesine dayanmadan kurulacak hiçbir yapı, bireylere özgürlük ve topluma huzur getiremez”* (AK Parti Programı, 2002: 13) denilmiştir. Programda demokratik yönetim ilkesi, milletin temsilcilerini kendi iradesiyle belirleyerek yönetime katılabilmesi olarak tanımlanmış ve halkın egemenliğinin başta kamu personeli olmak üzere tüm vatandaşlar tarafından benimsenmesi istenmiştir (AK Parti Programı, 2002: 60). Ancak seçmenlerin iradelerini belirledikleri seçimlerde farklı tercihlerin rekabet ettiği de belirtilerek yarış kazanarak iktidara gelmenin çoğunluğun iradesini meşrulaştırmayacağı da ifade edilmiştir (AK Parti Programı, 2002: 25).

Millî iradenin siyaset anlayışı olarak esas alındığı belirtilen parti programında milletin iradesini gölgede bırakacak uygulamalara müsamaha gösterilmeyeceği de ifade edilmiştir (AK Parti Programı, 2002: 17). Yine parti programında parlamento ve toplum içindeki kolektif iradenin tekil iradelerden üstün olduğu vurgulanmış ancak siyasa sürecinde sivil toplum kuruluşlarının değerlendirmelerinin dikkate alınacağı da belirtilerek parlamento çoğunluğunun toplumun ortak iradesine dönüşeceği kayda alınmıştır (AK Parti Programı, 2002: 22).

3.4.3. 2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve AK Parti İktidarında İkinci Devre

2007 yılı; 367 krizi, Cumhurbaşkanlığı seçimi, genel seçimler ve referandum sonuçları birlikte değerlendirildiğinde Cumhuriyet Mitingleri ve e-muhtıraya rağmen Kemalist/laik merkez ile çevrenin savunucusu pozisyonunda görünen AK Parti arasındaki gerilimde geleceği etkileyecek önemli kırılmalara sahne olmuştur.

İktidarının en önemli dönemi olarak nitelendirilebilecek 2007-2012 yılları arasında AK Parti, iki genel ve bir yerel seçim kazanmış; bir de referandum ile anayasada tasarladığı değişiklikleri yapabilmek için halkın onayını almıştır. AK Parti, 2009 yerel seçimlerinde %38,4 (TÜİK, 2020e: <http://rapory.tuik.gov.tr>), 2011 genel seçimlerinde ise %49,8 (TÜİK, 2020b: <http://rapory.tuik.gov.tr>) oy almıştır. Bu başarıların en önemli nedeni AK Parti'nin Kemalist/laik merkezin baskılarına karşı millî iradenin savunucusu olma rolünü halkın gözünde temsil edebilmiş olmasıdır.

Fotoğraf 2: İzmir Cumhuriyet Mitinginden Bir Kare

Kaynak: <https://ataturktoday.com/RefBib/IzmirMiting13Mayis2007.html>

2007 yılında görev süresi dolan 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in yerine seçilecek kişi büyük tartışmalara neden olmuştur. Burada tartışmaların odak noktası cumhurbaşkanı adayının nitelikleri değil laik cumhuriyet ilkelerine bakış açısı olmuştur. AK Parti 14 Nisan'da Cumhurbaşkanı adayı olarak Abdullah Gül'ü açıklamıştır. 27 Nisan 2007'de yapılan ilk oylamada muhalefetin oturumu boykot etmesi nedeniyle üçte iki çoğunluğa ulaşılamamıştır. İkinci turda basit çoğunluğun yeterli olacağı şeklindeki görüşe karşı çıkan muhalefet, bu sefer Anayasa

Mahkemesi'nden katılımın yeter sayıya ulaşamamasını gerekçe göstererek oylamanın geçersiz olduğunu ilan etmesini istemiştir (Aydın, Taşkın, 2014: 477-478). Bu arada Genelkurmay Başkanlığı internet sitesinde “*köktendinci faaliyetler ve ordunun görevleri*” başlıklı bir duyuru yayımlanmıştır. Komuta kademesinin devletin laik niteliğini ilgilendiren durumlarda taraf olduğu ve gerekirse tavır ortaya koyabileceğini ifade eden duyurunun 28 Şubat dönemine bir referans verdiği açıktır. Ancak devletin koruyucu ve kollayıcısı Kemalist/laik merkezin karşısında bu sefer iki ezici seçim zaferi bulunan, kendine güveni tam bir hükümet vardır. Bu çerçevede AK Parti cenahından verilen cevap da sert olmuş ve genelkurmayın Başbakanlığa tâbi olduğu hatırlatılarak ordunun bu tavrının demokratik bir devlet için kabul edilemez olduğu vurgulanmıştır (Zürcher, 2019: 379).

Anayasa Mahkemesi 1 Mayıs'ta seçimi geçersiz ilan edince cumhurbaşkanının seçimi yeni meclise kalmıştır. Ancak AK Parti grubu parlamentoda bir dizi anayasa değişikliği için teklif hazırlamıştır. Değişiklikler arasında cumhurbaşkanının görev süresinin beş yıla indirilmesi, sonraki seçimlerde cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi gibi öneriler vardır. Cumhurbaşkanı meclisten geçen değişiklikleri reddedince referandum yolu açılmıştır (Topuz, 2019: 209-210).

22 Temmuz genel seçimlerinde AK Parti, önceki seçimlerdeki yükselişini sürdürerek %46,6'lık oy oranıyla yine birinci parti olmuş ancak MHP %14,3 ile barajı geçtiği için oylarıyla orantılı temsil imkânı bulamayarak 341 sandalye kazanmıştır (TÜİK, 2020b: <http://rapory.tuik.gov.tr>). 28 Ağustos'ta ise Abdullah Gül Türkiye Cumhuriyetinin 11. Cumhurbaşkanı olurken Anayasa Değişiklikleri için referandum 21 Ekim'de yapılmıştır (Aydın, Taşkın, 2014: 480). Referandum sonucunda “*Evet*” oyları %68,9, “*Hayır*” oyları ise %31,1 olmuştur (TÜİK, 2020a: <http://rapory.tuik.gov.tr>).

Tablo 11: 22 Temmuz 2007 Genel Seçimleri

Partiler	Oy (%)	Milletvekili Sayısı
Adalet Ve Kalkınma Partisi	46,6	341
Cumhuriyet Halk Partisi	20,9	112
Milliyetçi Hareket Partisi	14,3	71
Demokrat Parti	5,4	-
Bağımsızlar	5,2	26
Genç Parti	3,0	-
Saadet Partisi	2,3	-
Bağımsız Türkiye Partisi	0,5	-
Halkın Yükseliş Partisi	0,5	-
İşçi Partisi	0,4	-
Aydınlık Türkiye Partisi	0,3	-
Türkiye Komünist Partisi	0,2	-
Özgürlük Ve Dayanışma Partisi	0,2	-
Liberal Demokrat Parti	0,1	-
Emek Partisi	0,1	-
Toplam	100	550

Kaynak: TÜİK, 2012: 92-93.

Seçimlerin ertesinde yaptığı balkon konuşmasında Erdoğan, bütün halkı kucaklayıcı ve ılımlı söylemlerde bulunmuştur. Bu durum, halkın bir bölümünde ve Kemalist/laik merkezde oluşan, iktidarın, bireylerin yaşam alanına müdahale edeceği yönündeki düşüncelerin yersizliğini ispatlama çabasıdır. Bu çerçevede Erdoğan, oy sandığı ve demokrasi arasında bağlantı kurarak başka müdahalelere gerek olmadan halkın siyaset süreçlerine yön verebildiğini ve çoğulcu anlayışın temelinin demokrasi olduğunu ifade etmeye çalışmıştır:

“... Demokrasimiz, önemli bir sınavını, dünyaya örnek olabilecek şekilde başarıyla vermiş, ulaştığı olgunluğu tüm dünyaya göstermiştir. Ülkemize, milletimize demokratik hayatımıza hayırlı olsun...”

“... Sandıktan birlik ve beraberliğimiz, demokrasimiz ve cumhuriyetimiz daha da güçlenerek çıkmıştır...”

“... Tercihlerinize saygı duyuyoruz. Farklı tercihlerinizi de demokratik hayatımızın zenginliği olarak görüyoruz. Demokrasi çoğulculuk içinde farklı siyasi tercihlerin rekabetini esas alan bir rejimdir...” (Erdoğan, 2007: <https://www.youtube.com.tr>).

Erdoğan konuşmasında millî iradeyi de sandıkla ilişkilendirerek milliyetçi-muhafazakâr çizgideki anlayışın bir devamını sunmuştur. Bununla birlikte millet iradesinin vesayet odakları karşısında sandığa yansıdığı vurgusunu içeren bu anlayış Erdoğan’ın söyleminde kendi partisine oy vermeyenleri dışlama emelini taşımaz. Zira konuşmasının devamında AK Partiye oy vermeyenleri de kucaklayıcı ifadelere yer vermiştir:

“... Milli irade hür ve şeffaf bir ortamda sandıklara yansımıştır...”
*“... Demokratik tercihini AK Parti’den yana kullanmayan değerli vatandaşlarıma da seslenmek istiyorum. Sizin sandıkta verdiğiniz mesajı da anlıyorum. Lütfen müsterih olun. Kime oy vermiş olursanız olun **oylarınız bizim için değerlidir...**”* (Erdoğan, 2007: <https://www.youtube.com.tr>).

AK Parti, 2008 yılındaki parti kapatma davasının lehine sonuçlanmasıyla iktidarının ilk dönemlerinden beri sürekli gündeminde olan yargıda reform uygulamasını gerçekleştirmek için 2010 yılında gerekli fırsatı yakalamıştır. Başlıca düzenlemeler arasındaki Anayasa Mahkemesi ve Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK) üyelerinin seçilme şekli ve üyelerin sayısı ile Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkı getirilmesi, kapsamlı bir yargı reformu olarak halka anlatılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte referandumda “Hayır” oyu kullanmanın merkezin çevre üzerinde kurduğu tahakkümün devamı anlamına geleceği vurgulanmıştır. Referandum sonucunda %57,9 (TÜİK, 2020a: <http://rapory.tuik.gov.tr>)’luk “Evet” oyu çıkmasıyla bu politikanın halk nezdinde kabul gördüğü söylenebilir. Referandum ertesinde yaptığı balkon konuşmasında Erdoğan, değişen maddeleri açıklamış olsa da konuşmasının başındaki söylemleriyle vesayet odakları ve millî irade tecelligâhı karşıtlığını kullanarak milliyetçi-muhafazakâr çizginin bir devamını sunmuştur. Bununla birlikte sonuçların demokrasiyle olan ilişkisine değinmiş ve millet iradesinin demokrasi sayesinde siyasa sürecine yansıdığını ifade etmiştir. Ayrıca referandumun 1980 askerî darbesinin yapıldığı 12 Eylül gününe denk getirilmesi ve balkon konuşmasında darbeci anlayışın kaybettiği yönündeki ifadesi millî iradenin üstünde bir güç kabul edilmeyeceğini doğrular niteliktedir:

“...Başımız dik diyoruz ki: Milletimizin iradesi tecelli etsin. Milletimizin iradesi saygındır, makbuldür, kıymetlidir.
Demokrasiye olan güven bir kez daha ortaya çıktı. Demokrasinin, millî iradenin gücü bugün kat be kat artmıştır. Bugün evet diyenler de hayır diyenler

de kazanmıştır... Bugün, bu akşam kaybeden darbeci anlayış olmuştur. Değişime ve değişimin getireceklerine direnen anlayış kaybetti.

12 Eylül günü Türk demokrasi tarihine bir dönüm noktası olarak geçecektir. Hep bununla anılacaksınız. Hep bununla anılacağız. Darbe anayasası ile kirlenen 12 Eylül tarihi veya başlayan süreç bu halk oylamasıyla demokrasi için bir milat olarak tarihe bir parlak sayfa açmış, bu olumsuzluktan kurtulmuştur.

Türkiye'de artık vesayet rejimi tarihe karışacaktır. Türkiye'de artık darbe heveslilerinin hevesleri kursağında kalacaktır...” (Erdoğan, 2010: <https://www.cnnturk.com.tr>)

Erdoğan'ın 2010 balkon konuşmasında yine ilk balkon konuşmasındaki gibi karşı cenahta oy kullananları da kucaklayıcı ifadeler vardır ancak ona nazaran daha çoğunlukçu bir üslup kullanılmıştır. Zira sandığa gitmeyenler ile “Hayır” diyenlerin iradesinin de saygıdeğer olduğunu ifade etse de sandık çoğunluğu olarak formüle ettiği millî iradenin ‘artık’ kirli oyunları bozacağı müjdesi, seçimler esnasında çoğunluğun karşısında yer alanlar için olumsuz bir duruma tekabül eder:

“... Evet diyenlerin, hayır diyenlerin, sandığa gitmeyenlerin de iradesi saygıdeğerdir. Kimsenin bunları görmezden gelme, küçümseme hakkı yoktur. Kimsenin bu iradeyi yok sayma hakkı yoktur. Demokrasi halkın iradesini kabullenmekle, bunu sürece katmakla anlam kazanır...

... Türkiye'de artık milli iradenin gücü her türlü kirli oyunu bozacaktır. Türkiye'de artık değişime, demokratikleşmeye, büyümeye engel olanlar hiçbir şeyin yanlarına kâr kalmayacağını daha iyi anlayacaktır. Türkiye'de artık çetelerden, terör örgütlerinden, karanlık odaklardan medet umanlar hayal kırıklığı yaşayacaklardır.” (Erdoğan, 2010: <https://www.cnnturk.com.tr>)

2007 yılında askeri, 2010 yılında sivil bürokrasinin zincirlerini kıran AK Parti, bu moral üstünlük ile 2011 genel seçimlerinde %49,8 oy ile 327 (TÜİK, 2020b: <http://rapory.tuik.gov.tr>) sandalye kazanarak yarışı yine önde tamamlamıştır (Aydın, Taşkın, 2014: 487).

Tablo 12: 12 Haziran 2011 Genel Seçimleri

Partiler	Oy (%)	Milletvekili Sayısı
Adalet Ve Kalkınma Partisi	49,8	327
Cumhuriyet Halk Partisi	26,0	135
Milliyetçi Hareket Partisi	13,0	53
Bağımsızlar	6,6	35
Saadet Partisi	1,3	-
Halkın Sesi Partisi	0,8	-
Büyük Birlik Partisi	0,7	-
Demokrat Parti	0,6	-
Hak Ve Eşitlik Partisi	0,3	-
Demokratik Sol Parti	0,3	-
Doğru Yol Partisi	0,2	-
Türkiye Komünist Partisi	0,1	-
Millet Partisi	0,1	-
Milliyetçi Ve Muhafazakâr Parti	0,1	-
Emek Partisi	0,1	-
Liberal Demokrat Parti	0,0	-
Toplam	100	550

Kaynak: TÜİK, 2012: 92-93.

Erdoğan, genel seçimlerden sonra yaptığı balkon konuşmasında millî iradenin bir kez daha kazandığını ifade ederken milletin seçkinde anlayış karşısındaki galibiyetini vurgulamak istemiştir:

“... Bugün bir kez daha demokrasi kazanmıştır. Bugün bir kez daha milli irade kazanmıştır. Topyekûn millet kazanmıştır. Bugün millet sandığa gitmiştir. Mührü eline almış ve son sözü söylemiş, son kararı vermiştir. Millet bütün tartışmalara bütün soru işaretlerine bütün tereddütlere gerginliklere net olarak son noktayı koymuştur...”

... Kardeşler benim milletim tartışmasız şekilde kazanmıştır. Milli irade üzerindeki vesayet, hukuk dışılık yine tartışmasız şekilde kaybetmiştir...” (Erdoğan, 2011a: <https://www.hurriyet.com.tr>).

İlk iki balkon konuşmasındaki toplumun tümünü kapsayıcı ifadelerle yine bu konuşmada da yer verilmiş ve kalabalıktan gelen “*Kıskananlar çatlasın*” sloganlarını keserek “*Kardeşler, çatlamasın*” demeyi tercih etmiştir:

“... *Kardeşler çatlamasın. Onları da kucaklayacağız. Onları da aramıza alacağız. Zira böyle yaptığımız için kucakladığımız için demokrasi tarihimizde çok partili dönemde nadir rastlanan bir biçimde üçüncü dönem milletimizden yetki almanın heyecanını yaşıyoruz...*” (Erdoğan, 2011a: <https://www.hurriyet.com.tr>).

3.4.4. Gülen Cemaati-FETÖ, Gezi Parkı ve AK Parti İktidarında Üçüncü Devre

AK Parti iktidarını analiz ederken başvurulacak önemli bir husus da Gülen Cemaatidir. Kabiliyetli ancak maddi durumu kötü olan kitle üzerinde mobilizasyon faaliyetleri yürüten Gülen hareketi, eğitim yoluyla bu kitleyi önemli görevlere gelebilecek şekilde donatmıştır. Eğitimli yeni bir Türk Müslüman kuşağının devlete adım adım sızması üzerine kurulu yapının bu eğilimleri, 2002 seçimlerinden sonra halk desteğini almış olmasına rağmen topyekûn devlet mekanizmasının kendisine karşı olduğu zannına kapılan AK Parti iktidarının en çok ihtiyaç duyduğu şeydir. Her ikisi de ülkenin gelişmesi için İslamî değerler ile serbest piyasa ekonomisini harmanlama ve teknolojik imkânlardan yararlanma amacıyla birleşmiştir. Ancak AK Parti, bu amacına oy sandığıyla ulaşmaya çalışırken Gülen ise eğitimli Türk Müslüman kuşaklar vasıtasıyla devlete sızmayı kendine araç edinmiştir. 2002-2012 yılları arasında Gülen Hareketi ve AK Parti arasındaki “*simbiyotik ilişki*” Gülen hareketinin Erdoğan’ın varlığını tehdit edecek boyuta ulaşmasıyla sekteye uğramıştır (Zürcher, 2019: 384).

2011 genel seçimleri AK Parti ve Gülenciler arasındaki “*simbiyotik ilişki*”nin bozulması anlamında bir milattır. Bu tarihe kadar karşılıklı gelişen işbirliği sonucu olarak bürokrasi-yargı-polis üçgeninde önemli oranda kadrolaşma imkânı bulan Gülenciler artık devlet aygıtı için bir tehdit unsuru olarak görülmeye başlanmıştır (Bora, 2017: 508).

AK Parti ile Gülenciler arasındaki ilk ayrışma parti yetkilisi Ünal’ın ifadesiyle Erdoğan’ın 2010’daki Davos çıkışıyla olmakla birlikte bu durumun bir tür çatışma düzlemine evrilmesi ilk olarak 2012 yılında Gülen grubuna bağlı Cumhuriyet Savcılarının yürüttükleri KCK davasına denk gelmiştir. Güleni savcılar delillerine göre Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) başkanı Hakan Fidan

2009-2011 arasında hükümet adına PKK ile müzakereler yürütmüştür. PKK ile müzakere yürütmenin vatana ihanetle eşdeğer olduğu savı üzerine bina edilen bu davalar AK Parti nezdinde direkt olarak Erdoğan'a karşı bir saldırı olarak görülmüştür:

“... Peki, biz bunlarla ilgili ilk ne zaman fark ettik? 7 Şubat 2012’de MİT tırları. Öncesinde ne vardı? Cumhurbaşkanı’mızın Davos’taki çıkışı. Bir söylem analizi çalışması yaptık. Yani geriye dönük kim hangi olayda ne demiş. Mesela 2009 da Cumhurbaşkanımız Davos’ta ‘one minute’ dedikten sonra bunlarda bir tavır değişikliği ortaya çıktı. Bunu gördük biz o zaman sonra Mavi Marmara’da onların bir söylemi oldu: ‘İradeden izin alınması gerekirdi’, ve ondan sonra yavaş yavaş bir ayrışma ortaya çıktı...”

“...bunlar MİT’e ve Hakan Fidan’a saldırmaya başlıyorlar. Ve Hakan Fidan’a hamle yapıyorlar bu hamle yapıldığında biz bu hamlenin direkt başbakanımıza olduğunu gördük yani Erdoğan’a...” (Ünal, 2017: <https://t24.com.tr>)

MİT başkanının tutuklanması emri üzerine harekete geçen AK Parti ise meclisten MİT’i kovuşturmadan muaf tutan bir yasa çıkartmış ve tutuklama kararı veren savcılar görevden alınmıştır (Haber Vakti, 2021: <https://www.habervakti.com>).

AK Parti-Gülenciler arasındaki çatışma 30 Mart 2014 yerel seçimlerinden önce AK Parti’nin Gülen grubunun en önemli organı olan dershanelere el koyacağını açıklamasıyla yeni bir boyuta taşınmıştır. Gülen grubunun buna cevabı ise Erdoğan ve üst düzey AK Parti siyasetçisine ait olduğu iddia edilen yolsuzluk iddiaları olmuştur (Aydın, Taşkın, 2014: 492-493). Karşılıklı suçlamalar ve deliller sunma yarışında Erdoğan yolsuzluk soruşturmasını devletin içindeki “*paralel yapının*” devletin kendisine karşı yürüttüğü bir komplo olarak nitelendirmiştir. Bu söylem Gülencileri devlet için açık bir tehdit durumuna getirmiş ve devlet mekanizması içindeki örgütlenmelerini ifade etmek için “*Paralelciler*” sıfatı kullanılmaya başlanmıştır (Zürcher, 2019: 395).

AK Parti iktidarını anlama hususunda Gülenciler nasıl önemli bir husus ise 2013 yılında patlak veren Gezi Parkı Olayları da aynı derecede mühimdir. Olaylar sivil toplum kuruluşlarının Gezi Parkının yıkılmasının önüne geçmek için fitilini ateşlediği bir protesto hareketi olsa da ilerleyen süreçte AK Parti hükümetinin otoriter yönetimine dönük eleştirel bir manevra kazanmıştır. Protestocular arasında herhangi bir gruba aidiyet taşımayanlar olduğu kadar sol gruplar ve ulusalcı-Kemalistlerin de bulunduğu göze çarpar. Özellikle sol gruplar ile ulusalcı-Kemalistlerin AK Parti iktidarı nezdinde “*dindar-muhafazakârları alaya alan sataşmaları*” AK Parti yöneticilerinde kaygıyla izlenmiştir. Ancak kullanılan bu dilin protestoların gerçek mahiyetini göstermediği vurgulanmalıdır. Bununla birlikte

AK Parti iktidarı ve medyası ise bu durumu “*bürokratik seçkinler*”in çevre unsurlarına karşı ezelden beri sahip oldukları dışlayıcı algıyla eş değer görmüşlerdir. Hatta AK Parti cenahı bu algıyı başörtülü bir kadının bebeğiyle birlikteyken göstericiler tarafından darp edilmesini nitelendiren Kabataş Olayı ya da Dolmabahçe Camii’nde içki içildiği şeklindeki iddialarla körüklemiştir (Bora, 2017: 500).

Gezi Parkı protestolarına karşı “*Millî İradeye Saygı Mitingleri*”ni organize eden AK Parti, protestoları millî iradeye saygısızlık olarak kodlamıştır. Milliyetçi-muhafazakâr çizginin Kemalist/laik merkez karlısındaki rövanşist tavrı göz önüne alınacak olursa yapılan mitinglerin 2007 yılındaki Cumhuriyet Mitinglerinin rövanşı olduğu görülecektir.

Fotoğraf 3: Kazlıçeşme’de Millî İradeye Saygı Mitingi

Kaynak: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/kazlicesmede-milli-iradeye-saygi-mitingi/238182>

Gülencilerle yaşanan sorunlar ve Gezi Parkı Protestoları ışığında yapılan 30 Mart 2014 yerel seçimlerinde AK Parti %45,4 oy alarak birinci olmuştur (TÜİK, 2020e: <http://rapory.tuik.gov.tr>).

Tablo 13: 30 Mart 2014 Yerel Seçimleri

Partiler	Oy (%)
Adalet Ve Kalkınma Partisi	43,1
Cumhuriyet Halk Partisi	26,4
Milliyetçi Hareket Partisi	17,7
Barış Ve Demokrasi Partisi	4,2
Saadet Partisi	2,8
Halkların Demokratik Partisi	2,0
Büyük Birlik Partisi	1,4
Demokrat Parti	0,7
Demokratik Sol Parti	0,4
Bağımsız Türkiye Partisi	0,2
Bağımsızlar	0,2
Hür Dava Partisi	0,2
İşçi Partisi	0,2
Özgürlük Ve Dayanışma Partisi	0,2
Türkiye Komünist Partisi	0,1
Hak Ve Özgürlükler Partisi	0,1
Liberal Demokrat Parti	0,1
Toplam	100

Kaynak: TÜİK, 2020e: <http://rapory.tuik.gov.tr>.

Yerel seçimlerden sonra yaptığı balkon konuşmasında Erdoğan yine sandık-millî irade denkliği kurmuş ve artık millî iradenin sarsılmaz bir noktaya geldiğini ifade ederek kazananın Türkiye olduğunu ilan etmiştir:

“Sandıkta bugün demokrasi kazandı. Sandıkta bugün irade kazandı.”
(Erdoğan, 2014a: <https://www.youtube.com.tr>).

“Büyük AK Parti ailesinin her ferdinin bu şuurla hareket edeceğinden en küçük bir şüphe duymuyorum. İnaniyorum ki bu büyük hareketin her neferi, daha büyük bir aşkla daha büyük bir sevdıyla daha büyük bir gayretle bu bayrağı bu sancağı çok daha yüksek burçlara dikmenin mücadelesi içinde olacaklardır. Türkiye artık yeni bir döneme girmiştir. Türkiye siyaseti, sandığı, millî iradeyi sarsılmaz bir noktaya taşımıştır. Genç kardeşlerimin bu açılan

kapıdan ilerleyerek Türkiye'ye çok daha büyük başarılar yaşatacağına gönülden inanıyorum. Kardeşlerim bugün hiç kimse mahsun olmasın. Bugün hiç kimse üzülmesin. 77 milyon bilsin ki bugün Türkiye kazanmıştır. 77 milyon içinde tek bir kişi bile kaybetmemiştir. Statüko, siyaset ve darbe girişimleri kaybetmiştir.” (Erdoğan, 2014a: <https://www.youtube.com.tr>).

Yerel seçimlerin ardından 10 Ağustos 2014’de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de AK Parti adayı Recep Tayyip Erdoğan %51,8 oy alarak Türkiye Cumhuriyeti’nin 12. Cumhurbaşkanı seçilmiştir (TÜİK, 2020c: <http://rapory.tuik.gov.tr>). Erdoğan Cumhurbaşkanlığı seçimi gecesini yaptığı konuşmada durumu demokrasi ve millî iradenin zaferi olarak yorumlamış ve Cumhurbaşkanı seçilmesini devlet ve milletin muhabbetle kucaklaşması olarak tasvir etmiştir:

“Sizleri bu tarihi günde demokrasinin ve milli iradenin bu zafer gecesinde en kalbi duygularıyla selamlıyorum...” (Erdoğan, 2014b: <http://www.aljazeera.com.tr>).

“... Bugün kazanan sadece Recep Tayyip Erdoğan değildir. Bugün milli irade bir kez daha kazanmıştır. Demokrasi bir kez daha kazanmıştır. Şahsıma oy verenler kadar vermeyenler de, sevenlerimiz kadar sevmeyenlerimiz de kazanmıştır...” (Erdoğan, 2014b: <http://www.aljazeera.com.tr>).

“... Çankaya bugün milli iradenin tam egemenliği altına girmiştir. Sahibi millet olan devletin parlayan yıldızı, bizzat millet tarafından artık ehline emanet edilmiştir. Bugün tarihî bir gün. Bugün devletin milletle muhabbetle kucaklaştığı gün. Bugün zorba, ceberrut devlet anlayışının ortadan kalktığı; şefkatli, kucaklayan, milletle güçlenen devlet anlayışının zafer kazandığı gün...” (Erdoğan, 2014b: <http://www.aljazeera.com.tr>).

3.4.5. 15 Temmuz Askerî Darbe Girişimi ve AK Parti İktidarında Dördüncü Devre

2014 yerel seçimleri sırasında AK Parti lideri Erdoğan kutuplaştırıcı bir propaganda izleyerek hem liberal muhalefeti hem de paralel yapıyı yabancı çıkar gruplarının ajanları olarak lanse etmiştir. Gerek bu saldırgan tutumun gerekse de Gülencilerle yaşanan gerilimin ve bu gruba atfedilen paralel yapı söyleminin AK Parti’ye büyük oy kaybettireceği gibi görüşler ortaya atılsa da AK Parti, seçimlerden %45,4’lük oyla en fazla belediyeyi kazanan parti olarak çıkmıştır. Bu oran 2011 genel seçimlerindeki %49,8’in altında olsa da 2009 yerel seçimlerindeki sonuçtan daha iyi bir sonuçtur. Bu açıdan bakıldığında Erdoğan’ın düşman ilan ettiği liberal, laik, kentli orta sınıf ile Gülenciler her ne kadar nitel açıdan önemli olsalar da 2014 yerel seçimlerinin de kanıtladığı üzere nicel açıdan Erdoğan’ın karşısına çıkabilecek

güçte değildir. Bu kutuplaştırıcı söylem ile yaratılan düşman kültürünün seçmen bazında olumlu etki verdiğinin farkına varan Erdoğan, 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimleri için de aynı yolu izlemiştir. Erdoğan'ın ilk turda %51,8 oy alarak diğer adaylar Ekmeleddin İhsanoğlu ve Selahattin Demirtaş'ı geride bıraktığı seçimleri kazanmasının en önemli nedeni kendisini *“millî iradenin ete kemiğe bürünmüş hali ve Türkiye'yi düşmanları karşısında savunacak yegâne lider”* olarak lanse etmesidir (Zürcher, 2019: 395-396).

2014 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ardından 7 Haziran 2015 milletvekili seçimlerine partinin başında Erdoğan olmadan hazırlanmak durumunda kalan AK Parti kazandığı %40,9 oy ile kurulduğu 3 Kasım 2002'den bu yana ilk kez Meclis çoğunluğunu kaybetmiştir. Bununla birlikte Erdoğan bizzat partinin başında olmamakla birlikte tarafsız olması gereken Cumhurbaşkanlığı koltuğunda olmasına rağmen yaptığı yurt gezilerinde AK Parti için oy istemekten de imtina etmemiştir. Örneğin Gaziantep'te toplu açılış törenlerinde konuşan Erdoğan yeni hedefler için 2015 seçimlerinde 400 milletvekili istemiştir:

“... Şimdi ne diyoruz, 7 Haziran'da bir seçim var mı? Bu seçimde Türkiye'yi, yeni Türkiye hedeflerini, yeni anayasasına, başkanlık sistemine, çözüm sürecini güçlendirerek kavuşturmak için hazır mıyız? Kardeşlerim, 400 milletvekilini verin ve bu iş huzur içinde çözülsün...” (Erdoğan, 2015: <https://t24.com.tr>).

Erdoğan'ın Doğu ve Güneydoğu gezileri sırasında meydanlarda bir elinde *“Kürtçe Kur'an-ı Kerim”* ile yaptığı konuşmalar etnik farklılıkların ötesinde Müslümanlık şemsiyesi altında toplanarak AK Partiye oy isteme ritüeline dönüşmüştür. Seçim sonuçlarına göre HDP'nin AK Parti'yi geçtiği bölgede Erdoğan'ın bu politikası başarısızlığa uğramıştır.

Fotoğraf 4: Erdoğan Ve Kürtçe Kur'an- ı Kerim.

Kaynak: <https://www.cnnturk.com/turkiye/demirtas-diyanet-bir-tane-kurtce-kuran-basip-erdogana-gonderdi>

Tablo 14: 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri

Partiler	Oy (%)	Milletvekili Sayısı
Adalet Ve Kalkınma Partisi	40,9	258
Cumhuriyet Halk Partisi	25,0	132
Milliyetçi Hareket Partisi	16,3	80
Halkların Demokratik Partisi	13,1	80
Saadet Partisi	2,1	-
Bağımsızlar	1,1	-
Vatan Partisi	0,3	-
Bağımsız Türkiye Partisi	0,1	-
Demokratik Sol Parti	0,2	-
Demokrat Parti	0,2	-
Toplumsal Uzlaşma Reform ve Kalkınma Partisi	0,2	-
Doğru Yol Partisi	0,1	-
Anadolu Partisi	0,1	-
Hak Ve Özgürlükler Partisi	0,1	-
Halkın Kurtuluş Partisi	0,1	-
Liberal Demokrat Parti	0,1	-
Toplam	100	550

Kaynak: TÜİK, 2020b: <http://rapory.tuik.gov.tr>.

7 Haziran seçimlerine HDP'nin 5 Haziran'da Diyarbakır'daki mitingine yönelik bombalı saldırının etkisinde giren Türkiye, bu terör atmosferini seçim sonrasında da yaşamaya devam etmiştir. Tek başına iktidar olacak çoğunluğa sahip bir partinin bulunmadığı ortama koalisyon konusunda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın isteksiz tavrı eklenince AK Parti yönetimi önüne çıkan bu engelleri aşamamış ve 1 Kasım için erken seçim kararı alınmıştır. Erdoğan'ın 7 Haziran seçimleri öncesi yaptığı konuşmalarda elinden düşürmediği Kürtçe Kur'an-ı Kerim'in yerini bu sefer "Türk Bayrağı" almıştır (Sözcü, 2015: <https://www.sozcu.com.tr>).

Fotoğraf 5: Erdoğan Şehit Cenazesinde.

Kaynak: <https://t24.com.tr/yazarlar/hakan-aksay/vicdansizlikta-son-asama-tabuta-dayanarak-oy-istemek,12550>

7 Haziran seçimlerinde Kürt oylarıyla fark yaratma uğruna Kürtçe Kur'an-ı Kerim ile konuşmalar yapan Erdoğan bunun sonuç vermediğini görünce 1 Kasım seçimleri için daha çok milliyetçi-muhafazakâr hassasiyetler üzerinden söylemlere yönelmiştir. Özellikle Türk bayrağı önünde yaptığı konuşmalardaki terör ve şehadet vurgusu bunun göstergesidir. 1 Kasım seçimlerinde %49,5 oy ile 317 milletvekilliği kazanan AK Partinin başarısında bu durumun payı büyüktür. 2016 Mayıs ayında ise Erdoğan ile anlaşmazlıklar yaşadığı yönünde çıkan haberlerden sonra Ahmet Davutoğlu 22 Mayıs günü olağanüstü kongreye gitme kararı aldıklarını ve kongrede aday olmayacağını açıklamıştır (Ahaber, 2016: <https://www.ahaber.com.tr>).

Devlet içindeki örgütlenmesi AK Parti iktidarıyla girdiği savaşta iyice ortaya çıkan Gülciler, 2014 Yerel Seçimleri ile 2015 Genel Seçimlerinde nicel açıdan bir etki yaratamadıklarını görünce savaşı başka usullerle yürütmeye karar vermiş görünmektedir. 15 Temmuz 2016 tarihine gelindiğinde zirve noktası görülecek olan yeni taktik anlayışında Gülciler, askerî bir darbe yoluyla AK Parti iktidarını devirmeyi amaçlamışlardır. Başarısızlığa uğrayan darbe girişimi sonrası ülke genelinde geniş bir adli kovuşturma dalgası yaşanmış ve Gülciler yenilgiye uğratılmıştır.

Tablo 15: 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri

Partiler	Oy (%)	Milletvekili Sayısı
Adalet Ve Kalkınma Partisi	49,5	317
Cumhuriyet Halk Partisi	25,3	134
Milliyetçi Hareket Partisi	11,9	40
Halkların Demokratik Partisi	10,8	59
Saadet Partisi	0,7	-
Büyük Türkiye Partisi	0,6	-
Vatan Partisi	0,2	-
Demokrat Parti	0,1	-
Demokratik Sol Parti	0,1	-
Hak Ve Özgürlükler Partisi	0,2	-
Halkın Kurtuluş Partisi	0,2	-
Komünist Parti	0,1	-
Liberal Demokrat Parti	0,1	-
Bağımsız Türkiye Partisi	0,1	-
Bağımsızlar	0,1	-
Toplam	100	550

Kaynak: TÜİK, 2020b: <http://rapory.tuik.gov.tr>.

AK Parti ve Erdoğan'ın kazanma geleneği ülkenin yeni bir hükümet sistemiyle yönetilmesi hususundaki anayasa değişikliği kanunu için yapılan referandumda devam etmiştir. “*Türk Tipi Başkanlık Sistemi*” tartışmaları altında süren yoğun içerik ve isim arayışları “*Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi*” isminde karar kılınmasıyla son bulmuş ve referandum sonucunda halktan %51,4 (TÜİK, 2020a: <http://rapory.tuik.gov.tr>) ile “*Evet*” oyu almıştır (Topuz, 2019: 216-217). Referandum sonrası Huber Köşkü önünde toplanan kalabalığa seslenen Erdoğan, 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimi ertesinde yaptığı konuşmaya benzer şekilde durumu devlet-millet özdeşliği olarak yorumlamış ve bunun tüm Türkiye için bir zafer olduğuna işaret etmiştir. Bunun yanında “*Atı alan Üsküdar'ı geçti*” ifadesiyle referandumu yarış olarak görmüştür:

“... Bu anayasa değişikliği farklıdır. Türkiye tarihinde ilk defa TBMM ve milletimizin iradesiyle böyle bir değişime onay verilmiştir. Cumhuriyet tarihimize ilk defa tamamen sivil siyaset eliyle yönetim sistemini değiştiriyoruz. Bu değişim Anayasa değişikliği ile gerçekleşiyor.

16 Nisan Evet veya Hayır diyen herkesin 80 milyon nüfusu, 81 vilayeti ile tüm Türkiye'nin zaferidir...

... Bugünkü çıkan neticeyle, dikkat edin; dünya yüzde 50'lerle bazı yerlerde 35'lerle seçim yapıyor. Biz bugün yüzde 85 ile seçim gerçekleştirdik. Ve bunun 51,5'i evet aldı. Şimdi bazı televizyonlarda falan aç tavuk kendini tahıl ambarında sanarmış ya. Bu neticeyi küçümsemeye çalışanlar var. Boşa heveslenmeyin atı alan Üsküdar'ı geçti...” (Erdoğan, 2017a: <https://www.sozcu.com.tr>).

Anayasada yapılan bu değişikliklere uygun olarak yeni bir hükümetin doğacağı seçim 24 Haziran 2018'de yapılmıştır. AK Parti ve MHP genel seçimlere “Cumhur İttifakı” adı altında girmiştir. Genel seçimlerle aynı gün Cumhurbaşkanlığı seçimleri de yapılmıştır. Parlamenter hükümet sisteminin son bulduğu seçimleri Cumhur İttifakı %53,7 oy oranıyla kazanmıştır (TÜİK, 2020b: <http://rapory.tuik.gov.tr>).

Tablo 16: 24 Haziran 2018 Genel Seçimleri

İttifak	Partiler	Oy (%)	İttifak Toplamı	Milletvekili Sayısı
Cumhur İttifakı	Adalet Ve Kalkınma Partisi	42,6	53,7	295
	Milliyetçi Hareket Partisi	11,1		49
Millet İttifakı	Cumhuriyet Halk Partisi	22,6	33,9	146
	İyi Parti	10,0		43
	Saadet Partisi	1,3		-
Yok	Halkların Demokratik Partisi	11,7	-	67
Yok	Hür Dava Partisi	0,3	-	-
Yok	Vatan Partisi	0,2	-	-
Yok	Bağımsızlar	0,2	-	-
Toplam		100	87,6	600

Kaynak: TÜİK, 2020b: <http://rapory.tuik.gov.tr>.

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ise Recep Tayyip Erdoğan %52,6 oy alarak yeni hükümet sisteminin ilk Cumhurbaşkanı seçilmiştir (TÜİK, 2020d: <http://rapory.tuik.gov.tr>).

Tablo 17: 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

Adaylar	Oy (%)
Recep Tayyip Erdoğan	52,6
Muharrem İnce	30,6
Selahattin Demirtaş	8,4
Meral Akşener	7,3
Temel Karamollaoğlu	0,9
Doğu Perinçek	0,2
Toplam	100

Kaynak: TÜİK, 2020d: <http://rapory.tuik.gov.tr>.

2018 yılındaki Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri ardından yapılan balkon konuşmasında diğer konuşmalarında olduğu gibi seçimlerin galibi olarak demokrasi-millî irade gösterilmiş ancak seçimlerin gerçek kazananı olarak Türk milleti, bölgedeki mağdurlar, dünyadaki mazlumlar ilan edilmiştir:

“... Bu seçimin galibi demokrasidir, milli iradedir, milletimizin bizzatı kendisidir. Bu seçimin galibi 81 milyon vatandaşımızın her bir ferdidir. Türk siyasi tarihinin en yüksek katılımı serbest seçiminde sandığa giderek bu demokrasi şölenine katılan tüm vatandaşlarıma teşekkür ediyorum...” (Erdoğan, 2018: <https://www.sabah.com.tr>).

... “İşte Yüksek Seçim Kurulu Başkanı az önce bu seçimin galibinin salt çoğunlukla Erdoğan olduğunu açıklamıştır. Bildiğiniz gibi en yakın arkadaşımızla aramızdaki fark - baktınız değil mi- 20 puanın üzerinde, 22 puan...” (Erdoğan, 2018: <https://www.sabah.com.tr>).

“Milletimiz, sandıkta tercihini 16 yıldır olduğu gibi bu defa da kavgadan değil, hizmetten yana kullanmıştır. Kazanan demokrasimiz, kazanan hizmet siyaseti, kazanan milli iradenin üstünlüğü, kazanan Türkiye, kazanan Türk milleti, kazanan bölgemizdeki tüm mağdurlar, kazanan dünyadaki tüm mazlumlar olmuştur.” (Erdoğan, 2018: <https://www.sabah.com.tr>).

Erdoğan’a Cumhurbaşkanlığını, AK Parti’ye ise iktidarı getiren Cumhuriyet İttifakı uygulaması, seçmen tabanında bir çözülme olduğu düşüncesinde olan AK Parti’nin DP döneminde Vatan Cephesi, AP döneminde Milliyetçi Cephe Hükümetleri olarak örnekleri görülen bir tür sağ konsensüs çalışmasıdır. Ancak

Cumhur İttifakının buradaki farkı sağın bütün unsurlarının konsensüsüne dayanmıyor olmasıdır. Bununla birlikte ittifak, tabanında bir çözülme hisseden ve bu açığı milliyetçi oylarla kapatma düşüncesinde olan AK Parti'nin önemli bir manevrasıdır.

3.4.6. Adalet Ve Kalkınma Partisi ve Millî İrade Söylemi

AK Parti kurucu kadroları Refah Partisi gibi kendisini sağ veya sol kutuplaşmanın dışında “*Millî Görüşçü*” olarak tanıtan İslamcı bir parti menşei olsalar da hedef kitle olarak DP-AP-ANAP seçmenini gördükleri açıktır. Bu çerçevede İslam'ı muhafazakâr bir kimlikle yorumlamış, “*Sessiz muhafazakâr/Müslüman kitlenin doğal temsilcisi olma*” iddiasına soyunmuş ve sağın DP'den bu yana alametifarikası olan ülkenin küresel ekonomik süreçlere entegre olması için çaba sarf etmiştir (Taşkın, 2009: 470). AK Parti'nin Türkiye sağına getirdiği yeni yorum ve yakaladığı başarıların arkasında ürettiği millî irade söylemi yatar. AK Parti de tıpkı ANAP gibi 1982 anayasasının çizdiği çerçeve dâhilinde bir millî irade söylemi oluşturmuştur. Bununla birlikte 2018 yılında değiştirilen hükümet sistemiyle millî irade-yürütme özdeşliği araçlara gerek kalmaksızın doğrudan kurulabilmiştir.

Türkiye siyasî tarihindeki bütün sağ partilerde öyle ya da böyle tezahür eden merkezin dışladığı çevrenin değerlerine sahip çıkma ve merkez ile çevre arasındaki mesafeyi kapatma çabası AK Parti'de de varlığını gösteren bir olgudur. AK Parti'nin bu noktada diğerlerinden farkı salt çevrenin sesi olarak merkez ile çevre arasındaki mesafeyi azaltmak değil bizzat bu mesafeyi çevre lehine açmak olmuştur. Bu çerçevede AK Parti, selefleri gibi çevrenin değerlerini savunmakla kalmamış; bu değerleri merkezin bir unsuru haline getirmeye çalışmıştır. Dolayısıyla AK Parti iktidarı önemli ölçüde çevrenin merkezleşme çabası olarak görülmelidir (Saraçoğlu, 2016: 262-263). Türk, Erdoğan'ın seçim kazanma alışkanlığının kendisini, bir zamanlar eleştirdiği şeye dönüştürdüğünü ifade ederken aslında tam da bu hususa değinmektedir. AK Parti, Erdoğan liderliğinde adım adım devletleşmiştir. Bu yolda en büyük referans kutusu ise selefleri gibi millî irade olmuştur (Türk, 2018: 14)

AK Parti iktidarında çevrenin merkezleşme emelindeki odak noktası yalnızca çevrenin dinî değerlerini merkezin kanallarına kabul ettirmek değildir. Bu emel, doğrudan ülkenin kültürel iklimini de değiştirmeyi hedeflemektedir. Aslında bu anlayış Şerif Mardin'in “*mahalle baskısı*” dediği durumla eşdeğer olmasına rağmen

Mardin, mahalle baskısı olgusunun AK Parti'yi aşan bir durum olduğunu iddia etmektedir (Mardin, 2013: <http://www.rusencakir.com.tr>). Bununla birlikte toplumun gittikçe muhafazakârlaştığı bir dönemin AK Parti iktidarına denk gelmesi AK Parti'yi bu sürecin dışında değerlendirmenin imkânsızlığına en büyük kanıttır. Mardin'in Osmanlı toplumundan beri mahalle denilen birimde baskı aracı konumunda olduğunu iddia ettiği "göz"ün AK Parti iktidarında belirginleşmesi de yine aynı imkânsızlığa başka bir kanıttır. AK Parti'nin toplumu muhafazakârlaştırma hakkını kendisinde görmesi şüphesiz kendisini millî iradenin temsilcisi olarak görmesinden kaynaklanmaktadır.

Bora, gerek Erdoğan'ın konuşmalarında gerekse de parti programında sıklıkla vurgulanan siyaset ve toplum üzerindeki mühendislik uğraşlarına karşı duruş meselesinin Türk sağındaki millî iradeci gelenekle örtüştüğünü ifade eder. Ona göre *"millî iradecilik, mağduriyetten haklılık devşiren –rövanşizme de meyleden- bir seçkinler/millet zıtlığıyla geliştirilir"*. Özellikle Erdoğan'ın ifade ettiği *"Milletin ortak akı mahşeri vicdanı yanlış yapmaz"* veçhizesi Bora'ya göre millî iradeye *"demokratik farklılık ve çatışmaların ötesinde metafizik"* bir haleti ruhiye kazandırır (Bora, 2017: 479):

"... Millet in iradesinden korkmamak gerekir. Çünkü millet in ortak akı mahşeri vicdanı yanlış yapmaz. Onun için millete 'bidon kafalı', 'göbek kaşıyanlar' gibi sıfat yakıştırmak işte bir aczin, cehaletin, gafletin ürünüdür. Bunu diyenler de o bir kısım entelektüel geçinenlerin içindendir. Bir kısım köşe yazarlarının içinden çıktı. 22 Temmuz seçimlerinde AK Parti yüzde 47 ile gelirken, neyle geldi? O cumhuriyet mitingleri ile geldi. Ordumuzu göreve davet eden zihniyetlere, benim milletim, 'dur bakalım' dedi. 'Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir' dedi. Şimdi bakıyorum, birileri yine buna hazırlanıyor. Sorun varsa çözüm yeri sandıktır, millete gitmektir" (Erdoğan, 2011b: <https://www.hurriyet.com.tr>).

Parti programındaki milletin kendi iradesiyle belirlediği temsilcilerin başta kamu personeli olmak üzere tüm vatandaşlar tarafından benimsenmesinin istenmesi AK Parti'nin devlet mekanizmasına karşı duyduğu güvensizliğin önemli bir göstergesidir. Böylece genel, yerel, Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve referandumlarda benimsenen ana taktik sert bir millî irade söylemi olmuştur. Bu çerçevede DP-AP-ANAP çizgisinde zikredilen askerî vesayete karşı millî iradeyi hâkim kılma misyonu AK Parti'de de varlığını sürdüren bir durumdur. AK Parti, seçkinler-millet karşıtlığını, millî irade söylemi etrafında şekillendirerek siyaseti askerî vesayetten kurtarma amacını gütmüştür. Bu noktada ordunun 27 Nisan 2007'de verdiği e-muhıtıra ile 28 Şubat post-modern darbesi arasında benzerlik kurulabilir.

Muhafazakârların 28 Şubat'ta gösteremediği direnişi AK Parti 2007'de göstermiş ve “askeri vesayete karşı demokrasi” şiarını edinerek e-muhtırayı savuşturmuştur. Aynı yıl yapılan seçimlerden güçlenerek çıkan AK Parti, Gülecilerin “manipülasyon cihazının” etkisiyle orduyu büyük davalar yoluyla pasifleştirmeyi başarmıştır (Bora, 2017: 479).

Milliyetçi-muhafazakâr çizginin Kemalist/laik merkez nezdinde Batı tipi demokrasi ve modernleşme uygulamalarına karşı geliştirdiği en önemli bariyerlerden biri olan yerlilik söylemi AK Parti'de yerli ve millî kavramları altında varlık bulmuştur. Bu söylem, İslam medeniyetinin bir ürünü olan Türk toplumunu sömürgeleştirmeye çalışan Batı medeniyetinin karşısında yer alır. Ancak bunların yanında yerli ve millî söylemi iç politikada üretilen siyasalara da dayanak oluşturur (Çınar, 2019: <https://birikimdergisi.com>). Bu noktada yerli ve millî söylemi millî irade söylemine atıfta bulunur şekilde kamu yararını AK Parti lehine belirleme usulüne yardımcı olur. Örneğin 2017 yılında yaptığı bir konuşmada Erdoğan AK Parti-MHP arasındaki görüşmeleri “yerli ve millî olanların görüşmesi” olarak nitelerken CHP ve HDP'yi ise yerli ve millînin karşısına yerleştirmiştir.

"... Ana muhalefet partisi Kandil ile irtibat kuruyor. Bunu hiç gündeme getirmiyorlar da bu ülkede yerli ve millî davranan liderlerin veya partilerin görüşmeleri, konuşmaları bunları niye rahatsız ediyor... Biz yerliyiz ve millîyiz. CHP ve HDP'ye baktığımız zaman bunların yerli ve milli yanı yok..." (Erdoğan, 2017b: <https://www.youtube.com>).

Ne DP, ne AP ne de ANAP ülke dışındaki olaylardan esinlenerek bir millî irade söylemi oluşturmamışken AK Parti bunun Türkiye siyasî tarihinde ilk ve en önemli örneğini vermiştir. Mısır'da ideolojik olarak AK Parti ile aynı çizgideki Müslüman Kardeşlerin 2013 Haziran ayında askerî darbeye devrilmesi AK Parti cenahında sert tepki çekmiştir. Bu tepkide Batılı güçler ve ülke içindeki muhalif unsurların darbeye sessiz kalması antidemokratiklikle eş değer görülmüştür. İç politikada ise Gezi parkı protestoları, millî iradenin iş başına getirdiği iktidarın demokratik olmayan yollarla devrilmesi şeklinde lanse edilerek AK Parti'nin millî irade söylemine dâhil edilmiştir. Bu durum siyasa oluşturma sürecini salt seçme-seçilme şeklinde gören milliyetçi-muhafazakâr “statükoculuğun” devamı niteliğindedir. Bu çerçevede 2007 seçimlerinde başvuru olan “Milletin Adamları” afişi, “Menderes'i astınız, Özal'ı zehirlediniz, Erdoğan'ı yedirmeyiz” şeklinde güncellenmiştir. Dış politikada gerçekleşen Mısır'daki askerî darbe ile iç politikada gerçekleşen Gezi Parkı Protestoları “seçilmiş iktidarlara seçim dışı yollarla alt etme

arayışlarına karşı gösterilen tepkinin alâmetine dönüştürülmüştür” (Bora, 2017: 483-501).

Fotoğraf 6: Milletin Adamları

Kaynak: <https://milletinadamlari.wordpress.com/>

Fotoğraf 7: Milletin Adamları: Astınız; Zehirlediniz; Yedirmeyiz...

Kaynak: <https://www.yenisafak.com/politika/milletin-adamlarina-sahip-ciktilar-529154>

AK Parti iktidarı, DP-AP-ANAP çizgisinin millî irade kavramını seçime-oya indirgeyen tutumuna ek olarak kavramı bir kutuplaştırma aracı olarak da kullanmıştır. Bu çerçevede Gezi Parkı Protestoları ve 17-25 Aralık sürecinin ertesinde yapılan 30 Mart 2014 yerel seçimleri önemli bir milattır. Türk, yerel

seçimlerin, Gezi Parkı Protestoları ve 17-25 Aralık sürecinin seçmen üzerindeki etkisini değerlendirmenin önemli bir alanı olarak görüldüğünü ifade eder (Türk, 2018: 12). Bu çerçevede Erdoğan; kendisi, partisi ve millî irade arasında bir özdeşlik kurarak bu özdeşliğin karşısına uzuvlarını CHP, MHP, marjinal örgütler ve paralel yapının oluşturduğu bir süper düşman koymuştur. 30 Mart yerel seçimlerini bu geniş düşman ağıının yenilgiye uğratılacağı ve millet iradesinin kükreyerek Türkiye'nin 2023 hedeflerine bir adım daha yaklaşacağı bir tarih olarak belirtmiştir (Erdoğan, 2014c: <http://www.hurriyet.com.tr>).

Millî iradeyi halkın temsilcilerinin belirlendiği seçim mekanizmasına indirgeyen milliyetçi-muhafazakâr çizginin devamı olan AK Parti ve Erdoğan millî iradeyi savunma ve temsil etme misyonunu sert ve kutuplaştırıcı bir dil üzerine bina etmiştir. Erdoğan'ın sık sık başvurduğu “*benim milletim*” sözcük öbeği esasen millî iradenin gerçek sahibi “*otantik ve öz olarak*” milleti tasvir etmektedir. Erdoğan'ın işaret ettiği millet tanımını Müslüman-Türk milleti gibi bir taraf oluştururken millî irade söylemiyle bu tanım kapsamına girmeyenleri dışlama ve ötekileştirme amacını da taşımaktadır. Milliyetçi-muhafazakâr çizginin muhteviyatında zaten var olan millî irade söylemine AK Parti ve Erdoğan'ın katkısı kavrama sert ve kutuplaştırıcı bir içerik yükleyerek dinî referansın ağırlığını söyleme eklemeleridir (Bora, 2017: 503).

Millî irade Erdoğan'ın konuşmalarında kendisine yöneltilen suçlamalara eleştirilere karşı elinde tuttuğu bir kalkan görevi de görmüştür. Örneğin 17-25 Aralık sürecinde partisi hakkında ortaya atılan yolsuzluk suçlamaları sırasında “*en büyük hırsızlığın millî irade hırsızlığı*” olduğunu ifade etmiştir. Bu durum Menderes, Demirel, Özal çizgisinde kendisini gösteren her eleştiride sandık sonuçlarına atıf yapan anlayışın devamıdır (Türk, 2018: 227-228):

“En büyük hırsızlık, en büyük yolsuzluk, millî irade hırsızlığı, millî irade yolsuzluğudur. Millî iradeyi çalan, millî iradeyi çalmaya kasteden, asıl hırsızdır, asıl yolsuzdur. Gidin darbe dönemlerine bakın. 27 Mayıs'a, 12 Mart'a, 12 Eylül'e, 28 Şubat'a bakın. Türkiye tarihinin en büyük yolsuzlukları bu dönemlerde yapılmış, demokrasi ve hukuk rafa kaldırıldığı için de bunların hesabı sorulmamıştır. Başta CHP olmak üzere, darbe destekçisi parti ve kadrolar, hem darbe dönemlerinde, hem sonrasında çalmayı adeta alışkanlık, adeta politika haline getirmiştir. Şunu da herkes bilsin, biz, 11 yıl boyunca millî iradenin çalınmasına izin vermedik, bundan sonra da millî iradeye uzanan karşısında bizi bulacaktır. Bunu böyle biliniz. Çünkü millî iradeyi çalan, her şeyi çalar, millî iradeyi gasp eden, her şeyi gasp eder. Millî iradeyi de çalamayacaklar, milletin hazinesine de el uzatamayacaklar. AK Parti, millî iradeye sahip çıktığı için hırsızlıkların, yolsuzlukların önüne geçmiştir. AK Parti, millî iradeyi cesaretle koruduğu için ülkenin soyulmasını engellemiştir” (Erdoğan, 2014d: <http://www.aa.com.tr>).

17-25 Aralık süreciyle birlikte daha önce devlet kadrolarına sızmış olan Gülenciler “*Paralel Yapı*”, “*Paralel Devlet Yapılanması*” ve “*Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ)*” gibi isimlerle anılmaya başlanmış ve millî iradeye darbe yapmakla suçlanmıştır. Buna “*her ne kadar arka planı aydınlatılamamış olsa da faillerinden biri oldukları aşikâr olan 15 Temmuz askerî darbe girişimi*” de eklenince AK Parti’nin millî irade söylemi yeni bir alan kazanmıştır. 15 Temmuz askerî darbe girişimi toplumun her kesiminden tepki almakla birlikte darbeye karşı sokağa çıkan kitle içinde AK Parti taraftarlarının çoğunlukta olduğu ve yapılan “*teyakkuz mitinglerinde*” Erdoğan kültürünün ön planda olduğu görülmüştür. Bu durum AK Parti cenahının “*resmi söylemde*” milletin darbeye karşı topyekûn mücadele ettiği kabul edilmesine rağmen esas olarak darbeye karşı koyanların dindar-muhafazakâr halk olduğu özelleştirmesini yapmalarına neden olmuştur. Böylece darbeye karşı sessiz kalmak, sokağa çıkmamak darbeyi “*zımnem*” de olsa onaylamakla eş değer görülmüştür. Hatta bu kabul AK Parti iktidarının otoriterleşmesini eleştirmeyi darbeci zihniyetle eş değer görmeye (Bora, 2017: 509-513) ve sonuç olarak millî irade karşıtlığına kadar götürülmüştür.

AK Parti’nin millî iradeyi daha sert ve kutuplaştırıcı bir üslupla harmanlamasının yanında kavramı günlük yaşamda daha fazla kullanarak halk nezdinde bir tür mobilizasyon faaliyeti yürüttüğü de anlaşılmaktadır. DP-AP-ANAP çizgisi genel itibarıyla liderlerin söylemleri bazında millet iradesine atıfta bulunarak egemenliğin halka ait olduğunu vurgularken AK Parti buna ek olarak kavramı meydan, okul ve miting isimlerinde kullanmıştır. Örneğin Gezi Parkı Protestoları sırasında çeşitli illerde “*Millî İradeye Saygı Mitingleri*” tertiplenmiştir. Meydan isimleri bağlamında en çarpıcı değişiklik Ankara Kızılay Meydanının adının “*15 Temmuz Kızılay Millî İrade Meydanı*” olarak değiştirilmesidir (BBC, 2016: www.bbc.com). Bunun yanında iktidarının alametifarikası durumundaki millî irade kavramına bu niteliğini kazandıran farklı unsurlar olarak basın-medya ile sosyal medya platformlarını da anmak gerekir. Medyanın giderek iktidar tekeline girdiği, sosyal medyada ise “*trol hesaplar*” yoluyla oluşturulan manipülatif atmosfer, millî iradenin yegâne temsilcisi olarak AK Parti’yi işaret etmek için kullanılmıştır (Bora, 2017: 506). Bu durum Twitter’ın 11 Haziran 2020 tarihinde AK Parti gençlik örgütlenmesiyle irtibatı olduğu tespit edilen 7.340 hesabın kapatılmasında kendisini göstermiştir. Twitter’ın yaptığı açıklamada bu hesapların Erdoğan ve AK Parti lehine

bir algı oluşturmaya yönelik söylemler geliştirdikleri anlaşılmaktadır (BBC, 2020a: www.bbc.com).

AK Parti ve Erdoğan'ın millî irade söylemlerine kaynaklık eden bir başka önemli husus da Ayasofya'nın yeniden cami statüsüne dönüştürülmesi konusundaki rövanş hebesidir. Milliyetçi-muhafazakâr çizginin tepeden inme bir yaklaşım olarak addettiği Ayasofya'nın müze statüsüne dönüştürülmesine karşı olmak millî iradenin istemlerinin tam karşılığıdır. Bu anlamda Ayasofya'nın yeniden cami statüsüne dönüştürülmesi 'halkın gerçek temsilcileri'nin iradelerini ortaya koyuşunun simgesidir (Özekmekçi, 2016: 299). Erdoğan'ın AK Parti Merkez Yönetim Kurulu toplantısında kurduğu *"Ayasofya'da namaz da kılınır, Fetih Suresi de okunur. Buna ancak ve ancak aziz milletimiz karar verir"* cümlesi bu duruma kanıttır (BBC, 2020b: www.bbc.com). Danıştay'ın camiden müzeye dönüştürülmesine dair 24 Kasım 1934'teki Bakanlar Kurulu kararını iptal etmesinin ardından yaptığı konuşmada Erdoğan olaya hem rövanş duyguları çerçevesinde baktığını kanıtlamış hem de Ayasofya'nın yeniden camiye dönüştürülmesini millete atfetmiştir:

"Ayasofya'yı yanlış bir kararla da olsa müzeye biz çevirmiştik, onu yeniden camiye de biz döndürüyoruz. Yerin altında yatan yüzlerce milyon ecdada ve üstünde yaşayan 83 milyon vatandaşımıza karşı sorumluluğumuzun gereğini yerine getirmiş olmanın huzuru ve mutluluğu içindeyiz. 1934'te kimler müzeye çevirdi? Bir yanlışı biz düzeltiyoruz olay bu kadar basit." (Erdoğan, 2020: <https://tr.sputniknews.com>).

Erdoğan ilk balkon konuşmasında, halkın bir bölümünde ve Kemalist/laik merkezde oluşan, AK Parti iktidarının, bireylerin yaşam alanına müdahale edeceği yönündeki düşünceleri haksız çıkarmaya çalışarak bütün halkı kucaklayıcı ve ılımlı söylemlerde bulunmuştur. Bu çerçevede Erdoğan, millî irade ve sandık özdeşliği kurarak başka müdahalelere gerek olmadan halkın siyaset süreçlerine yön verebildiğini ifade etmeye çalışmıştır. Bununla birlikte Erdoğan'ın söylemi, kendi partisine oy vermeyenleri dışlama emelini taşımaz ve AK Partiye oy vermeyenleri de kucaklayıcı bir niteliğe sahiptir. Çoğulcu nüveler barındıran bu konuşmanın ardından yaptığı diğer balkon konuşmalarında Erdoğan çoğunlukçu bir üsluba kaymıştır. Konuşmalarında vesayet odakları ve millî irade tecelligâhı karşıtlığı, sandık ve millî irade arasında özdeşlik ve bütün halkı kucaklayıcı ifadelerle yer vermeye devam etmiştir. Ancak çevrenin savunucusu olarak devlet mekanizması karşısında giderek güçlendiği iktidar yılları, AK Parti ve Erdoğan'ın daha sert bir üslup benimsemesine neden olmuştur. Bu üslup seçimleri bir yarış zemininde ele almanın ötesinde ülkede uygulanacak herhangi bir seçim organizasyonuna ve millî iradeye mistik bir kuvvet

aşılama amacını da içinde barındırmaktadır. Yaptığı konuşmalarda seçimleri “devletin milletle kucaklaşması”, “Çankaya’nın milli iradenin tam egemenliği altına girmesi” ve “zorba, ceberrut devlet anlayışının ortadan kalktığı; şefkatli, kucaklayan, milletle güçlenen devlet anlayışının zafer kazanması” olarak tarif etmesi ve “Atı alan Üsküdar’ı geçti” ile “Bildiğiniz gibi en yakın arkadaşımızla aramızdaki fark - baktınız değil mi- 20 puanın üzerinde, 22 puan...” gibi ifadeleri bu duruma kanıttır.

Erdoğan’ın millî iradeye yüklediği mistik anlamın izlediği politikaları uygulama konusunda kendisine bir esneklik sağladığı da gerçektir. Özellikle muhalefetin dikkat çektiği bu durum Erdoğan’ın millî irade anlayışını kendi iradesiyle eş değer gören bir sürece tekabül etmektedir. Örneğin Ahmet Davutoğlu’nun AK Parti Genel Başkanlığından istifası ertesinde CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu, durumu “saray darbesi” olarak niteleyerek seçimlerde AK Partiye oy verenlerin iradelerinin bir kişinin iradesi karşısında sıfırlandığını iddia etmiştir:

“... Meşru bir hükümetimiz vardı. Halkın oyuna gidilmiş. Adalet ve Kalkınma Partisi ve onun genel başkanı Sayın Davutoğlu, 23 milyon 531 bin 552 oy alarak Ankara’ya gelmişti. Anayasa’ya, yasalara uygun, geleneklerimize uygun olarak geldi başbakanlık koltuğuna oturdu. Peki ne oldu da 4 Mayıs’ta Sayın Davutoğlu kapının önüne kondu? Hangi demokratik kuralın gereği yapıldı bu? Hangi Anayasal ölçüler içinde yapıldı bu? Bunlar daha düne kadar millî irade demiyorlar mıydı? 23 milyon kişinin iradesini kapının önüne koydular. Kim yaptı bunu? 1 kişi. Şimdi ben 23 milyon vatandaşıma sesleniyorum. Senin oylarının bir kişinin gözünde değeri sadece kocaman bir sıfırdır. Sen inanarak sandığa gittin. Kendi genel başkanını seçtin. Başbakan olduğunda çıktın sokaklarda eğlendin. Ama bir kişi çıktı. Senin iradeni sıfırladı ve senin seçtiğin başbakanı ertesi gün kapının önüne koydu. Bu bir saray darbesidir. Demokrasilerde yoktur böyle bir şey. Darbeyi hazırlayan bellidir. Darbeye koşulsuz uyan da bellidir. ‘Yeter seni kapının önüne koyuyorum’ diyen kişi, buna demokrasi adına, kendisine oy veren 23 milyon kişi adına direnmeliydi. ‘Beni sen seçmedin, beni 23 milyon kişi seçti ve bu koltuğa getirdi’ demeliydin sen. O da darbeye teslim oldu. Böyle bir anlayışı asla kabul etmiyoruz...” (Kılıçdaroğlu, 2016: <https://www.sozcu.com.tr>).

Kılıçdaroğlu’nun ifadeleri esasen AK Parti ve Erdoğan karşısında siyaset yapan muhalefetin sık sık dile getirdiği eleştiriler demetinin de bir özetidir. Bu eleştiriler temel olarak AK Parti ve Erdoğan’ın seçim sonuçları kendi aleyhine olduğunda millî iradeyi yok saydığı iddiasını içermektedir. Örneğin 31 Mart 2019’daki yerel seçimlerde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçilen Ekrem İmamoğlu’nun mazbatasının geri alınması sürecinde de aynı hususları gözlemlemek mümkündür. AK Parti ve MHP’nin seçimde görevlendirilen bir kısım sandık kurulu başkan ve üyelerinin kamu görevlisi olmadıkları yönündeki itirazı üzerine YSK

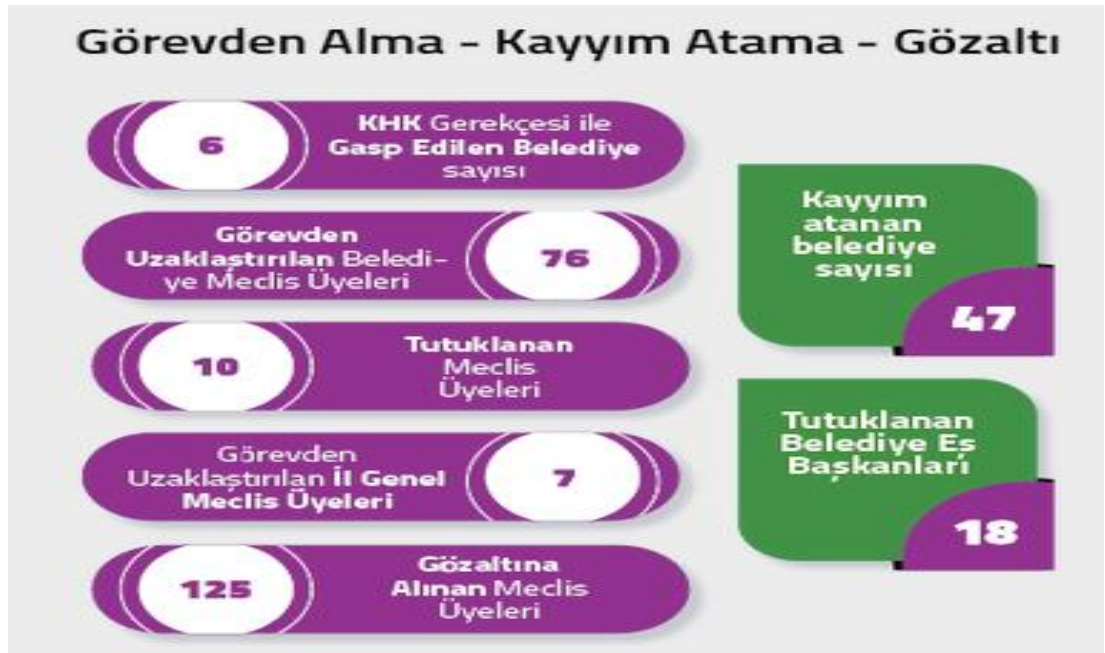
seçimin tekrarlanmasına karar vermiştir (Sözcü, 2019: <https://www.sozcu.com.tr>). İyi Parti Genel Başkanı Meral Akşener'in bu hususta söyledikleri önemlidir:

"... Millî iradeye saygısızlığı bu gazi ve aziz millet affetmez, sandıkta cezasını vererek affetmez. Bugün çok vahim bir iş olmaktadır. o da şudur 'Biz kazanamıyorsak sandığın bir manası yoktur.' Sayın Erdoğan bugün itibariyle İstanbul'dan çıkan sandık sonuçlarını kabul etmemekle millî iradeye ihanet etmektedir. Bu millet kendi iradesiyle alay edeni kendisinin iradesini sorgulayanı gördüğü zaman sandıkta sağlam bir tokat atar..." (Akşener, 2019: <https://www.amerikaninsesi.com>).

AK Parti ve Erdoğan, Halkların Demokratik Partisi'nin kazanmış olduğu belediye başkanlıklarına kayyum atama sürecinde de aynı eleştirilere maruz kalmıştır. HDP tarafından hazırlanan kayyum raporunda halk iradesinin gaspedilerek demokrasi adına hukuksuz bir sürecin işletildiğı ifade edilmiştir (HDP Kayyum Raporu, 2020: <https://hdp.org.tr>).

2014 yılında düzenlenen Kobani Eylemleri'ne yönelik yürütölen soruşturma kapsamında gözaltına alınan Kars Belediyesi Eş Başkanı Ayhan Bilgen'in gözaltı süresi bitene kadar belediyeye kayyum atanmaması durumunda istifa edeceğı yönündeki açıklamaları üzerine CHP İstanbul Milletvekili Turan Aydoğan, *"Millî irade diye diye ne millî bıraktılar ne irade... Otokrasi ile demokrasi arasında yapılacak seçimde bu iktidar gider, demokrasi savunucularının omuzlarında yükselecek bir Türkiye yeniden var olur"* ifadelerini kullanmıştır (Aydoğan, 2020: <https://t24.com.tr>).

Fotoğraf 8: HDP Kayyum Raporu

Kaynak: <https://hdp.org.tr/tr/1-yillik-kayyim-raporumuz/14546/>

HDP'ye yönelik açılan parti kapatma davası ve parti üyesi Ömer Faruk Gergerlioğlu'nun milletvekilliğinin düşürülmesi ise AK Parti ve Erdoğan'ın şahsında bütünleşen millî irade söylemine getirilen başka bir eleştiri konusu olmuştur. CHP Genel Başkan Yardımcısı Veli Ağbaba duruma tepki göstererek “*Türkiye’de hukuk askıya alınmış, millî irade tecavüze uğramıştır.*” Demiştir (Ağbaba, 2021: <https://www.dunya.com>). MHP lideri Bahçeli ise Cumhur İttifakında ortağı olan AK Parti ve Erdoğan ile aynı çizgide bir anlayışa sahiptir. HDP'nin kapatılmasını bu çerçevede millî iradeye aykırı görmeyişi bu durumu kanıtlar niteliktedir:

“... 6-8 Ekim olayları hakkında hazırlanan iddianame, HDP'nin kapatılması konusunda somut deliller görülecektir. Bizim parti kapatılmasıyla ilgili görüşlerimiz açıktır. Çizgimizde bir değişiklik olmamıştır. MHP, Türkiye'nin çıkarlarının temsilcisidir. Parti yöneticisi ve üyelerinin sorumlu tutularak cezalandırılması her zaman dile getirilir. Siyasi partilerin kapatılması halinde, bu partilere oy veren seçmenler ve sorumluluğu olmayan yöneticiler de cezalandırılmış olacaktır. Sadece bireysel sorunların, siyasi yaptırımla cezalandırılması, bunların eylemlerinin ayrıca takibat gerektirmesi halinde, yargı sürecinin önünün açılması en makul yöntemdir. Şiddeti ve terörü siyasal bir araç olarak kullanan, anayasal düzeni yıkmak amacıyla şiddeti savunan partilerin bu çerçevenin dışında tutulması hukuk devletinin vazgeçilmez gereğidir. İşlenen faillerin ve sonuçlarının dikkate alındığında HDP'nin kapatılması milli iradeye aykırılık teşkil etmeyecektir...” (Bahçeli, 2021: <https://artigercek.com>).

SONUÇ

Bugün gelinen noktada hayal edilmiş, soyut bir varlık olarak, egemenliğin kaynağı ve kullanılışı bakımından tek yetkili unsur olan ulus; bir anlamda Hobbes'un Leviathan'ına benzer. Hatırlanacak olursa Hobbes, egemen varlığını tahayyül ederken onu mevcut vatandaşlardan oluşan bir deniz canavarına benzetmişti. Günümüzdeki durumda ise bu deniz canavarı, geçmiş-bugün-gelecek köprüsündeki bütün vatandaşları içine alacak şekilde genişlemiştir. Modern anayasalar, egemenliğin kaynağı ve kullanılışını ulusa dayandırarak Hobbes'un deniz canavarına modern bir görünüm kazandırmaktadır.

Egemenlik ve halk-ulus arasında kurulan bağıntı aynı zamanda bu ilişkinin nasıl vücut bulacağı konusunda farklı anlayışların oluşmasına neden olmuştur. Halk egemenliği ve milli egemenlik teorisi olarak ifade bulan bu iki anlayış modern anayasalarda iç içe geçmiş vaziyette varlık bulmuştur. Örneğin Türkiye anayasalarında hem halk egemenliği teorisinin bir uygulaması olan referandum hem de millî egemenlik teorisinin bir uygulaması olan siyasi temsile cevaz veren hususlar vardır. Bu noktada önemli olan husus egemenliğin oy mekanizması aracılığıyla yani millî iradenin ortaya çıkmasıyla somutlaştırılmasıdır.

Millî irade efsanesinin Rousseau'nun genel irade kavramına dayandığı çalışmanın genelinde işlenen bir durumdur. Rousseau'ya göre seçimler sonucunda ortaya çıkan genel irade, oylamaya katılan vatandaşların özel iradelerinin bir toplamıdır. Böyle bir oylamada oy birliği imkânsız olduğundan oy çokluğu esası geçerli olacaktır. Ancak ona göre istenci genelleştiren şey oy sayısı değil oy kullananları bir araya getiren ortak çıkardır. Yani seçimler sonucunda sağlanan oy birliği veya oy çokluğu durumları bunların genel iradeyi işaret ettiği anlamına gelmez. Zira oy çokluğu sağlayan grubun kararları genel iradeye uygun olmayabilir. Belki de azınlıkta kalan grubun kararları genel iradeye uygundur. Görüldüğü üzere Rousseau anlaşılması zor bir düşündürdür. Ancak düşüncelerindeki bu ikilik pratik siyaset sürecine etki etmesi açısından önemlidir.

Egemenliğin kaynağı ve kullanım hakkı Batı'da hâkim aktörler ile halk arasındaki çatışmalar sayesinde beşeri temellere otururken Türklerde bu durum tepeden inme politikalar sayesinde olmuştur. Öyle ki tek bir kişinin elinde bulunan egemenlik, Osmanlı'da yönetici elit içindeki bir grubun yönlendirmesiyle beşerileşmeye başlamıştır. Osmanlı mirası üzerine inşa edilen Türkiye

Cumhuriyetinde ise anayasa çalışmaları zamanla dönüşümü tamamlamış ve egemenlik-halk bütünleşmesi kesinleşmiştir. Bu bütünleşme yukarıda bahsedildiği gibi Batı'dakine benzer bir çatışmanın ürünü olmamakla birlikte teorik tartışmalar bağlamında Batı'daki durumla benzer özellikler gösterir. Yukarıda bahsi geçen Rousseau'nun düşüncelerindeki ikilik de hesaba katılırsa seçimler sonucunda ortaya çıkan irade olarak millî iradenin mahiyeti Türkiye'de siyaset ve topluma hâkim olan merkez-çevre ayrımındaki tarafların da benimsediği, Türkiye siyasî tarihini de hayli meşgul eden bir durum olarak göze çarpar.

Modernleşme, Batı'nın refah seviyesine ulaşma hevesi içindeki Türkiye için merkez-çevre geriliminde Kemalist/laik merkezin solda, çevrenin ise sağda konumlandığı; seçkinci anlayış ile buna karşı üretilen milletin gerçek temsilcileri söylemlerinin bir çatışmasını doğurmuştur. Bu çatışma, Batı'da kapitalizmin geçirdiği dönüşümdeki sınıflar arası çekişmenin benzeri olmamakla birlikte bu çekişmeyi andıran hususlar içermektedir. Türkiye'de modernleşme süreci yeni ve yabancı olana karşı halkın geliştirdiği tepkiler sonucunda şekillenmiştir. Bununla birlikte Batı emperyalizminin yardımcısı konumundaki cılız burjuvazi bu süreçte halkın gerçek sömürü mekanizmasının farkına varmasını engelleyerek halkın din ve gelenek çerçevesinde bir tepki geliştirmesine zemin hazırlamıştır. Türkiye, Batı'nın geçirdiği kapitalist dönüşümü hayatın normal akışı içinde geçiremediğinden merkez-çevre arasındaki çatışma, sağ-sol ayrışmasının zeminini de farklı bir düzlemde konumlandırarak seçkincilik-yerlilik olarak şekillendirmiştir. Çok partili siyasî hayata geçilmesiyle birlikte çevrenin hassasiyetlerini sahiplenen milliyetçi-muhafazakâr partiler Kemalist/laik merkezin "*halk için halka rağmen*" düsturunun karşısında yerlilik ve milletin gerçek temsilcileri imajıyla halk desteğini sağlamaya çalışmıştır. Bu çatışmada Kemalist/laik merkezin millî irade söylemi "*halk için halka rağmen*" sloganının zeminini oluşturduğu seçkinci bir düzlemde ifade bulurken; milliyetçi-muhafazakâr partilerin millî irade söylemi ise seçim ve sandık eksenli, çoğunlukçu bir anlayışta ifade bulmuştur.

Türkiye siyasî hayatında millî irade söylem ve siyaseti, ağırlıklı olarak, merkez-çevre geriliminde çevrenin sözcülüğünü üstlenmiş görünen milliyetçi-muhafazakâr partilerce sahiplenilmiştir. Çalışmanın Türkiye sağında önemli izler bırakmış partiler arasından seçtiği DP-AP-ANAP-AK Parti çizgisi her ne kadar merkez sağ olarak kategorize edilse de siyasî kriz dönemlerinde sarıldıkları milliyetçi-muhafazakâr unsurlar nispetinde değerlendirildiğinde aslında bu partilerin

merkez sağı nitelemedikleri kabul edilecektir. Bahsi geçen partilerin siyasî kriz dönemlerinde ideolojik omurgasızlık geçer akçe olmadığı için kolaylıkla milliyetçi-muhafazakâr unsurlarını öne çıkarmaktan imtina etmedikleri görülecektir. Kriz dönemlerinde DP'nin kutuplaştırıcı söylemler üretmekten geri durmayarak Vatan Cephesi gibi oluşumlar yoluyla milliyetçi-muhafazakâr unsurlarını öne çıkartması, AP'de ülkede kargaşa ortamı hâkimken aynı söylemlerle bir taraf belirtme olarak kendisini göstermiş ve Milliyetçi Cephe Hükümetleri yoluyla bu durum yeni bir forma sokulmuştur. ANAP da yine iktidarı boyunca iplerin elinden kaydığını hissettiği anda milliyetçi-muhafazakâr çizgiye sarılmıştır. Son olarak AK Parti'ye bakıldığında 2014 yerel seçimleri itibariyle bahsi geçen milliyetçi-muhafazakâr çizgi belirginleştirilmeye başlanmış, 2018 yılında ise Vatan Cephesi ve Milliyetçi Cephe Hükümetlerine benzer şekilde bir ittifak arayışını ifade eden Cumhur İttifakı'nı kurmuştur.

Merkez karşısında çevrenin hassasiyetlerini temsil eden milliyetçi-muhafazakâr partiler, merkezin bürokratik elitleri karşısında meşruiyetlerini sağlamak için kitle desteğini olmazsa olmaz unsur olarak addetmişlerdir. Bununla birlikte millî irade söylemi, merkez-çevre geriliminde çevrenin talep ve eğilimlerinin merkezin karşısında savunulmasında ve bir sonraki adım olarak çevrenin merkezin yerini alarak merkezleşmesinde kilit rol oynamıştır. Gerçekten de çalışmanın incelediği milliyetçi-muhafazakâr çizgi olarak DP-AP-ANAP-AK Parti'nin millî irade söylemiyle merkeze karşı devletin ve egemenliğin asıl sahibinin çevre unsurları olduğunu hatırlatmaya çalıştığı görülmektedir. Bahsi geçen çizgideki her partinin bir sonrakine bıraktığı deneyimler sayesinde bugün artık çevrenin tam anlamıyla merkezleştiği söylenebilir.

Türkiye'de Kemalist/laik merkez, halkın kendisi için en iyi olanın ne olduğu konusunda bilgi sahibi olmadığı ön kabulünü yaptığından azınlıkta olmasına rağmen kendi iradesini en doğru yol olarak gören seçkinci bir anlayışın etkisi altındadır. Bunun karşısında çevre ise merkezin bu tutumunu halkı siyasa sürecinin dışına ittiği gerekçesiyle eleştirerek seçimler sonucunda oluşan çoğunluğun iradesinin herkes için en doğruyu göstereceğini savunmaktadır. Keza bunun ilk örneğini veren DP, *"halk için halka rağmen"* düsturunu benimseyen CHP iktidarına bir alternatif olarak siyaset sahnesine adımını atmıştır. DP bu süreçte millî irade söylemini bürokratik vesayeti kırmanın ve ülke yönetiminde halkın söz sahibi olduğu bir düzen geliştirmenin aracı olarak kullanmıştır. Bununla birlikte millî irade ile seçimler

arasında özdeşlik kurarak seçimler sonucunda beliren parlamento çoğunluğunun – yani kendisinin- millî iradenin yegâne temsilcisi olduğuna inanmıştır.

AP de millî irade söylemini tıpkı DP gibi seçim zamanlarında oy vermekle sınırlandırmıştır. Buna göre serbest seçimlerle millî iradenin şekil aldığı parlamento belirlendikten sonra artık hiçbir güç bunun üstüne çıkamaz. Burada bahsi geçen güçler parlamento dışı muhalefet ve baskı grupları olarak genelleştirilse de esasen orduyu ifade etmektedir. Zira AP, selefi DP’nin karşılaştığı kötü sonun kendisi için de hazırlandığından şüphe etmektedir. Bu çerçevede DP, millî irade anlayışıyla bürokratik elitlerin vesayetine karşı toplumu örgütlemeye çalışırken AP ise bu yolla askerî vesayete karşı toplumu örgütlemeye çalışmıştır. Ancak AP, her ne kadar çoğunlukçu bir demokrasi anlayışına ve millî iradeyi seçim sonuçlarına indirgeyen bir anlayışa sahip olsa da DP gibi otoriter politikalar üretememiştir. Bunun en büyük nedeni olası bir darbe yoluyla iktidarının devrilmesinden endişe duyması olduğu gibi 1961 Anayasası’nın çizdiği sınırların da bu durumda etkisi vardır. Zira 1961 Anayasası, Tanör’ün ifadesiyle “*bölüştürülmüş egemenlik*” anlayışı gereği egemenliğe yeni ortaklar çıkarmıştır. Artık anayasa, egemenliği millete vermekle birlikte milletin egemenliğini belirlenen esaslar dâhilinde yetkili organlar eliyle kullanılacağını kayıt altına almıştır.

ANAP’a bakıldığında ise başlarda seçim sonuçlarının işaret ettiği millî irade ile bürokratik seçkinler arasında bir denge kurma amacı güdülse de ilerleyen dönemde bu anlayış terkedilmiştir. Bu noktada referandumlar halkla ANAP -daha doğrusu halkla Özal- arasında bir ‘kırmızı hat’ işlevi görmüştür. Öyle ki Özal, siyaseten mecliste çözüme kavuşamayacağını düşündüğü durumlarda referandum kozunu oynayarak toplumla birebir bağ kurma yolunu tercih etmiştir. Yine DP ve AP’de görülen vesayet odaklarına karşı millî irade söylemi geliştirme meselesi ANAP’da da varlığını sürdüren bir olgudur. ANAP’da millî irade, sivil toplumla eşdeğer bir süreci ifade eder. Çünkü sivil toplum halkın siyasa sürecine özgür iradeleriyle katılabilmesidir.

Milliyetçi-muhafazakâr çizginin son temsilcisi olarak AK Parti’nin millî irade söylemi de selefi olan partilerle benzerlik gösterir. Millî iradeyi seçim sonuçlarından ibaret görme ve vesayet odaklarına karşı millî irade söylemi oluşturma meselesi AK Parti’de varlığını sürdüren bir anlayıştır. Ancak burada getirilen yenilik, toplumu vesayet odaklarına karşı örgütlemek için tertip edilen millî irade temalı mitingler ve toplum hafızasını uyarıcı millî irade temalı isimlere günlük hayatta fazlaca yer

vermektedir. AK Parti bu noktada şüphesiz çağının en önemli iletişim olanağı olan internet ve sosyal medyada iyi organize olmuştur. Ayrıca önemli bir farklılık olarak AK Parti, yurt dışında gerçekleşen, ülke gündemiyle ilgisi bulunmayan konuları da millî irade söylemine dâhil etmiştir.

AK Parti, millî irade söylemini sert ve kutuplaştırıcı bir dil üzerine inşa ederek millî iradeye yeni bir kanal açmıştır. Erdoğan'ın "*benim milletim*" sözcük öbeğiyle özetlenebilecek olan bu anlayış esasen millî irade ile özdeştir. Bu anlayış ile temel olarak millî irade tanımını içine girmeyenleri dışlama ve ötekileştirme amaçlanmıştır. Son olarak Kemalist/laik merkezle girilen her mücadelede ya da onun karşısında alınan her rövanşta millî irade söyleminin ön planda olduğu görülür. Türkiye, DP'nin "*Yeter. Söz Milletindir!*" diyerek ezanın yeniden Türkçe okutulmasının önünü açtığı günlerden AK Parti iktidarının Ayasofya'yı yeniden camiye dönüştürdüğü, başörtüsünün eskiye nazaran serbestleştiği günlere gelmiştir.

Türkiye'de milliyetçi-muhafazakâr çizginin millî irade söylemi konusunda aşağıdaki genellemeler yapılabilir:

- Millî iradeyi seçkin Kemalist/laik merkezle girilen mücadelede rövanş aracı olarak kullanma,
- Millî iradeyi uygulanacak politikalarda bir illüzyon vasıtası olarak kullanarak "halk için halkla beraber" imajı yaratma
- Millî iradeyi seçim sonuçlarındaki parlamento çoğunluğundan ibaret görme,
- Millî iradenin yegâne temsilcisi olarak yalnızca kendisini öne çıkarma,
- Merkezin askerî-bürokratik vesayetini kırmanın bir aracı olarak millî irade söylemini kullanma,
- Referandumlar yoluyla halk ve hükümet arasında doğrudan ilişki kurarak millî irade tecelligâhı algısı oluşturma,
- Millî irade kavramını kullanarak toplum hafızasını uyarıcı söylem ve kampanyalar yoluyla seçmen tabanını belli politikalar ışığında güncelleme.

Milliyetçi-muhafazakâr partilerdeki millî irade söylemi Kemalist/laik merkezin toplum mühendisliği yolunda "*halk için halka rağmen*" düsturunun farklı bir bağlamda yeniden üretilmesidir. Kemalist/laik merkezin askerî ve sivil vesayet

yoluyla yönlendirdiği siyaset süreçleri milliyetçi-muhafazakârların millî irade söylemi sayesinde tersine evrilmiştir. Artık seçkin bir grubun tepeden inmeci bir yaklaşımla halk için politika üretmesi yerine halkın belli bir kesiminin oyunu alarak iktidar olan partilerin “*halk için halkla beraber*” illüzyonu sayesinde siyaset süreçlerini yönlendirdiği görülmektedir. Kemalist/laik merkezin “*halk için halka rağmen*” söylemi herhangi bir rıza mekanizmasına ihtiyaç duymaz. Milliyetçi-muhafazakâr partilerin millî irade söylemi ise seçim mekanizması yoluyla halkın rızasını aldığı iddiası altında her türlü politikayı uygulama konusunda kendisini haklı görür.

Türkiye’de merkezin “*halk için halka rağmen*” anlayışı doğrultusunda kendi doğrularını toplumun geneline dayatma siyaseti ne kadar yanlışsa bunun karşısında seçim sonuçlarına göre sağlanan parlamento çoğunluğunun doğrularının toplumun geneli için en doğru yol olduğu siyasetini güden çevre mensuplarının düşüncesi de yanlış olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu noktada çoğunluğun oyuyla iktidara gelen temsilcilerin bütün eylemlerini millî iradeyi temsil ettikleri düşüncesiyle ortaya koymaları durumunda ne olacağı sorusu akla gelecektir. Şüphesiz bu durum eylemlerini meşru kılmak için kendilerini millî iradenin görevlendirdiği safsatasını dile getiren temsilcilerin bir illüzyonudur. Burada gerçekleşen şey sadece basit bir matematik ile seçimde oy kullanan seçmen topluluğunun siyasî tercihidir. Dolayısıyla iktidara gelen çoğunluğun, azınlık haklarını da gözetecek şekilde siyaset yapması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Adalet Partisi, (1961). *Program: Prensip Maddeleri*, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/626>, (27.12.2020).

Adalet Partisi, (1966). *Program ve Tüzük*, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/755>, (27.12.2020).

Adalet ve Kalkınma Partisi, (2002). *Kalkınma ve Demokratikleşme Programı*, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/926>, (27.12.2020).

Adalet ve Kalkınma Partisi, (2019). *Parti Tüzüğü*, <https://www.akparti.org.tr/parti/parti-tuzugu/>, (27.12.2020).

Agamben, G. (2018). *İstasna Hali*, (Çev. Kemal Atakay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ağaoğlu, S. (1972). *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, İstanbul: Baha Matbaası.

Ağaoğulları, M. (1991). *Demokratik Mitoslar: Halk-Ulus Egemenliği ve Siyasal Temsil*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 46, Sayı: 1-2 (Ocak-Haziran), ss. 21-30.

Ağaoğulları, M. (1984). *Fransız Devriminde Birey-Devlet İlişkisi(1789-1794)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 44, Sayı:3-4 (Temmuz-Aralık), 1984, ss. 195-228.

Ağaoğulları M., Köker, L. (2011). *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, Ankara: İmge Kitabevi.

Ağaoğulları, M. (2019). *La Boétie ve Siyasal Kulluk*, içinde Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev, Ankara: İmge Kitabevi.

Ağaoğulları M., Köker, L. (2013). *Tanrı Devletinden Kral Devlete*, Ankara: İmge Kitabevi.

Ağaoğulları M., Zabcı F. ve Ergün, R. (2017). *Kral Devlet'ten Ulus Devlete*, Ankara: İmge Kitabevi.

Ağaoğulları M., Köker, L. (2018). *Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, Ankara: İmge Kitabevi.

Ağaoğulları, M. (2010). *Ulus Devlet Ya Da Halkın Egemenliği*, Ankara: İmge Kitabevi.

Ağbaba, V. *Türkiye’de hukuk askıya alınmıştır.* (18.03.2021). <https://www.dunya.com/gundem/agbaba-turkiyede-hukuk-askiya-alinmistir-haberi-614889> (26.03.2021).

Ahaber, *Başbakan Ahmet Davutoğlu görevi neden bıraktığını açıkladı*, (05.05.2016). <https://www.ahaber.com.tr/gundem/2016/05/05/basbakan-ahmet-davutoglu-gorevi-neden-biraktigini-acikladi> (26.03.2021).

Ahmad, F. (2014). *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul: Kaynak Yayınları.

Ahmad, F. (2015). *Demokrasi Sürecinde Türkiye: 1945-1980*, (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Hil Yayınları.

Akal, C. (1995). *Sivil Toplumun Tanrısı*, İstanbul: Engin Yayıncılık.

Akbulut, A. (1995). “Kur’an-ı Kerim Açısından Egemenlik Meselesi”, İslam Araştırmaları Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 3-4, Sonbahar, ss.149-159.

Akgün, B. (2006). *Türkiye’de Merkez Sağ Siyaset Geleneği ve AK Parti*, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Sayı: 9-10, Yaz-Güz 2006, ss. 23-37.

Akşener, M. *Kılıçdaroğlu ve Akşener'den Demokrasi ve Millî İrade Çağrısı*, (08.04.2019). <https://www.amerikaninsesi.com/a/kilicdaroglu-ve-aksener-biraraya-geldi/4866213.html> (26.03.2021).

Akşin, S. (1988). *Siyasal Tarih(1789-1908)*, içinde Türkiye Tarihi, (Ed. Sina Akşin), İstanbul: Cem Yayınevi, Cilt: 3, ss. 73-188.

Akyıldız, A. (2011). *Tanzimat Fermanı*, içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tanzimat> (21.12.2020).

Akyılmaz, B. (1997). *Milli Egemenlik Kavramının Gelişimi*, Tarihten Günümüze Milli Egemenlik ve Önemi Paneli. 29 Nisan 1997. Selçuk Üniversitesi, Konya. Sayfa Aralığı Bulunamadı.

Alkan, N. (2009). *Tarihin Çağlara Ayrılmasında Üçlü Sistem ve Avrupa Merkezci Tarih Kurgusu*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 2/9, ss. 23-42.

Anavatan Partisi Programı, (1983). <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/693>, (27.12.2020).

Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler*, (Çev. İskender Savaşır), İstanbul: Metis Yayınları.

Aral, B. (2016). *Özal Döneminde İç ve Dış Siyaset: Süreklilik Mi Kopuş Mu?*, içinde Özal'lı Yıllar: Siyaset, İktisat, Zihniyet, (Ed. İhsan Sezal, İhsan Dağı), İstanbul: Beta Yayınları, ss. 181-201.

Arcayürek, C. (1990). *Demokrasi Dur: 12 Eylül 1980*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Arsal, S. (1947). *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Arsel, İ. (1993). *Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına*, İstanbul: Yayınevi Belirtilmemiş.

Arslan, Z. (2009). *Türk Parlamento Tarihi – 11. Dönem*, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları. Cilt: 1.

Atatürk Araştırma Merkezi, (2006). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Ankara: Divan Yayıncılık.

Aybay, R. (1985). *Anayasal Metinlerde Egemenlik*, içinde Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, (Ed. Murat Belge), İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: 1, ss. 40-44.

Aydın, S., Taşkın, Y. (2014). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Aydoğan, T. 'Millî irade' diye diye ne milli bıraktılar ne irade, (30.09.2020). <https://t24.com.tr/haber/chp-li-aydogan-dan-hdp-operasyonuna-tepki-milli-irade-diye-diye-ne-milli-biraktilar-ne-irade,906460> (29.03.2021).

Bahçeli, D. *HDP'nin kapatılması millî iradeye aykırılık teşkil etmeyecektir*, (26.01.2021). <https://artigercek.com/haberler/bahceli-acigimiz-yok-ki-korkularimiz-one-ciksin> (26.03.2021).

Baltacı, C. (2004). *Yeni Sağ Üzerine Bir Eleştiri*, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 2, ss. 359-373.

Batur, M. (1985). *Anılar ve Görüşler*, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Beriş, H. (2005). *Türk Sağ ve Liberalizm*, içinde Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, (Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: 7, ss. 389-419.

Berkes, N. (2012). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bildirici, F. *Gazetecinin Not Defteri: Özal'sız 27 Yıldan Sonra Özal'lı Yılların Hikâyesi*, (19.04.2020). <https://t24.com.tr/yazarlar/faruk-bildirici/gazetecinin-not-defteri-ozal-siz-27-yildan-sonra-ozal-li-yillarin-hikayesi,26296> (07.07.2020).

BBC, “Kızılay Meydanı'nın ismi ‘15 Temmuz Kızılay Milli İrade Meydanı’ oldu” 09.07.2016. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37020466> (03.11.2020).

BBC, Twitter, AKP gençlik örgütlenmesiyle bağlantılı 7 bin 340 hesabı kapattığını açıkladı, (12.06.2020a). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53017929> (07.03.2021)

BBC, *Ayasofya: Danıştay karar verdi, 24 Temmuz'da cami olarak ibadete açılıyor*, (10.07.2020b). <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-53349470> (14.03.2021).

Bobbio, N. (1999). *Sağ ve Sol*, (Çev. Zühal Yılmaz), Ankara: Dost Yayınları.

Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasî İdeolojiler*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bora, T., Peker, B., Sancar, M. (2007). *Hâkim İdeolojiler, Batı, Batılılaştırma ve İnsan Hakları* içinde Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, (Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: 3, ss. 298-335.

Bora, T., Çağlar, S. (2007). *Modernleşme ve Batılılaştırmanın Bir Taşıyıcısı Olarak Sivil Toplum Kuruluşları*, içinde Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, (Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: 3, ss. 336-346.

Bora, T. (2009), *Süleyman Demirel*, içinde Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, İstanbul, (Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: 9, ss. 502-514.

Bora, T. (2018). *Türk Sağının Üç Hâli: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bora, T. (2016). *Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi*, içinde Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri, (Ed. İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Özkan), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 9-28.

Bora T., Canefe, N. (2008). *Türkiye’de Popülist Milliyetçilik*, içinde Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, (Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: 4, ss. 635-662.

Boratav, K., Keyder, Ç., Pamuk, Ş. (1987). *Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye’nin Alternatif Sorunu*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Bozkurt, V. (2016). *Geleceğin Toplumu, Dönüşümcü Liderlik ve Turgut Özal*, içinde Özal’lı Yıllar: Siyaset, İktisat, Zihniyet, (Ed. İhsan Sezal, İhsan Dağı), İstanbul: Beta Yayınları, ss. 137-157.

Burdeau, G. (1964). *Demokrasi*, (Çev. Bülent Nuri Esen), Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Cem, İ. (1974). *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul: Cem Yayınevi.

Çaha, Ö. (2008). *Türkiye’de Seçmen Davranışı ve Siyasî Partiler*, Ankara: Orion Kitabevi.

Çavdar, T. (1983a). *Demokrat Parti*, içinde Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, (Ed. Murat Belge), İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: 8, ss. 2060-2075.

Çavdar, T. (1983b). *Adalet Partisi*, içinde Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, (Ed. Murat Belge), İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: 8, ss. 2089-2101.

Çınar, M. (2009). *Merkezsiz Siyaset, Siyasetsiz Merkez*, içinde Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, (Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: 9, ss. 497-518.

Çınar, M. “Yerli ve Millî Sığ-ımağı, (31.12.2019).
<https://birikimdergisi.com/haftalik/9866/yerli-ve-milli-sig-inagi> (08.03.2021).

Dağı, İ. (2016). *Özal’lı Yıllarda Türk Siyaseti: İnsan Hakları, Demokratikleşme ve Avrupa Birliği*, içinde Özal’lı Yıllar: Siyaset, İktisat, Zihniyet, (Ed. İhsan Sezal, İhsan Dağı), İstanbul: Beta Yayınları, ss. 205-223.

Demirel, S. (17.10.1973). *Demirel Koalisyonu*, Milliyet Gazetesi, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/0WVyr_x2B_eEz9XsUp3rdJ595A_x3D_x3D_, s.11. (07.05.2020).

Demirel, S. (09.10.1968). *Sokaklar eskimez. Takati olan yürür*, Milliyet Gazetesi, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/wonOX5Qi5CqOkHbXJbGP4w_x3D_x3D_ s.1. (17.05.2020).

Demirel, T. (2005). *Adalet Partisi*, içinde Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, (Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: 7, ss. 548-583.

Demirel, T. (2009). *1946-1980 Döneminde “Sol” ve “Sağ”*, içinde Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, (Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: 9, ss. 413-450.

Demirel, T. (2016). *Türkiye’nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Demirel, T. (2017). *Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Demokrat Parti Programı, (1946):
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/917>, (27.12.2020).

Duguit, L. (2013). *Egemenlik ve Özgürlük*, içinde Devlet Kuramı, (Ed. Cemal Bali Akal), Ankara: Dost Yayınları. ss. 379-400.

Duguit, L. (1954). *Kamu Hukuku Dersleri*, (Çev. Süheyp Derbil), Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Erdoğan, M. (2016). *Türk Politikasında Bir Reformist: Turgut Özal*, içinde Özal'lı Yıllar: Siyaset, İktisat, Zihniyet, (Ed. İhsan Sezal, İhsan Dağı), İstanbul: Beta Yayınları, ss. 27-38.

Erdoğan, Recep T. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimi Zafer Konuşması, (23.07.2007). <https://www.youtube.com/watch?v=M3kyhtM9ivA> (16.02.2021).

Erdoğan, Recep T. Erdoğan: “Demokrasi bayramı”, (12.09.2010). <https://www.cnnturk.com/2010/turkiye/09/12/erdogan.demokrasi.bayrami/589419.0/index.html> (16.02.2021).

Erdoğan, Recep T. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Balkon Konuşması, (31.03.2014a), <https://www.youtube.com/watch?v=JRIWvXeoZRs> (20.02.2021).

Erdoğan, Recep T. Balkonda Son Konuşma, Al Jazeera Turk, (11.08.2014b). <http://www.aljazeera.com.tr/haber/balkonda-son-konusma> (20.02.2021).

Erdoğan, Recep T. Başbakan Erdoğan'dan Önemli Mesajlar, Hürriyet Gazetesi, (15.02.2014c). <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-erdogandan-onemli-mesajlar-25817073> (03.11.2020).

Erdoğan, Recep T. En büyük hırsızlık, millî irade hırsızlığıdır, Anadolu Ajansı, (26.01.2014d). <https://www.aa.com.tr/tr/politika/en-buyuk-hirsizlik-milli-irade-hirsizligidir/187693> (03.11.2020).

Erdoğan, Recep, T. 400 milletvekilini verin ve bu iş huzur içinde çözülsün, (07.03.2015). <https://t24.com.tr/haber/cumhurbaskani-erdogan-gaziantep-te-konusuyor,289627> (25.03.2021).

Erdoğan, Recep T. *Cumhurbaşkanı Erdoğan Referandum Ardından Konuşma Yaptı*, (11.04.2017a). <https://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/cumhurbaskani-erdogan-referandum-ardindan-aciklama-yapiyor-1798747/> (20.02.2020).

Erdoğan, Recep T. *Cumhurbaşkanı Erdoğan: 'Yerli Ve Millî Olanların Görüşmeleri Niye Sizi Rahatsız Ediyor'*, (08.09.2017b). <https://www.youtube.com/watch?v=dc-gMew80c> (08.03.2021).

Erdoğan, Recep T. *Cumhurbaşkanı Erdoğan Seçim Sonrası Balkon Konuşması Yapıyor*, (25.06.2018). <https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/06/25/cumhurbaskani-erdogan-balkon-konusmasi-yapiyor-1529889250> (21.02.2021).

Erdoğan, Recep T. *Merkez Sağdaki Boşluğu AKP Doldurdu*, Hürriyet Gazetesi, (26.09.2001). <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-merkez-sagdaki-boslugu-akp-doldurdu-38269965> (14.08.2020).

Erdoğan, Recep T. *Başbakan'dan üçüncü balkon konuşması*, Hürriyet Gazetesi, (13.06.2011a). <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakandan-ucuncu-balkon-konusmasi-18015912> (17.02.2021).

Erdoğan, Recep T. *Yazdığınla Kalırsın*, Hürriyet Gazetesi, (02.02.2011b). <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/yazdiginla-kalirsin-16912290> (14.08.2020).

Erdoğan, Recep T. *Ayasofya kiliseden değil müzeden camiye dönüştürüldü*, (14.07.2020). <https://tr.sputniknews.com/turkiye/202007141042456154-kabine-toplantisi-sona-erdi-cumhurbaskani-erdogan-aciklama-yapiyor-koronavirus-bayram/> (14.03.2021).

Erdoğan, Recep T. (2004). *Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu Açılış Konuşması* içinde Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu, İstanbul, AK Parti Yayınları.

Eroğlu, H. (1990). *Türk İnkılâp Tarihi*, Ankara: Savaş Yayınları.

Eroğul, C. (2019). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İstanbul: Yordam Kitap.

Fedayi, C. (2019). *Türkiye’de Sağ Siyaset*, Ankara: Kadim Yayınları.

Foucault, M. (2014). *Özne ve İktidar*, (Çev. Işık Ergüden, Osman Akinhay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gellner, E. (1992). *Uluslar ve Ulusçuluk*, (Çev. Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksu Özdoğan), İstanbul: İnsan Yayınları.

Gençkaya, Ömer F, (2016). *Turgut Özal’ın Güneydoğu ve Kürt Sorununa Bakışı*, içinde Özal’lı Yıllar: Siyaset, İktisat, Zihniyet, (Ed. İhsan Sezal, İhsan Dağı), İstanbul: Beta Yayınları, ss. 79-118.

Göka, E., Göral, S., Güney, Ç. (2006). *Bir Hayat İnsanı Olarak Türk Muhafazakârı ve Kaygan Siyasal Tercihi*, içinde Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, (Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: 5, ss. 302-313.

Gökalp, Z. (1976). *Türk Töresi*, (Haz. Hikmet Dizdaroğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gökalp, Z. (1981). *Türk Devletinin Tekamülü*, (Haz. Kazım Yaşar Koprman), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Göktaş, H., Çakır, R. (1991). *Vatan, Millet, Pragmatizm-Türk Sağında İdeoloji ve Politika*, İstanbul: Metis Yayınları.

Gözaydın, İ. (2007). *Türkiye Hukukunun Batılılaşması*, içinde Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, (Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: 3, ss. 286-297.

Göze, A. (2017). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul: Beta Yayınevi.

Gözübüyük, Ş. (2004). *Anayasa Hukuku: Anayasa Metni ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, Ankara: Turhan Kitabevi.

Gözübüyük, Ş., Kili, S. (1985). *Türk Anayasası Metinleri Sened-i İttifaktan Günümüze*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Gözler, K. (2014). *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, Bursa: Ekin Yayınları.

Gözler, K. (2019). *Türk Anayasa Hukukuna Giriş*, Bursa: Ekin Yayıncılık.

Gülizar, J. (1983). *Türkiye Radyoları*, içinde Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, (Ed. Murat Belge), İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: 10, ss. 2738-2747.

Gülsoy, U. (1999), *Islahat Fermanı*, içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/islahat-fermani> (21.12.2020).

Haber Vakti, '7 Şubat MİT Kumpası'nın ardından 9 yıl geçti. (08.02.2021). <https://www.habervakti.com/gundem/7-subat-mit-kumpasi-nin-ardindan-9-yil-gecti-h135699.html> (08.03.2021).

Hacımuftuoğlu, H. (2011). *Kral Tanrı: Allah'ın Krallığı*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Hakyemez, Y. (2004). *Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı*, Ankara: Seçkin Yayınları.

Halkların Demokratik Partisi, *Kayyım Raporu (Ağustos 2019 – Ağustos 2020) - 1 Yıllık Panorama*, (18.08.2020). <https://hdp.org.tr/tr/1-yillik-kayyim-raporumuz/14546/> (28.03.2021).

Hobbes, T. (2012). *Leviathan*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

İnalcık, H. (1959). *Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telakkisiyle İlgisi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 1. ss. 69-94.

Kaçmazoğlu, B. (2012). *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, İstanbul: Doğu Kitabevi.

Kafesoğlu, İ. (1980a). *Eski Türk Dini*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (1980b). *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (1995). *Türkler ve Medeniyet*, İstanbul: Hamle Basın Yayın.

Kahraman, H. (2007). *Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma*, içinde Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, (Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: 3, ss. 125-140.

Kapani, M. (2010). *Politika Bilimine Giriş*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Karaaslan, A. (2016). *İslam Hukukunda Devlet Başkanının Özellikleri ve Hilafetin Geleceği*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı: 28, ss. 55-80.

Karakuş, E. (1977). *40 Yıllık Bir Gazeteci Gözüyle İşte Ankara*, İstanbul: Hürriyet Yayınları.

Karpat, K. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Karpat, K. (2020). *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Kemal, Gazi M. (2015). *Nutuk*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Kılıçdaroğlu, K. *Kılıçdaroğlu'ndan Davutoğlu eleştirisi*, (07.05.2016).
<https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/kilicdaroglu-23-milyon-kisinin-iradesini-kapinin-onune-koydular-1220006/> (26.03.2021).

Kılıçbay, M. (2001). *Doğu'nun Devleti, Batı'nın Cumhuriyeti*, Ankara: İmge Kitabevi.

Kılıçbay, M. (1985). *Osmanlı Batılılaşması*, içinde Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, (Ed. Murat Belge), İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: 1. ss. 147-152.

Koçak, C. (1989). *Siyasal Tarih: 1923-1950*, içinde Türkiye Tarihi, (Ed. Sina Akşin), İstanbul: Cem Yayınevi, Cilt: 4, ss. 85-173.

Komsuoğlu, A. (2008). *Türk Siyasetinde Bir Lider: Süleyman Demirel*, İstanbul: Bengi Yayınları.

Kongar, E. (2006). *21. Yüzyılda Türkiye, 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Köker, L. (1996). *Anavatan Partisi*, içinde Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Yüzyıl Biterken, (Ed. Fahri Aral), İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt:15, ss. 1253-1255.

Kur'an-ı Kerim, (2011). *Saffat Suresi 5. Ayet*, (Hzr. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kurt, H. (2019). *Adalet Partisi: Demokrat Parti'nin Mirasçısı* içinde İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasi Partiler, (Ed. Turgay Uzun), Ankara: Orion Kitabevi, ss. 219-235.

Küçükömer, İ. (2007). *Batılılaşma ve Düzenin Yabancılaşması*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

La Boétie, E. (2018). *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*, (Çev. Mehmet Ali Ağaoğulları), Ankara: İmge Kitabevi.

Lewis, B. (2018). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Boğaç Babür Turna), Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Locke, J. (2012). *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, (Çev. Fahri Bakırcı), İstanbul: Ebabil Yayınları.

Mahçupyan, E. (1996). *Türkiye'nin Siyaset Yelpazesi: Sağ ve Sol*, içinde Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Yüzyıl Biterken, (Ed. Fahri Aral), İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: 15, ss. 1244-1246.

Mairet, G. (2013). *Padovalı Marsilius'dan Louis XIV'e Laik Devletin Doğuşu*, içinde Devlet Kuramı, (Ed. Cemal Bali Akal), Ankara: Dost Yayınları, ss. 215-242.

Mardin, Ş. (1990). *Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri*, içinde Türkiye'de Toplum ve Siyaset, (Ed. Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 30-66.

Mardin, Ş. (2008). *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. "Mahalle Baskısı, Ne Demek İstedim?", (29.05.2013). <http://www.rusencakir.com/Prof-Serif-Mardin-Mahalle-Baskisi-Ne-Demek-Istedim/2028> (21.02.2021).

Meriç, C. (2012). *Bu Ülke*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mert, N. (2007). *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, İstanbul: Selis Kitapları.

Mutlusu, Ali F. (2019). *Anavatan Partisi: Güçlü İktidardan Tükenişe* içinde İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasi Partiler, (Ed. Turgay Uzun), Ankara: Orion Kitabevi, ss. 379-394.

Neziroğlu, İ., Yılmaz, T., Efe, G. (2014a). *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları. Cilt: 4

Neziroğlu, İ., Yılmaz, T., Efe, G. (2014b). *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları. Cilt: 8.

Oktay, C. (2009). *Bizans Siyasi İdeolojisi'nden Osmanlı Siyasi İdeolojisi'ne*, içinde Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce (Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: 1, ss. 29-36.

Orhan, Ö. (2013). *Rousseau ve Türkiye*, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 16. ss. 121-148.

Ortaylı, İ. (1985). *Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet*, içinde Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi içinde, (Ed. Murat Belge), İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: 4, ss. 953-960.

Özal, A. *Ahmet Özal'dan Hafta Sonuna Özel Açıklamalar*, 13.05.2017. <https://www.cnnturk.com/tv-cnn-turk/programlar/hakan-celik-ile-hafta-sonu/ahmet-ozaldan-hafta-sonuna-ozel-aciklamalar> (16.05.2020).

Özbudun, E. *Türkiye Siyasetindeki Bölünme Çizgisi*, 17.08.2007. <https://www.dunyabulteni.net/turkiye-siyasetindeki-bolunme-cizgisi-makale,1869.html> (01.05.2020).

Özdemir, H. (1989). *Siyasal Tarih(1960-1980)*, içinde Türkiye Tarihi, (Ed. Sina Akşin), İstanbul: Cem Yayınevi, Cilt: 4, ss.191-261.

Özdemir, G. (2015). *Batı'da ve Türklerde Egemenlik Kavramı*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 23, Haziran 2015, Sayfa Aralığı Bulunamadı.

Özemekçi, M. İnanç. (2016). *Türk Sağında Ayasofya İmgesi*, içinde Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri, (Ed. İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Özkan), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 283-306.

Poggi, G. (1991). *Çağdaş Devletin Gelişimi* (Çev. Şule Kut, Binnaz Toprak), İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Rasonryi, L. (1993). *Tarihte Türklük*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Renan, E. (1946). *Nutuklar ve Konferanslar*, (Çev. Ziya İshan), Ankara: Sakarya Basımevi.

Rousseau, JJ. (1990). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, (Çev. Rasih Nuri İleri), İstanbul: Say Yayınları.

Rousseau, JJ. (2007). *Toplum Sözleşmesi*, (Çev. Turhan Ilgaz), İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Sabine, G. (1969a). *Siyasal Düşünceler Tarihi 1*, (Çev. Harun Rızatepe), Ankara: Sevinç Matbaası.

Sabine, G. (1969b). *Siyasal Düşünceler Tarihi 2*, (Çev. Alp Öktem), Ankara: Sevinç Matbaası.

Sander, O. (2011). *Siyasi Tarih-İlkçağlardan 1918'e*, Ankara: İmge Kitabevi.

Saraçoğlu, C. (2016). *Türk Sağı, AKP ve Kürt Meselesi*, içinde Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri, (Ed. İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Özkan) İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 243-279.

Sarıca, M. (1981). *100 Soruda Fransız İhtilali*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Sarıca, M. (1987). *100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Schmitt, C. (2005). *Siyasi İlahiyat*, (Çev. Emre Zeybekoğlu), Ankara: Dost Kitabevi.

Sezal, İ. (2016). *Bir Toplumsal Barış Mimarı ve Yarım Kalmış Devrim*, içinde Özal'lı Yıllar: Siyaset, İktisat, Zihniyet, (Ed. İhsan Sezal, İhsan Dağı), İstanbul: Beta Yayınları, ss. 129-133.

Sieyès, E. (2005). *Üçüncü Sınıf Nedir?* (Çev. İsmet Birkan), Ankara: İmge Kitabevi.

Smith, A. (2002). *Ulusların Etnik Kökeni*, (Çev. Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir), Ankara: Dost Kitabevi.

Sözcü Gazetesi, *Erdoğan'a tepki yağıyor*, (17.08.2015).
<https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/erdogana-tepki-yagiyor-911643/>
(25.03.2021).

Sözcü Gazetesi, *YSK'dan tartışılan karar: İstanbul seçimleri iptal ama sadece Büyükşehir!* (01.07.2019).
<https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/yskdan-tartisilacak-karar-istanbul-secimleri-iptal-ama-sadece-buyuksehir-4699380/>
(26.03.2021).

Strauss, L. (2013). *Tabii Hak ve Tarih*, içinde Devlet Kuramı, (Ed. Cemal Bali Akal), Ankara: Dost Yayınları, ss. 269-320.

Sunar, İ. (1983). *Demokrat Parti ve Popülizm*, içinde Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, (Ed. Murat Belge), İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: 8, ss. 2076-2086.

Şenel, A. (1999). *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, (1987). *Milli Egemenlik ve TBMM*, Ankara.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, (1989). *Mahallî İdareler Seçimi Sonuçları*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

Taneri, A. (1978). *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Tannenbaum, D., Schultz, D. (2011). *Siyasi Düşünce Tarihi; Filozoflar ve Düşünceleri*, (Çev. Fatih Demirci), Ankara: Adres Yayınları.

Tanör, B. (1985a). *Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış*, içinde Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, (Ed. Murat Belge), İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: 1, ss. 10-26.

Tanör, B. (1985b). *Milli Mücadelede Kongreler*, içinde Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, (Ed. Murat Belge), İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: 4, ss. 1137-1150.

Tanör, B. (1984). *İki Anayasa 1961-1982*, İstanbul: Beta Yayınları.

Tanör, B. (2018). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Taşkın, Y. (2009). *Türkiye'de Sağcılık*, içinde Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, (Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: 9, ss. 451-496.

Topuz, M. (2019). *Türkiye'de Muhafazakârlık: Özal ve Erdoğan*, Ankara: Orion Kitabevi.

Turan, O. (2003). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Tunçay, M. (1989). *Siyasal Tarih: 1960-1980*, içinde Türkiye Tarihi, (Ed. Sina Akşin), İstanbul: Cem Yayınevi, Cilt: 4. ss. 177-187.

Türk, B. (2018). *Muktedir: Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Türkiye İstatistik Kurumu, (2012). *Milletvekili Genel Seçimleri (1923 – 2011)*, Ankara: Bilgi Dağıtım Grubu.

Türkiye İstatistik Kurumu, Halkoylaması Sonuçları, <http://rapory.tuik.gov.tr/17-12-2020-20:37:08-46940601341970458329965275.html> (17.12.2020a).

Türkiye İstatistik Kurumu, Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları, <http://rapory.tuik.gov.tr/17-12-2020-19:50:07-40757161615328681821401211104.html> (17.12.2020b).

Türkiye İstatistik Kurumu, 2014 Cumhurbaşkanlığı Genel Seçimi Sonuçları, <http://rapory.tuik.gov.tr/17-12-2020-20:57:09-125630943115257176451037335272.html> (17.12.2020c).

Türkiye İstatistik Kurumu, 2018 Cumhurbaşkanlığı Genel Seçimi Sonuçları, <http://rapory.tuik.gov.tr/17-12-2020-21:03:28-11298931241305138265924265049.html> (17.12.2020d).

Türkiye İstatistik Kurumu, Mahalli İdareler Seçim İstatistikleri, https://tuikweb.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1090 (17.12.2020e).

Üçok, B. (1968). *İslam Tarihi: Emeviler-Abbasiler*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Ünal, M. “FETÖ ile ilk ayrışma 2010'da başladı, Davos'taki 'one minute' çıkışı sonrası tavırları değişti!” (20.11.2017). <https://t24.com.tr/haber/akp-feto-ile-ilk-ayrisma-2010da-basladi-davostaki-one-minute-cikisi-sonrasi-tavirlari-degisti,494066> (08.03.2021).

Yayla, A. (2016). *Özal: Reformcu Lider*, içinde Özal'lı Yıllar: Siyaset, İktisat, Zihniyet, (Ed. İhsan Sezal, İhsan Dağı), İstanbul: Beta Yayınları, ss. 357-370.

Yazıcıoğlu, Mustafa S, (2016). *Özal'ın İslam Anlayışı ve Dinî Özgürlükler*, içinde *Özal'lı Yıllar: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, (Ed. İhsan Sezal, İhsan Dağı), İstanbul: Beta Yayınları, ss. 163-177.

Yerasimos, S. (1973). *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, (Çev. Babür Kuzucu), İstanbul: Gözlem Yayınları.

Yeşil, A. (2001). *Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Zürcher, E. (2019). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

1982 Anayasası, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa.htm>, (28.12.2020).